

138

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

DR. BERKESZI ISTVÁN,

FŐTITKÁR ÉS MUZEUMI ŐR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI
MUZEUMTÁRSULAT.

XXIV. (ÚJ) ÉVFOLYAM. — I. és II. FÜZET.

TEMESVÁROTT, 1908.

NOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVSAJTÓN.

MAGYARAKADEMIA
KÖNYVTÁRA

TARTALOM.

I. és II. FÜZET.

1. Két középkori, hangjegyzírást hártyakodex-töredék. <i>Dr. Kováts Sándortól</i>	1
2. Temes vármegye nemzeti ellenállása 1861-ben. <i>Lendvai Miklóstól</i>	27
3. Vidéki muzeumaink. <i>Dr. Berkeszi Istvántól</i>	59
4. Temesvár emlékérméi. <i>Dr. Berkeszi Istvántól</i>	103
5. Muzeumunk papírpénzgyűjteménye. <i>Dr. Berkeszi Istvántól</i>	130
6. Újabb leleteink repertoriuma. <i>Dr. B. I.</i>	139
7. Vegyes dolgok. <i>Dr. Berkeszi Istvántól</i>	144
Társulatunk felterjesztése Temesvár sz. k. város tanácsához	144
Képtárunk nagymérvű gyarapodása	146
A temesvári Szabad Lyceum történelmi, művészeti és társadalomtudományi előadásai	147
Népszerű régészeti előadás	148
Muzeumunk látogatottsága	148
Új könyvek	149
8. <i>Főtisztviselői jelentés</i> a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeum-Társulat 1907. évi működéséről és a társulat gyűjteményeinek gyarapodásáról	154
9. Tárcsa. Gyűlések jegyzőkönyvei	172
10. A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeum-Társulat az 1908. év derekán	179

A III. és IV. FÜZET

helyett kiadja a társulat a következő önálló művet: **Délmagyarország Régiségletei a honfoglalás előtti időkből.** Összeállította **Milleker Bódog.** III. Rész, II fele.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT
KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

DR. BERKESZI ISTVÁN,
FŐTITKÁR ÉS MUZEUMI ŐR.

KIADJA A „DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUM-
TÁRSULAT.”

XXIV. (ÚJ) ÉVFOLYAM.

TEMESVÁROTT.
NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVSAJTÓN.
1908.

301587

MARY AKADEMIA
RONTY TARA

A XXIV. (új) évfolyam általános tartalma.

I. és II. FUZET.

1. Két középkori, hangjegyzírási hártakodex-töredék. <i>Dr. Kováts Sándortól</i>	1
2. Temes vármegye nemzeti ellenállása 1861-ben. <i>Lendvai Miklóstól</i>	27
3. Vidéki muzeumaink. <i>Dr. Berkeszi Istvántól</i>	59
4. Temesvár emlékérméi. <i>Dr. Berkeszi Istvántól</i>	103
5. Muzeumunk papírpénzgyűjteménye. <i>Dr. Berkeszi Istvántól</i>	130
6. Ujabb leleteink repertoriuma. <i>Dr. B. I.</i>	139
7. Egyes dolgok. <i>Dr. Berkeszi Istvántól</i>	144
Társulatunk felterjesztése Temesvár sz. k. város tanácsához	144
Képtárunk nagymérvű gyarapodása	146
A temesvári Szabad Lyceum történelmi, művészeti és társadalomtudományi előadásai	147
Népszerű régészeti előadás	148
Muzeumunk látogatottsága	148
Új könyvek	149
8. <i>Főtűkári jelentés</i> a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeum-Társulat 1907. évi működéséről és a társulat gyűjteményeinek gyarapodásáról	154
9. Tárcsa. Gyűlések jegyzőkönyvei	172
10. A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeum-Társulat az 1908. év derekán	179

UNIVERSITY OF CALIFORNIA LIBRARY

TABLE OF CONTENTS

1. Introduction 1

2. Theoretical Foundations 10

3. Experimental Methods 25

4. Results and Discussion 45

5. Conclusions 65

6. Appendix 75

7. Bibliography 85

8. Index 95

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT KÖZLÖNYE.

XXIV. (ÚJ) ÉVFOLYAM.

1908.

I. ÉS II. FÜZET.

Két középkori, hangjegyírásos hárt yakodex-töredék.

Irta: DR. KOVÁTS SÁNDOR.

Múzeumunk birtokában van két középkori, hangjegyírásos hárt yakodex-töredék. Mindegyik érdekes, részint miniatü r festészeti és ikonographiai; részint zenepalaeographiai, liturgikatörténeti, végül zenetörténeti szempontból. Ezen két kodextöredék rövid ismertetése, kor meghatározása és hangjegyeinek megfejtése képezi jelen szerény értekezés célját.

I.

Kezdjük a fiatalabb kézirat on, melynek különös érdekességet kölcsönöz gyönyörű initialéja, illetve remek miniatü r képe. Már a régi Egiptomban szokás volt kéziratokat képekkel díszíteni, római írók is emlitenek festményekkel ékített kéziratokat, de tulajdonképeni első virágkora Byzancban volt a IV—VII. században, a képmbolás előtt. A második főtthona Irország volt (VI—VIII. század) s az ir szerzetesek honosították meg Középeurópa többi vidékein. Németországban az önálló stíl a miniatü r festészetben a XII. századdal kezdődik, motivumait az állat- s növényvilágból veszi, vagy a szöveggel közvetetlen vonatkozásban álló alakokkal ékesítik az initialét. A gót stíl korának elején a miniatü r többnyire tiszta tollrajz, töretlen, egyenletes színekkel. Később ellenben ecsettel festették a miniatü r képeket, festői színezést és árnyékolást kezdenek alkalmazni, alakjaik plasztikusabbak, némileg kiemelkednek már a síkból, de a vonal- és légtávlatnak még semmi nyoma. Híres volt IV. Károly idejében a csehországi iskola is. De a virágzás legmagasabb fokát, úgy a gót mint a renaissance stíl korában, Olaszországban érte el a miniatü r festészet. Mátyás királyunk híres korvinái legnagyobbbrészt a firenzei mesterek remekei. A könyvnyomtatás feltalálása után csakhamar kihalt a miniatü r festés. ¹⁾

¹⁾ A miniatü r festészet történetéről lásd: Shaw, The art of illuminating, as practised during the middle ages. London, 1870. Humphreys, The illuminated books of the middle ages. London, 1849. Von Kobell, Kunstvolle Miniaturen und

Ha már most az előttünk álló kézirat initialéját és szélrajzát figyelmesen megvizsgáljuk, úgy azt találjuk, hogy általában ecsetfestés, de a finomabb vonalak, egyes részletek tollrajzot mutatnak; vannak töretlen, egyenletes színekkel kitöltött, árnyékolás nélküli részletei (névleg a szélrajz levelei), de a főalak arca, fehér habitusa és a főalak keretétől szolgáló fülke homlokzata és alsó konzolja árnyékolva van, a főalak ábrázata gondosan, finoman kidolgozott. Az első lap jobb oldalát és alsó részét inkább a gót stíl korára emlékeztető szélrajz veszi körül, melynek motivumai a növény- és állatvilágból vannak véve, t. i. egy pálcatagból felfelé és lent jobbfelé kiinduló növénylevelek (nagyobbrészt árnyékolatlan színekkel kitöltve), a melyeknek indaszerű tollrajzfolytatásain aranybogyókat veszünk észre; alul pedig a csigaszerű görbületben állatfőt, illetve sátánfejet hamvas színben, a mely azonban szépen árnyékolva van. A főalak fülkéjének oromzata, még inkább talapzatát képező konzolja nem tiszta gótikus, ellenben a pergament kézirat másik oldalának initialéi a legtisztább gótikus alakot és modort mutatják. Mindezt tekintetbe véve irattöredékünk keletkezési idejét, miniatürfestészetéből ítélve, oly időpontra kell tennünk, a mikor a gótika már végére járt és az új stíl már jelentkezik, vagyis a XV. század második felére, illetve a XVI. század első felére.

Vegyük már most közelebb szemügyre miniatürcépünk főalakját s kísérsük meg az ikonográfia¹⁾ segítségével meghatározni, vajjon kit ábrázol? A legtermészetesebb és legközelebb fekvő támpont: a miseformula s az ábrázolt papi alak ruházata. Az „In medio“-val kezdődő miseformula az egyháztudorok, „Doctores Eccliae“ miséje. Ámde fehér habitust viselő szerzetesek közül csak két egyháztudorunk van, az egyik a ciszterciák közül sz. Bernát, a másik a domonkosrendiek közül aquinói sz. Tamás. Azonban sz. Bernátot csak VIII. Pius pp. (1829—30) iktatta az egyháztudorok sorába,²⁾ tehát egészen combinatiókn kívül esik; aqu. sz. Tamást pedig V. Pius pp. iktatta az

---

Initialen aus Handschriften des IV—XVI. Jahrh. II. kiadás. 1892. Salazaro, L'arte della miniatura. Neapoli, 1877. Kondakoff, Histoire de l'art byzantin dans les miniatures. Paris, 1887. kk. Woltmann-Woermann, Geschichte der Malerei. Leipzig, 1879. I. köt. Propert, History of miniature art. London, 1887. stb.

¹⁾ Lásd: Radowitz, Ikonographie der Heiligen. Frankfurt, 1834. Didron, Iconographie chrétienne. Paris, 1845. Helmsdorffer, Christliche Kunstsymbolik und Ikonographie. 2. Auflage. Prag, 1870. Wessely, Ikonographie Gottes und der Heiligen. Leipzig, 1876. Menzel, Christliche Symbolik. 2 Bände. Regensburg, 1855. Cahier, Les caractéristiques des saints. 2 vol. Paris, 1866—68. Cloquet, Iconographie. Lille, 1890. Barbier de Montault, Iconographie. 2 vol. Paris, 1890. Detzel, Christliche Ikonographie. 2 Bände. Freiburg, 1894—96. stb.

²⁾ Breviar. Roman. Aug. 20. Lectio VI.

egyház doktorai sorába 1567-ben.¹⁾ Ámde kodextöredékünk nyilvánvalóan előbbi keletű, különben is aqu. sz. Tamás ikonográfiai attributumai: könyv vagy irattekercs a kezében és fénylő nap a mellén. Tehát képünk reá sem illik.

Most már a kérdés bonyolultabb lett: a miseformulában vélt támpontot elvesztettük, tehát tisztán az Ikonológiára vagyunk utalva. Az ábrázolt alak ruházata: fehér habitus, fekete köpeny és a nagy hajkorona-viselet domonkosrendi szerzetesre utal. Nem marad egyéb hátra, mint a dömésrend nagy szentjeit sorra venni. Kezdjük a rend alapítóján, sz. Domonkoson. Detzel ikonográfiája szerint²⁾ sz. Domonkost rendszeren „rövidre nyírt szakállal, szép, rokonszenves arcvonásokkal szokás ábrázolni, szerzetesrendjének szokott ruházatában (fehér habitus, fekete köpeny), egyik kezében fehér liliom, másik kezében egy könyv, feje fölött, vagy homlokán egy csillaggal.“ S ha most újból figyelmesen megvizsgáljuk kéziratunk miniatürképét, azonnal észrevesszük, hogy a legapróbb részletekig ráillik ez a leírás. Ime, mily szépen kíségetett a kétségből ez esetben az ikonográfia.

És hogy képünk tényleg sz. Domonkost ábrázolja, arra nézve teljes bizonyosságot nyújt kéziratöredékünk, és pedig kettős írott tanúbizonysággal. A lap első oldalán jobb oldalt talál a figyelmes szemlélő apró kurzív betűkkel, vörös téntával egy kis széljegyzetet, mely azt mondja: „pater Dominicus, non palma in manu“, vagyis: sz. Domonkos atyánk kezébe nem pálma való, nem pálma a symboluma, attributuma. Pálmának nézte a hármás liliomvirágot; tényleg a liliom rajta nem elég világosan felismerhető. A másik tanúbizonyságot a pergamentlap másik oldalán találjuk, a Graduale versusa ugyanis (a kézirat B. oldalának ötödik s hatodik sora) így hangzik: „Pie pater, Dominice, tu . . .“, vagyis: Jámbor atyánk, sz. Domonkos stb. Ezzel azt hiszem, minden kétség ki van zárva.

Vizsgáljuk már most liturgikatörténeti szempontból kéziratöredékünket. Minden papi ember rögtön látja, hogy misekönyv, helyesebben szólva, Graduale³⁾ az a pergamentlap, melyen az „In medio“ kezdetű Introitust találjuk, a hozzávaló zsoltársorssal és Gloria Patival (ezt csak rövidített alakban jelezve); a Graduale: „Os justi“ csak jelezve van, hogy a 134. oldalon talál-

¹⁾ Joyau K., Aqu. sz. Tamás élete. Fordította Szabó-Szándok, Budapest, 1908. Közli a Bullát 233—236. old.

²⁾ Detzel, Christl. Ikonographie. Band II. 297.

³⁾ A misekönyv „Missale“ a teljes miseszövegeket tartalmazza; a „Graduale“ csak azon szövegrészleteket, a melyeket a kar énekel; a misekönyvben csak azon szövegrészletek vannak hangjegyekkel ellátva, melyeket a misézó pap énekel; a Gradualeban ellenben, a mit az énekkar énekel, más nincs is benne.

ható, a hozzávaló Alleluja azonban már itt van teljes dallamával, s a hozzávaló Versus: „Pie pater, Domine, tu“ etc.¹⁾ Még csak az a kérdés, hogy jut sz. Domonkos az „In medio“ miseformulához, holott nem egyházdoktor? A döméseknek saját külön Missaléjuk van még ma is.²⁾ Ezt tudva, azt gyanítottam, hogy ők rendalapítójuk ünnepén az „In medio“ miseformulát használják. Kérdezősködtem a budapesti rendházuk főnökénél s azt felelte: Tényleg úgy van, a hogy sejtette, „in missa, exceptis“ quae in proprio habentur, omnia ex communi Doctorum.“

Az előzőekben előadattakból már most világos, hogy kodextöredékiünk, közelebről meghatározva, valamely d ö m é s k o l o s t o r Gradualejából való. A domonkosrend 1215-ben alapított és hazánkba 1221, illetve 1225-ben jöttek, Paulus Hungarus vezetése alatt,³⁾ a ki Bolognában jogtanár volt (magyar nemes) és magának sz. Domonkosnak kezeiből vette fel a domonkos-rend ruháit. Első rendházaik voltak Győrött, Veszprémben, Pesten, s innen származtak át s népesítették be az 1226-ban keletkezett bécsi döméskolostort.⁴⁾ Oly erős és tekintélyes volt a dömések magyar provinciája, hogy kétszer is itt tartotta a XIII. században a dömés-rend egyetemes káptalani ülését 1244-ben és 1273-ban Budán. Rendházuk volt hazánkban úgyszólván minden püspöki székhelyen, azonfelül számos más városban, Budán, Pesten, Nyulak szigetén, a szomszédos erdélyi egyházmegyében Gyulafehérvárt, Szebenben, Besztercén, Kolozsvárt, Székelyvásárhelyt, Brassóban, Segesvárt, a mi egyházmegyénkben pedig Szegeden és itt Temesvárott.⁵⁾ Fájdalom, az időköz sokkal nagyobb s annak története sokkal zavarosabb, semmint hogy kéziratöredékiünket valamelyik rendházra visszavezetni tudnók.

Zenepalaeographiai szempontból vizsgálva kéziratunkat, azt találjuk, hogy a négyvonalos rendszert használja, hangjegyei tel-

¹⁾ Feltűnő különbség azonban, hogy a római Missaléban az Introitus zsoltárverse más, t. i. Bonum est confiteri Domino, et psallere nomini tuo, Altissime; szintűgy a Gradualéban az Alleluja versusa más, t. i. Alleluja, Amavit eum etc.

²⁾ A trienti zsinat rendeletéből reformált és egységesített Missalét publikáló bullájában „Quo primum“ V. Pius pp. 1570-ben kimondotta, hogy azon testületek, melyeknek 200 éven túl menő saját misekönyvük van, azt megtarthatják továbbra is. E jogot igénybe vették a dömések.

³⁾ Ormós Zs., Árpádkori művelődésünk története. 208. kk. Dr. Balics A., A r. kath. egyház története Magyarországon. II. kötet, 2. rész, 346. kk. Dr. Karácsonyi J., Magyarország egyháztörténete. 62. Karácsonyi szerint 1225 táján jöttek hazánkba s főképp hazánk német lakosai kedvelték őket.

⁴⁾ Ma megfordítva a hazai dömés-rendházak a bécsi provinciális alá tartoznak.

⁵⁾ Lásd Dr. Balics A., i. mű, i. h. Dr. Karácsonyi, i. m., i. h. Pázmány P. bíboros összeírását lásd apud Péterffy, S. Concilia Regni Hungariae. Tom. II. pag. 278—279.

jesen egyeznek az úgynevezett solesmesi írásmóddal, névleg a podatus, a porrectus, salicus, oriscus írásában; feltűnő az epiphonus seu podatus liquescens írásmódja; a virga nyulványvonala alig észrevehető; a nyújtást, mint a solesmesi írásmód, a punctum megismétlésével jelzik; feltűnő, hogy az Introitusban a **b** nincs kiírva, pedig a solesmesi kritikai kiadás szerint is biztos, hogy a VI. tonus tritonusát (f—h), akár kitöltetlenül, akár kitöltve fordult elő a melodiában, **b**-vel szűkítették. Nagyon feltűnő, hogy a cesurákat mindig keresztül huzza kéziratunk mind a négy vonalon, vagyis nem alkalmaz kisebb, mellécezurákat; még feltűnőbb a cesura igen sűrű alkalmazása különösen a Graduale Allelujá-jában és Versusában; az Introitusban is úgyszólván minden szó után cesura van. Ez az egyenletes lélekzetvétel s egyáltalán az egyenletes éneklés biztosítására szolgált; csak az a feltűnő, hogy nem tesz kéziratunk különbséget a nagyobb és kisebb szünetek közt és hogy nagyon sűrűn alkalmazza a cesurát, holott a mai solesmesi kritikai kiadás épen ellenkezőleg igen hosszú részleteket kíván egy lélekzetre énekeltetni, úgy, hogy alaposan nem gyakorolt énekes ezt alig képes megvalósítani. Kéziratunk megfordítva aránylag lassú menetű énekre és rövid lélekzetű énekesekre mutat.

Zenetörténeti szempontból, a gregorián ének, a chorál melodiák története szempontjából annyiban igen érdekes ez a fragmentum, hogy úgyszólván utolsó pontig egyezik a solesmesi edícióval.¹⁾ Ennek megértésére tudnunk kell, micsoda jelentősége van ennek az egyezésnek. A trienti zsinat tudvalevőleg elrendelte a liturgikus könyvek revizióját. Természetesen ezzel a liturgikus énekeskönyvek reviziója is szükségessé vált. Már 1571—1573-ban megjelent Plantin nyomdájából (Antwerpen) a Graduale, Antiphonarium és Hymnarium, hasonló editio jelent meg 1580 Velencében és a római revideált Graduale 1614—1615-ben Rómában, ez az ú. n. „editio Medicea“ és az Antiphonarium 1585, újból 1611-ben s a Hymnarium 1644 Rómában és Antwerpenben. Ezek az edíciók voltak használatban egészen az 1870—1880-as évekig, amikor IX. Pius pp. a regensburgi Pustet-céget bízta meg az új hivatalos editio kiadásával, melyre döntő befolyással volt a német általános Cecilia-egylet vezetősége. Alapul az 1614. évi Gradualét és az 1585. (1611.) Antiphonariumot, vagyis az ú. n. „editio Medicea“-et vették, amely megcsonkította a régi melodiákat, azért, hogy egyszerűsítse. Megjelent az új hivatalos kiadás 1873—1878 s következő években Regensburgban.

Ezzel szemben azonban hatalmas ellenmozgalom támadt, az ú. n. zenerégészeti irány, mely a régi, eredeti dallamokat csonkítatlanul akarta

¹⁾ Természetesen csak az Introitusról van szó, mert a többi a dömés Missale propriuma, különlegessége.

visszaállítani. Ezen irány főképviselői a francia bencések, névleg a solesmesi kongregáció, Dom Pothier-val élükön. — 1882-ben Arazzoban zenearchaeologiai kongresszust tartottak, de XIII. Leo pápa visszautasította a zenerégészeti irányt. A harc azonban tovább folyt irodalmi téren, a zenetörténet és régészettudomány fegyvereivel. Összegyűjtötték úgyszólván egész Európából a régi kéziratokat, külön zenerégészeti folyóiratot alapítottak „Palaeographie Musicale“ címen, reprodukciókban közölték a kéziratokat fel egész a neuma hangjegyírásos kodexekig, összehasonlító kritikai tanulmányok útján fényesen beigazolták, hogy az „editio Medicea“ nem az eredeti gregorián melodiákat adja, zeneesztetikai szempontból is messze alatta áll a régi és eredeti dallamoknak. Végre is ez az irány győzött X. Pius pápa híres Motu propriojában és az új hivatalos kiadás „editio Vaticana“ most van sajtó alatt, s rendezésében a solesmesi bencéseknek jutott a vezérszerep.

Ezek után világosabban látjuk, mi jelentősége van annak, hogy kéziratunk a solesmesi editióval egyezik, hogy kézirttöredékünk is a solesmesi editio, illetve az új hivatalos kiadás helyessége mellett tesz tanúbizonyságot. Apróbb eltérések, mint más, pl. bibliakéziratokban a variáns lectiók, azért előfordulnak, nevezetesen: az **In** szótagon a solesmesi editióban Epiphonust találunk; az aperuit **pe** szótagján Podatus van kéziratunkban; a gloriae szó két első szótagján némi kis eltérést látunk. Az Alleluja és Versus más a dömés Gradualéban, mint a római Graduale Doctor miséjében, itt tehát az összehasonlítás lehetősége elesik.

II.

A második kézirttöredékünk régibb. Keletkezési korának meghatározása végett vizsgáljuk először palaeographiai¹⁾ szempontból. Kéziratunk finom pergamentre van írva, fekete tintával, illetve fekete, részben vörös és kék tintával van írva. Ami az írás alakját illeti, nem kurzív, hanem kalligrafikus írás és pedig a legtisztább gótikus minuscula betűkkel „Missaleschrift“-tel van írva. A németországi gótikus kéziratokon jellemző, hogy pont az i betűn a XII. század előtt nem fordul elő, a mi kéziratunkon sincs pont az i betűn, de ebből még nem lehet következtetni, hogy kéziratunk régibb a XII. századnál, hanem csak a megfordított következtetés biztos, amely kéziratban van az i betűn pont, az nem lehet a XII. századnál régibb keletű. Az is jellemző dolog, hogy a tulajdonnevek megkülönböztetésére nagy kezdőbetűt használni

¹⁾ A palaeographiáról lásd: Kopp, Palaeographia critica, Mannh. 1817—1829. 4. köt. Fabretti, Palaeogr. Studien. deutsch. Leipzig, 1877. Wattenbach, Anleitung zur latein. Palaeographie. Leipzig, 4. Aufl. 1886. Thomson, Palaeogr. London, II. edit. 1894. Prou, Paléographie. Paris, 1904. Paoli, Palaeographie deutsch. 3. Aufl. I. 1902. stb.

későbbi keletű, csak a késői középkorban kezdődő szokás. Kéziratunkban sincs nagy betűvel írva *Israël, Thaman, Chanaan, Deus, Jacob*, hanem csak pont után az új mondat első szavai, melyeknek kezdőbetűje egyszersmind vörös árnyalással van kiemelve.

De ez még mind nem közelebbi korhatározó. Közelebbi támpontot nyújtanak kéziratunk szép tiszta gót minuscula betűi és különösen szép és tiszta gót Initialéi. A nagy Initialék t. i. mind gondos kivitelű díszes gót nagybetűk, majusculák, felváltva vörössel kitöltve és kék tollrajzzal körülcífrázva, majd késsel kitöltve és vörös tollrajzzal kicirkalmazva. A gót stíl kora pedig hazánkban, a XIII. század második fele, a XIV. század és a XV. század, névleg Nagy Lajos és Zsigmond király kora. Palaeographiai jelek után ítélve tehát körülbelül a XIII—XIV. századra kell tennünk kéziratunkat.

Sokkal érdekesebb kéziratunk *zenepalaeographia* szempontjából. Csak hét sor hangjegyírás van rajta, de ez a hét sor igen gazdag zenetörténeti tanulmányra ad alkalmat. A szakértőnek első szempillantásra feltűnik, hogy bár teljes négyvonalas rendszerre vannak írva a hangjegyek, de ebből kettő színes vonal, a Hukbald-féle, illetve arazzi Guido-féle sárga és vörös vonal, a *c* és *f* vonal. A másik feltűnő dolog, hogy nem a XV. század óta általán divatos „*nota quadrata*“ négyszögű fekete gregorián hangjegyekkel, hanem még a régi ú. n. neumairás jeleivel van írva s ez rendkívül érdekessé teszi kéziratöredékünket, mert egész hazánkban össze-vissza igen kevés neumairásos kézirat található.¹⁾

Kéziratunk ezen két feltűnő sajátága jelentőségének megértésére egy kis zenetörténeti, illetve zenepalaeographiai kommentár van a nem szakembereknek szükségük. A liturgikus énekeskönyvekben a XV. század óta ma is használatos négyszögletes kottairás előtt az ú. n. *neumairás*²⁾ volt használatban. A *neuma* hangjegyírás a mai gyorsírás jeleihez hasonló jelekből állt a szöveg felett (vonal nélkül), mint az *accentusok*, minden jel egy-egy hangalakzatot jelent, de hang-

¹⁾ A hazánkban lévő neumás kéziratok jegyzékét alább adom.

²⁾ A *neumairásról* lásd: *Paléographie Musicale*. Solesmes 1899. kk. Wroxall 1903. kk. *Musicol. critica*. Paris 1900. k. Fleischer, *Neumenstudien*. I. Über Ursprung und Entzifferung der Neumen. II. Altchristliche Recitativ Gesang. Leipzig, 1895—1897, bírálta Kornmüller, *Musikal. Jahrb.* 1895., 101. kk. Dechevrens, *Etudes musicales*. 3 vol. Paris 1898. k. Houdard, *L'art dit gregorian d'après la notation neumatique*, Paris 1897. *Le rythme du chant gregorian d'après la notation neumatique*, Paris 1898. *Appendice*, Paris 1899. *Artigarum*, *Melodiès gregorianes* 1899. *Riemann*, *Geschichte der Musik* 1898. *Wagner P.*, *Einführung in die gregorianische Melodie* 1901—1905. *Wagner P.*, *Neumenkunde*, Freiburg 1905. *Riemann*, *Studien zur Gesch. der Notenschrift*, Leipzig, 1878. *Bernoulli*, *Die Choralnotenschrift*. Leipzig, 1897. stb.

magasság és az időtartam jelzése nélkül, ez utóbbi a száj- és fülhagyomány dolga volt. Valamivel világosabb a pontozott hangjegyírás (punti) és a kettő keveréke (punti ed accenti). Sokféle kísérletet tettek pontosabb hangjegyírás létesítésére, ilyen volt Odo clugnyi apát, Hermannus Contractus, Romanus, Hucbaldus kísérletei, a betűírás és a vonalrendszer kezdete: egy vonal (f vonal, vörös vonal), 2 vonal, névleg a c és f (sárga és vörös) vonal, 3 vonal, míg végre arrezoi Guido megteremtette a gregorián énekben ma is használatos négyvonal rendszert és a kulcsok használatát, amivel aztán a hangmagasságot is pontosan meg lehetett határozni.

A neumairás eredetéről eltérők a nézetek; némelyek a görög gyorsírási jelekből (stenographia) származtatják, mások ellenben a héber accentus jelekre akarják visszavezetni,¹⁾ amelyek állítólag szintén a dallam jelzésére szolgáltak, amint Kircher, a híres tudós jezsuita is vélte.²⁾ Valószínű, hogy keletről származott és hogy nem a görögöktől ered, mert hisz a görög egyház szakadatlanul bírta az ókori görög zene hagyományát és a görög egyház (a mai hangjegyírás feltalálása előtt) más hangjegyírást használt, mint a latin egyház, nem a neumairást, hanem az ú. n. szémeiaírást, amely a régi görög hangjegyírással függ össze, amely betűhangjegyíráson alapult.

A neuma írásról helyes fogalmat csak szemléltetés útján lehet nyerni, azért a függelékben közlök egy gregorián dallamot (Tract. in Dom. Septuag. De profundis) öt különféle neumairásos kéziratból Haberl Magister choralisának VII. kiadásából és utoljára hatodik sorban aláíratam a solesmesi editio írásával ugyanazt a dallamot. Az első példa a XI. századból való, az andechsi kolostor Gradualéjából, minden vonal nélkül, a második változat a st.-galleni Antiphonáriumból van véve, melyet Lambillote kiadott, a harmadik XI. századbeli trieri kézirat, a negyedik kodex a müncheni államkönyvtár tulajdona, két vonalas (sárga, vörös c f vonal), a másik két vonal nem téntával van írva, hanem csak tüvel van a pergamentre bele karcolva; az ötödik kézirat is a müncheni könyvtaré, már négyvonalas, de ebből kettő (az f és c vonal) színes, a XIII. századból való. Az egyes neumák jelentőségét (miféle hangfigurát jelent?) szintén a függelékben adott táblázat mutatja.

Ha már most a neumairásos példákat összehasonlítjuk a hatodik

---

¹⁾ Lásd Strack, Hebr. Grammatik 14—10, mindenesetre feltűnő, hogy ennek a sok accentus jelnek, mint interpunctiónak jelentőségét nem lehet megérteni, indokolni. Különben a zsidó accentusokról egész monografiákat írtak: Davidson, London 1861. Baer (Delitzsch. Psalmen. 1860.). Wickes, Oxford 1881. Wijnkoop, Leiden 1881. stb.

²⁾ Lásd: Riehm, Handwörterb. d. bibl. Alterthümer. Leipzig, 1884. Ambros, Riemann stb. zenetört.

sorban adott solesmesi editio dallamával, világos, hogy a neumairás olvasása, mihelyt a vonalrendszerrel összekötve lép fel, épen nem olyan bizonytalan, mint közönségesen gondolják. Legalább a négyvonalas rendszerre írt neumahangjegyek olvasása egészen világos, mint a példa mutatja; de a negyedik sorban adott kétvonalas rendszer sem lehet homályos, mert hisz a kottairó annyira tisztában volt azzal, hogy az f és c vonal közt egy quint van és a közbeeső vonalat oly világosan közbe képzelte, hogy valamelyik utóda tüvel arányosan belekarcolhatta, valamint az f vonal alatt a d vonalat. Ha pedig megfordítva a c vonalat vonták meg alól, akkor is tisztában voltak vele, hogy a c és f vonal közt quart van és akkor vagy a sárga, vagy a vörös vonalat közbe kell képzelni. A sárga s vörös vonal épen annyit ért, mint a gregorián-írásban ma is egyedül használatos f és c kulcs, azonfelül egyben jelezték a diatonikus hanglétra két félhangjának elhelyezését.

A neumajelek egyenkint micsoda hangfigurát jeleznek, azt könnyű összehasonlítás útján, induktíve megállapítani, amit ugyancsak a fenti példán szemléltethetünk. A hangok, illetve hangfigurák jelzésére használatos jelek, melyek, bár módosult alakban, ma is használatosak a gregorián hangjegyírásban, a következők: punctum, virga, podatus, clivis, torculus, porrectus, scandicus, salicus, climacus, pes subpunctis, climacus resupinus, strophicus, epiphonius, cephalicus, ancus, quilisma, pressus. Ezek a főbb jelek a hangok és hangalakzatok jelzésére, melyeknek táblázatát úgy neumairásban, mint a mai „nota quadrata“ írásban a függelékben közlöm.¹⁾

Ezen táblázatból kiki meggyőződhetik, hogy a hangfigurákat a neumairás pontosan jelezte, de a hangmagasságot és az egyes neumák közötti hangközöket nem tudta pontosan és határozottan jelezni, ezt a hiányt (melyen később a vonalrendszer segített) egyelőre a fülhagyomány pótolta. Azért alapított N. sz. Gergely 590—604. a kodifikációval²⁾ egyidejűleg énekiskolát Rómában, amelyre oly nagy súlyt fektetett,

---

¹⁾ A solesmesi editio még több jelet ismer és alkalmaz: I. egyszerű jelek: punctum quadratum, idem cum subdivisionis ictu, punctum inclinatum, idem cum subdivisionis ictu, virga, apostrophe, oriscus, quilisma. II. összetett jelek: a) két hangból álló hangfigurák: pes v. podatus és clivis; b) három hangból álló hangfigurák: torculus, porrectus, scandicus, salicus, climacus; c) négy vagy több hangból álló hangfigurák: porrectus flexus, scandicus flexus, salicus flexus, torculus resupinus, climacus resupinus, podatus subbipunctis, scandicus subbipunctis, idem subbipunctis resupinus. III. Neumae semivocales, seu liquescentes (Nachschlag): Epiphonus seu podatus liquescens, cephalicus seu clivis liquescens, torculus liquescens, ancus seu climacus liquescens. Lásd: Liber usualis, Tournay 1903. Editio Solesmensis. Proemium, pag. IX—XIV.

²⁾ A Cento-nak nevezett Antiphonariumban kodifikálta a liturgikus éneket. Centonizare annyit jelent, mint különféle könyvekből összeállítani, tehát Cento annyit tesz, mint Compilatio.

hogy az iskolában maga személyesen is tanított. Innen küldöttek azután a Cento másolatával egyidejűleg megbízható énekmestereket Angliába, Franciaországba¹⁾ stb. Középeurópában N. Károly erélyes intézkedései honosították meg ugyanazon Gergely-féle éneket. Ezután a kolostori és székesegyházi iskolák lettek a gregorián ének hagyományos alakjának fentartói, mert tudvalevő dolog, hogy a középkori iskolák mily nagy súlyt helyeztek az énekkoktatásra, egyenrangunak tekintették a többi főtantárggyal.

A neumairás említettem hibája, hiányossága, gyenge oldala azonban állandóan élénken érezhető maradt. A híres Gerbert írja²⁾: „Cantum per haec signa (se neumata) nemo per se addiscere potest, sed opportet, ut aliunde audiatur et longo usu discatur, et propter hoc hujusmodi cantus nomen u s u s accepit.“ Senki sem tanulhatja meg magától, autodidaxis útján, pusztán a hangjegyírásból (neumairásból) ezt az éneket, hanem hallásból, másoktól kell hallania és hosszú gyakorlat útján elsajátítani.

Ezen élénken érezhető hiányon természetesen sokan törekedtek különféle úton-módon segíteni. A legsikerültebb kísérletnek a vonalrendszer meghonosítása bizonyult, amelynek kezdete sz. amandi Hukbaldnak († 930) köszönhető, Hukbald találmányát arezoi Guido (990—1050) rendszeresen³⁾ kifejtette; neki tulajdonítják a négyvonalos hangjegyírást és a kulcsrendszer kifejlesztését, megállapítását, aminek segítségével a hangmagasságot és a hangközöket pontosan lehetett jelölni, és ezzel az egyházi zenének óriási lendületet adott. Guido eleinte nagy ellentállásra talált, mint minden nagy újítás szerzője, de XIX. János pp. (1024—1039) felismerte találmányának óriási jelentőségét s így csakhamar általános helyeslésre talált. Az állítólag „sötét“ középkori szerzetesek tehát aránylag rövid idő alatt meg-

¹⁾ A VII. században Vitalián pp. (657—672.) az énekekben jártas Theodort nevezte ki canterburyi érsekké, 679-ben pedig János római énekmester oktatta az angol szerzeteseket. Németországban sz. Bonifác (Wienfried) volt a római ének első terjesztője 716 kk. években. Pál pp. 760 körül Pipin királynak hiteles Antiphonariumot küldött, azonban tulajdonkép N. Károly erélyének köszönhető a római ének meghonosodása, aki személyesen fordult ez ügyben Hadrián pápához. Különös tény azonban, hogy Németországban sokáig kevert liturgia divott, a római ritus és ének, gallikán liturgiával volt keverve, mely kevert liturgiát Alkuin, Helisachar, Amalarius állított volt össze. Lásd Duchesne, Origine du culte chretienne. Etude sur la liturgie latine avant Charle Magne. 1889.

²⁾ Scriptores tom. III., pag. 202.

³⁾ Guido olasz bencés volt Pomposában (Ferrara és Bologna vidéken), de Páris mellett, a sz. Mórról nevezett zárdában nevedett és így ismerkedett meg a Flandriai Hukbaldus a Sto Amando vonalrendszer kísérletével, a két vonalrendszerrel, amiben a kulcsrendszer (f és c vonal, f és c kulcs) csirája is befoglaltatott. Lásd: Kirchenmusikal. Jahrb. 1887. és 1890. évfolyamban.

oldottak egy több mint 2000 éves problémát, céltudatos kísérletekkel. Nagyobb vívmány volt ez, mintsem a mai ember egyáltalán elgondolni is tudná.

A középkorban a IX—XV. századig a zeneelmélet és ének-művészetnek sok jeles művelője akadt, akik a hangjegyírás jobbításával, a hangok elnevezése kérdésével, a hangrendszer fejtegetésével, a rythmus kérdésével, az énekkutatás szabályainak megállapításával behatóan foglalkoztak. Ilyenek auxerre-i Remig, Notker Balbulus, Hukbaldus a Sto Amando, Regino Prümensis, Hermannus Contractus, Odo Cluniensis, Berno, arezzoi Guido, Hirschau Vilmos, Johannes Cottonius, később sz. Bernát és iskolája, Garlandia János stb.¹⁾ De valamennyi közül messze kimagaslik arezzoi Guido zenetörténeti jelentősége épen a pontos hangjegyírás problémájának megfejtése címén.

A vonalrendszer megalkotásával a neumairás nem szűnt még meg, az egész különbség az, hogy ezután a neumákat a vonalrendszerbe illesztik bele, miáltal világosabb, pontosabb és határozottabb hangjegyírássá vált. A ma is használatos „nota quadrata“ csak a XIV—XV. században alakult ki és pedig legelőször Franciaországban, míg Németországban patkószegírás lett a neumákból, végül általános lett a „nota quadrata“ használata egész Európában.²⁾ A neumairás tehát még századokig tovább élt. Természetes, hogy hely és idő különfélesége szerint a neumairás is különféle typut, országok, tartományok és századok szerint különféle változatokat mutat. A függelékben közölt táblázat³⁾ két főtyput mutat be, a latin és a germán népek neumairását, vagyis a latin és gót írásmódot a VIII—XV. századig. De sokkal többféle typus van a valóságban, így az 1904. évi Vatikáni Gregorián kiállításon⁴⁾ a következő typosok szerepeltek: német, francia, aquitaniai (délnyugati Franciaország), vegyes jellegű írás (accentus et puncta), metzi, angol, észak- és déltáliai neumairás typus.

A 4 vonalrendszer feltalálása, mint láttuk, a XI. századra esik, de azért elterjedése nem ment olyan gyorsan, mint gondolnók, még jó

¹⁾ Lásd Kornmüller, Kirchenmusikal. Jahrb. 1886—1889. évfolyamaiban.

²⁾ Kienle, Choralsschule 14. old.

³⁾ Ez a táblázat Dom Pothier les melodies Gregorianes d'après la tradition című művéből van véve, megtalálható Haberl Magister choralis IX. kiadásában is. Bővebb útmutatás a zenepalaeographiából található Ambros, Riemann, Hermesdorfer, Coussemaker, Lambillotte, Pothier stb. fentebb idézett műveiben, de különösen a solesmcsi bencések Palaeographie Musicale című folyóiratában, mely 1890 óta jelenik meg évenként 4 füzetben, mely számtalan régi kéziratot közöl phototypikus reproductio, facsimilé alakjában.

⁴⁾ Catalogo della esposizione Gregoriana, nella Biblioteca Vaticana 1904. april 4—11.

ideig szerepel 2—3 vonalos rendszer, tüvel karcolt segédvonalok, a két színes vonal (sárga és vörös, azaz c és f vonal) stb. Az említettem vatikáni kiállításon pl. a következő változatok szerepelnek¹⁾: Minden vonal nélkül (X—XI.), (XII—XIII.); egy vonal (XIII.); egy vörös vonal (XII.); három vonal (XIII.); neumairás, felette betűírás (XI—XII.); négy sor és pedig f vonal tentával, a többi tüvel karcolva, kulcsjelzés (XII.); három vonal, tüvel, kulcsjelzés (XII.); négy vörös vonal (XII.); három vonal tüvel (XII—XIII.); négy vonal, ebből az f vonal zöld, kulcsjelzés (XIII. Chartres); négy vonal és kulcsjelzés (XIII.); 3 vonal: sárga, tüvel karcolt és vörös (XI., XII—XIII.); ez aránylag gyakori eset; de emez a változat is előfordul: három vonal, egy sárga, kettő tüvel (XI—XII.); négy vonal: ebből kettő tüvel karcolt, egy sárga, egy vörös, és kulcsjelzés (XI., XII—XIII.); az az eset is gyakori, vagy négy vonal, mindanégy tüvel karcolva (XI—XII.); négy vonal és kulcsjelzés (XIII—XIV.); négy vonal, kettő fekete, egy sárga, egy vörös, nota quadrata és kulcsjelzés (XIII—XIV.), ilyen a mi kéziratunk is, de patkószegírással. Ebből látható, hogy tényleg századokig tartott, míg a négyvonalas rendszer és kulcsjelzés használata általános és kizárólagos lett.

A zenepalaeographiai tanulmányok nagy föllendülésére, mint már említettem, a regensburgi hivatalos editio elleni küzdelem adott alkalmat, melynek élén a solesmesi francia bencések álltak. 1882—83-ban jelent meg a solesmesi editio, 1882-ben tartották a zenerégészek nemzetközi kongresszusukat Arezzóban, mely a solesmesi editio mellett foglalt állást. A regensburgi iskola azzal védekezett, hogy kétségbe vonta, hogy a solesmesi editio egyeznék a gregorián ének őseredeti alakjával. Erre Dom Mocquereau bentazta Európát, gazdag régi kéziratanyagot gyűjtött össze, részint kéziratmásolatban, részint s utóbb egyáltalán fényképmásolatban, s ez adatokat közölték a solesmesiek által alapított rendkívül érdekes zeneművészeti folyóiratban: *Palaeographie Musicale*,²⁾ s fényesen beigazolták, hogy a különféle nevezetes középkori énekiskolák, nemzetek és országok kéziratai lényegben egyeznek a solesmesi editióval; ellenben a Medicea editio, mely a regensburgi editio alapjául szolgált, a karének régi, hagyományos alakjától lényegesen eltér; tele van következtelenséggel, önkényes csonkításokkal, sőt barbarismusokkal.

Ma már körülbelül 1000 kodex fényképmásolata van birtokukban. Az összegyűjtött anyagot rokonság szerint, azaz korszakok, országok és iskolák szerint rendezték, synoptikus táblázatokat készítettek. Ily

¹⁾ Az évszázadot római számmal zárjelbe mellékelem.

²⁾ A melyből, sajnos, egész Magyarországon egyetlenegy példány sem található.

óriási kritikai apparatussal készült a solesmesi javított editio, amelyet a szó teljes értelmében hiteles kritikai edíciónak kell tekintenünk. Ugyanezen alapon, csakhogy azóta bővített kritikai adatok alapján készül az új hivatalos kiadás, editio Vaticana.

Volt alkalmam 1904-ben a N. sz. Gergely halálának XIII. centenariuma alkalmából Rómában tartott nemzetközi kongresszussal kapcsolatban a vatikáni könyvtárban rendezett középkori hangjegyzírásos kézirat-kiállításon a középkori neumairást behatóan tanulmányozni. A vatikáni könyvtár rendkívül gazdag hangjegyzírásos régi kéziratokban, melyek a IX—XIV. századból származnak, s képviselve van ott nemcsak az olasz, hanem a francia, német és angol neumairás is. Ez onnan van, mert a könyvnyomtatás feltalálása után a XV—XVI. században a kéziratok elveszítették értéküket, semmire sem becsülték, csomagoló-papírosnak, könyvtáblaburkolatnak használták, eldobálták és így a régiségkedvelők olcsó pénzen sokat szerezhettek meg. Így gyűjtöttek össze Panvini és Sanseverino bíboros a vatikáni könyvtár eme gazdag, körülbelül 250 darabból álló neumas kéziratgyűjteményét. Böven volt itt látható a hangjegyzírás minden válfaja: a neumairás (accenti), a pontírás (punti), a német szegfej és a frank quadrátírás; gyönyörűen lehetett itt látni a kevertírású kodexeken (notazione mista: punti ed accenti) az átmenetet a neumairásról a mai négyszögű hangjegyzírásra. Époly szemléltető volt ott a vonalrendszer kifejlése és fokozatos elterjedése: képviselve van ott a vonal nélküli neumairás, egy vonal, két vonal, a sárga- és vörösvonalrendszer, a három- és négyvonalos-rendszer, a tüvel karcolt segédvonalak, a tentával vont léniák, a négyesvonal a régi sárga és vörös vonallal stb. Ez a gyűjtemény oly gazdag, a folytonosság, a continuitás oly teljes, hogy induktív eljárást alkalmazva, a régi neumairás teljes biztossággal olvasható. Amiről a függelékben hatféle írásban közölt példából is meggyőződhetni, s amit még bővebben illusztrál a francia bencéseknek összehasonlítási anyagban még gazdagabb folyóirata, a „Palaeographie Musicale.“

*

Térjünk át már most ezen rövid általános tájékoztatás után hazánkra, s kíséreljük meg a hazai zenepalaeographia körvonalait megállapítani.

Hazánkba valamint a képzőművészetek általában és a keresztény vallás, úgy a zeneművészet is, értem a liturgikus éneket, külföldről, nyugatról honosított meg. De különféle befolyás érvényesült, a román és a germán népek befolyása váltakozott. Már a térítés idején, sz. István korában a térítők részint Németországból (sz. Adalbert), részint Olaszországból (sz. Gellért) jöttek. Első építészeti emlékeink olasz befolyásra mutatnak, ami természetes, mert ott azidőben magasabb

kultura volt, mint a németeknél. Királyaink nejei részint a német, utóbb a németet szándékosan kerülve, inkább a francia, olasz, lengyel és byzanci udvarból kerültek hozzánk, ami befolyással volt művészetünkre, zenekulturánkra is. Egyet kivéve, t. i. byzanci befolyás az építészetben nem konstatálható, bizvást mondhatom, a zenében még kevésbé lesz konstatálható, mert a latin egyházhoz tartozott hazánk, s a görög egyháznak egész más hangrendszere és hangjegyzírása volt.

Fontos körülmény sz. László és Kálmán király hódításai délen, mert Horvátország és Dalmácia meghódításával nyitva állt az út Olaszország felé s királyaink állandó élénk összeköttetésben álltak Rómával. De amellet nagy befolyása lehetett Franciaországnak is liturgikai zenekulturánkra, mert bár a ciszterciák II. Géza alatt 1142-ben Ausztriából, de III. Béla alatt 1183-ban egyenesen Franciaországból telepítették hazánkba. A prémontreieket II. István 1210-ben telepítette meg, aztán IV. Béla pártolta és egy részük szintén egyenesen Prémontréből jött hazánkba. Egyenesen Olaszországból telepedtek át hazánkba a XIII. században a dömések és ferencrendiek. Természetes, hogy mind e szerzetesek hazájukból magukkal hozták liturgikus énekeskönyveiket és zenekulturájukat; hiszen a másolók is szerzetesek voltak.

A tatárjárás után a német befolyás kerekedett felül, német szerzetesek vándoroltak be, német városok keletkeztek. Kezdetét veszi a német csúcsíves stíl, mely közel 3 évszázadig uralkodott. Ellenben az Anjouház idejében, Róbert Károly, Nagy Lajos alatt majdnem teljes 100 évig az olasz és francia befolyás uralkodott; megfordítva Zsigmond és Albert királyok alatt az osztrák és német befolyás jutott túlsúlyra, ellenben Mátyás király a németekkel folyton ellenséges lábon állt. Második neje olasz volt, a renaissance Olaszországon kívül legelőször hazánkban mutatkozik.

Ezek után könnyű belátni, hogy hazánkban a hangjegyzírók kodexek korát sokkal nehezebb meghatározni, mint a külföldi kodexekét, mert mindent készen kaptunk a külföldről, másrészt nagyon különböző befolyás, majd a német, majd a román népek befolyása érvényesült, végül nincs sima továbbfejlődés, igazi continuitás, hanem nagy zökkenések vannak kulturánkban. Egyes különálló példák kormeghatározásánál tehát nagyon ügyelnünk kell minden számbavehető körülményre: a propagatio, az elterjedés törvényére, esetleg rendelkezésre álló évszám adatokra, palaeographiai összehasonlításra, s a különféle külföldi befolyást is számításba kell venni.

Hazánkban összehasonlító zenepalaeographiai tanulmányokról még szó nincs. Hosszas utánjárással iparkodtam a még meglevő kodexek jegyzékét összeállítani. Eddig a következő adatokat sikerült beszerezniem: Az Esztergom főegyházmezei könyvtárban van 6 darab középkori

hangjegyírásos kodexünk:!) 1. A legrégebb az Oláh Miklós érsek által 1554-ben a főegyházmegyei könyvtárnak ajándékozott evangeliumos könyv, mely a benne található följegyzések szerint állítólag 1078-ból való. Tartalma: Az év ünnepeinek evangeliumai, a 4 passio, itt-ott pontneumákkal, a végén a Benedictio cerei paschalis, illetve az Exultet jam teljes szövege a legtisztább X—XI. századbéli neumahangjegyekkel (vonal nélkül). 2—4. Két kisebb és egy nagy Antiphonarium, folioalakban, 4—5-vonalas stilizált gót kottairással, valószínűleg a XIV—XV. századból származik. Benne van a magyar temetési szertartás: Circumdederunt. Absolve. 5. Egy teljes Graduale, szintén a XIV—XV. századból. 6. A Bakacs Tamás-féle kétkötetes óriási foliánsokra írt Graduale (szintén Oláh Miklós ajándéka 1555-ben), pazar kiállítású, majdnem utolsó pontig egyezik a szolémi bencések kiadta Gradualéval. Megvannak benne a Proprium Hungariae, sz. István, sz. László sequentiái is.

A kalocsai érseki könyvtár²⁾ hangjegyírásos középkori hártya-kéziratai: 1. Ms. nr. 25. Breviarium, s. a. 1300 körüli időből, folio, ff. 276. a 117., 118. old.: Hymnus Stí Narcisci hangjegyezve. Egykorú fatáblás bőrkötés, származása ismeretlen, Patachich érsek könyvtárából került Kalocsára. 2. Ms. nr. 83. Rituale eccliae Herbipolensis oktávalak ff. 62. a 13., 14., 15. old. Praefatio B. M. V. hangjegyezve, egykorú széljegyzetekkel, későbbi fatáblás préselt fehér bőrkötésben, s. a. 1400 körüli időből, Patachich érsek könyvtárával került Kalocsára. 3. Ms. nr. 217. Breviarium, s. a. XV. századból. 12. ff. 276. Hangjegyezve vannak az Antifonák, a zsoltárok első 3—4 szava, intonálásra és a Horák himnusai: Jam Lucis stb. első verse, egykorú fatáblás bőrkötésben, származása ismeretlen, Patachich könyvtárához tartozott. Van még egy papirkéziratuk 1670-ből, Beviarium, hangjegyekkel. Ezenkívül néhány régi mű táblája, hangjegyes pergamentlappal van bevonva. Ezeket szakértőnek kellene közelebbről megvizsgálnia, van-e különös értékük.

A győri egyházmegyei könyvtárban (a püspöki papnevelőintézetben) a következő középkori hangjegyírásos kodexek³⁾ vannak: 1. Antiphonarium, terjedelme 318 levél, a XV. századból való, levélnagyság 78·6 × 53·5 cm., számos becses miniatürkép, szép lapszéli rajz és érdekes tollrajz-initiale ékesíti; a szöveg gótbetűs, kötését a szép bronzdíszítmények a könyvkötészet remekévé teszik, új címlapján ezen följegyzés olvasható: „Antiphonarium Cathedr. Ecliae. Jaurin. quod postquam in Repositorio istius Cathedr. Ecliae diu ignotum ac inimica manu plu-

1) Kersch Ferenc, Esztergomi egyházzenei kodexeink. 1904. 8—10. oldal.

2) Winkler Pál főszékesegyházi könyvtáros szíves közléséből.

3) Dr. Bedy Vince kanonok, irodaigazgató adatai

ribus vitiatum fuisset, adhibitis pristinae concompacturae ornamentis, duo volumina in unum compingi et vetustae artis genio conformiter, decenter exornari curavit Joannes Ev. Zalka, Eppus Jaurin. 1872.“ Nyilván régibb az esztergomi Bakacs-féle Gradualnál. 2. Antifonarium, 303 levél, a XV. század elejéről származik, gót betűkkel van írva, szép tollrajzú initialék díszítik, tartalmazza az egész évre szóló Antifonákat, kötése erős fatábla, barna bőrrel bevonva. Felső táblájának belsején színes főpapi címer látható, alatta évszám 1528; a második levél b) oldalán ezen felírás olvasható: „Rssmus Dominus Viennensis librum hunc de alienis manibus redemit, atque Ecliae B. M. Magdalenae in coemeterio Divi Stephani restitui ac dedicari jussit. Calend. Mart. Anno Chri. 1583.“

A püspöki levéltárban pedig néhány főesperesség Canonica visitatiója van hárttyakézirat-lapokkal bekötve, így a soproni archidiakonatusé 1659-ből, ugyanazon főesperességé 1674-ből és 1680-ból, a mosoni főesperességé 1674-ből és 1680-ból.

A gyulafehérvári Batthyány könyvtárban¹⁾ a következő hangjegyrészes kodexek vannak: 1. Graduale a XV. századból, ívrétben, hárttyán, 152 levél, több helyen csonka, csinos gót betűkkel írva, torz arcokkal, kacskaringósan kicifrázott initialékkal ellátva, a hangjegyek vörös vonalakon nyugszanak. Úgy látszik a XVI—XVIII. században a esik-szt.-domokosi templomé volt, mert az odavaló iskolamesterektől bejegyzések vannak benne. A kodexben megvannak a magyar szentek sequentiái. 2. Antiphonarium Latino Polonicum, nagy ívréten, papíron, csinosan írva, szép kezdőbetűkkel és lombos széldíszítésekkel, a XVI. század elejéről való, a hangjegyek vörös vonalakon nyugszanak. A latin énekekből ideiktatom a következő rubrikázott írású címetek: Post Rorate, Sequuntur cantiones ex **mi**. Sequuntur cantiones quinti et sexti tonorum, ex **ut** et **fa**.

3. Psalmi aliquot cum cantu gregoriano, manuscriptum saeculi XVII. in quarto. 4. Zsoltárok és himnuszok hangjegyekkel, ívréten, papíron, kézirat a XVI. századból, bibliografiai téren Batthyány-kodex a neve, 450 lapból áll, tartalma: egyházi énekek az év főbb ünnepeire, antifonák, prózák és zsoltárok gyűjteménye, az egyes címek latin nyelven vannak írva, az initialék nincsenek mindenütt kifestve, néhol teljesen hiányzanak. Ugyancsak Erdélyben, Csiksomlyón, a barátoknál látott, mint Kersch Ferenc, esztergomi főszékesegyházi karnagy írja nekem, egy remekül kiállított Gradualét 1517-ből, de ez nem teljes. Ennyi adatot tudtam eddig összeszedni.

*

Térjünk már most vissza kéziratföredékünkre. Ha jól szemügyre

¹⁾ Dr. Korody Péter, th. tanár, könyvtáros, szíves közléséből.

vesszük, azt látjuk, hogy négyvonalas rendszert követ, ebből kettő fekete, kettő színes és pedig egy, a c vonal sárga, a másik, az f vonal vörös, aminővel a vatikáni kéziratok közt is találkoztunk a XIII—XIV. századból; kulcsjelzés is van rajta és pedig c kulcs a harmadik vonalon, az első három sorban, míg a negyedik sortól kezdve c kulcs a negyedik vonalon. A hangjegyek az ú. n. patkószegírás, tehát a gót typus rovatába tartozik.

Hangjegyei a gót typusba tartozó neumairás és pedig a Virga tiszta patkószeg alakú, a Podatusnak kétféle alakja szerepel (lásd a Rex szótagon és a sanctorum szó utolsó szótagján, ez utóbbi alak a rendes), a Clivisnek is két alakja van (lásd a sanctorum szó c to szótagján, a másik alakot az utolsó sorban az apostolorum szó sto szótagján, mind a két alakja szerepel a függelékben közölt táblázatban a XIII—XIV. század rovatában), a Torculus szerepel a második, negyedik, ötödik és hetedik sorban s megfelel táblázatunk XIII—XIV. századbeli Torculusának. Jellegzetes a második sor Torculusa, mivel hangközének világosabb jelzésére segédvonal van alkalmazva. Szerepel még a Scandicus, összekötve a Climacus-szal (illetve Scandicus sub tripunctis), a harmadik sor elején. Ez is megegyezik Dom Pothier táblázatán a gót typus XIII—XIV. századbeli alakjával és a Podatus subtripunctis hasonlóképen, amely szerepel a második sor elején a ge szótagon. Mindezek alapján bizvást kimondhatjuk, hogy kéziratunk a XIII. század végéről, vagy a XIV. századból való, talán az Anjouk korából, és pedig német származású szerzetes tollából való.

Az egyes neumák jelentősége így meg lévén állapítva, könnyen átírhatjuk az egész dallamot a ma is használatos „nota quadrata“-ra s most keressük, miféle hangnembe tartozik ez a dallam? mert sem ez a melodia, sem ez a szöveg nem szerepel a mai Gradualéban. A hangnemek ismertető jelei: a melodia zárhangja (finalis), dominansa, jellegzetes hangközei (repercussio), kezdő hangja és hangterjedelme (ambitus).¹⁾ Melódiánk kezdőhangja g s második szakaszának finálisa is g, a dominansa a második szakaszban (feltűnően hangsúlyozva, ismételten kiemelve) c, mindez a VIII. tonusra mutat, a melódia hangterjedelme is betartja a második szakaszban a VIII. tonus ambitusát d—d, mert az ordines szónál lemegy az alsó d-ig. Ellenben az első szakasz, a refrain-szerű „Rex Sanctorum“ szemmel láthatólag VII. tonus, ezt bizonyítja főképp a melodia hangterjedelme, mert g—g-ig terjed, t. i. g-vel kezdődik és a totum szónál felmegy a felső g-ig, ami világosan a VII. tonusra vall.

¹⁾ Lásd Dr. Haberl, Magister choralis. IX. kiadás. Pécs, 1892. Magy. ford. 74. kk. A Kienle Theorie et pratique du Chant Gregorien, trad. Janssens II. edition. Tournay, 1895. 70. kk.

Azt kell mondanunk tehát, hogy vegyes hangnemben van írva, VII. és VIII. tonusban, úgy, hogy az állandóan ismétlődő refrain: „Rex sanctorum“ az authenticus hangnemben, a folyton változó második szakasz pedig a megfelelő plagalis hangnemben van írva.¹⁾ A refrain-szerű Rex sanctorum dallama a végén nem megy le a szabályszerű finálisra, g-re, hanem fel van függesztve a zárlat (felső tere) épen azért, mert folytatást vár, a második szakaszt, nyilvánvalóan váltakozó kar-ének.²⁾ A „Rex Sanctorum“ refrain dallama igen lendületes, a második szakaszé kevésbé. Az egész annyiban érdekes, hogy ma már nem szereplő középkori dallam és pedig, úgy látszik, a magyarországi proprium-hoz tartozott.

*

Hátra van még kéziratredékünket liturgika-történeti szempontból venni tüzetes vizsgálat alá. Kéziratunk misekönyvtöredék, illetve egy középkori Gradualének egy levele, rajta van az eredeti lapszámozás: 311—312. oldala volt az illető kodexnek. Tartalma: a pünkösd vigiliáján, vagyis szombatján szokásos keresztvízszentelésnek egy töredéke, amely azonban több eltérést mutat a mai római misekönyvtől.

Kezdődik a 311. oldalon a III. leckével: Apprehendent septem mulieres virum unum és Tractus: Vinea . . . s utal a 120. oldalra, mivel ugyanez a lecke és tractus szerepel a nagyszombati keresztvízszentelésen is, azért kifejezetten is ki van írva: Require in Vigilia Paschae 120. A mai misekönyvben is megvan ez a lecke és tractus pünkösd előtti szombaton, de nem a harmadik, hanem a negyedik helyen. A rákövetkező könyörgés: „Deus qui nos“ nincs a mai misekönyvben pünkösd vigiliáján, de megvan nagyszombaton a hetedik helyen.

Kéziratunkban a IV. lecke: Audi Israël. Ez is megvan a mai misekönyvben pünkösd vigiliáján, de nem a negyedik, hanem az ötödik helyen. Az utána való könyörgés: Deus incommutabilis, megvan a mai misekönyvben is, de nem pünkösd, hanem húsvét vigiliáján és pedig: második helyen és bővített alakban. A tractus: Sicut cervus és a második könyörgés: Concede quaesumus megvan a mai misekönyvben is pünkösd vigiliáján és pedig, úgy, mint itt, utolsó helyen, csakhogy a mai misekönyvben pünkösdszombatján nem négy, hanem hat lecke van.

¹⁾ A plagalis egy quarttal lejjebb kezdődik, mint az authenticus: VII. [g.] a. h. [c.] [d.] e. [f.] g. VIII. d. e. [g.] a. h. [c.] d.

²⁾ Ilyen dallamok, melyek az authenticus és plagalis hangterjedelmet igénybe veszik és vegyes jellegűek, nem ritkán előfordulnak pl. a regensburgi edícióban az Ordinarium Missae-ben Missa in Dupl. 2^a: Gloria. VIII & VII tonus. Missa de Beata 1^a Kyrie I & II tonus. Requiem. Sequentia II & I tonus stb.

Kersch Ferenc, esztergomi főszékesegyházi karnagy közlése szerint a Missale Strigoniense-ben Pünkösd szombatján a vízszentelés prophetiáinak sorrendje ez: 1. Proph.: Tentavit Deus Abraham. Tract.: Cantemus. Coll.: Deus, qui in Abrahae. 2. Proph.: Scripsit Moyses. Tract.: Attende coelum. Coll.: Deus incommutabilis. 3. Proph.: Apprehenderunt septem mulieres. Tract.: Vinea. Coll.: Omnipotens sempiterna Deus (!). 4. Proph.: Audi Israël. Tract.: Sicut cervus. Coll.: Concede és Deus qui sacramento. Azután: Letánia ad fontem et Hymnus. Világos tehát, hogy egy középkori magyar misekönyv töredékével van dolgunk.

Kéziratunk tehát magában foglalja az egész IV. lecke szövegét. Jeremias (Baruch), III. 9. kk. Feltűnő azonban a sok variáns lectio. Az egész szöveget közlöm a függelékben s idézőjel közé tettem a variáns lectiókat, amivel a mai misekönyv szövegétől való eltérést óhajtottam jelezni. Érdekes azonban biblikus szempontból is ez a dolog. Ha összehasonlítjuk kéziratunk szövegét a mai misekönyv szövegével és mindakettőt a latin Vulgata hivatalos hiteles kiadásával, úgy azt tapasztaljuk, hogy a mai misekönyvben ezen leckék szövege a Vulgata hiteles kiadásával egyezik¹⁾; a mi kéziratunk variáns lectiói tehát a régibb latin fordítás, illetve a Vulgata korrumpált szövegét adja a kritikai revisio (1592—1593) előtt, illetve az Itálának variáns lectióit, mert hiszen a mai Vulgatában Baruch könyve sz. Jeromos előtti latin szövegében az Italából lett fölvéve.²⁾ Ennyiből érdekesek ezek a variáns lectiók biblikus szempontból.

Még érdekesebb a Concede quaesumus könyörgés után következő verses litánia kéziratunkban, felirata: Letania ad fontem. Ez a mai misekönyvben nincsen, hanem a keresztyviszentelés végén éneklék a Mindszentelek litániáját. Kéziratunk tanúsága szerint, a középkorban a vízszentelés elején is volt litánia és pedig, verses litánia 4 ütemes versekben:

Rex sanctorum | Angelorum | totum mundum | respice.
 Ora primum | tu pro nobis | virgo mater | germinis.
 Et ministri | patris summi | ordines an | gelici.
 Rex sanctorum | Angelorum | totum mundum | respice.
 Supplicate | Christo regi | coetus apo | stolici.
 Supplicetque | etc. — — — — —

Annak kiderítésére, vajjon ez a középkori magyar misekönyv sajátossága-e, vagy általános szokás volt, melyet a trienti zsinat utáni revisio törölt el, össze kellene hasonlítani töredékünket egyrészt a

¹⁾ Ellenben az Introitus, Graduale stb.-ben, szóval a megzenésített részekben meghagyták a régi latin szöveget (Itala szövegét) épen az énekre való tekintetből.

²⁾ Lásd Kaulen, Einleitung. II. Aufl. Freiburg, 1884. §. 144. Az Itala editióit lásd u. o. §. 147.

hazai meglevő kéziratokkal, az esztergomi, gyulafehérvári, csiksomlyói Gradualéval, azonfelül külföldi Gradualékkal is. Kersch Ferenc, esztergomi főszékesegyházi karnagy barátom közlése szerint az esztergomi főegyházmegyei könyvtár mind a két középkori kéziratot Gradualéjában megvan ez a verses létánia és dallama (kevés váriánsok leszámítva) egyezik a miénkkel.

Ime, mily sok érdekes, tanulságos dolgot találhatni e két jelentéktelennek látszó kéziratredéken, mindegyik csak egy-egy levele egy-egy középkori kodexnek, s mégis mennyi érdekes dolog a palaeographiából, a miniatür festészetből, az ikonographiából, a zenetörténetből, zenepalaeographiából, a gregorián ének történetéből, a liturgika történetéből, — olvasható le e két levélről. Vidéki régiségtáraink, muzeumaink szép feladata nem csupán gyűjteni a régiségeket, hanem azok szakszerű ismertetéséről is gondoskodni. Ha ezen feladatnak e szerény két hártylevél kapcsán némiképp sikerült megfelelnem, fáradságom jutalmazva látom.

A gót írásos hártylevél szövege.

Lectio IIIa. (CXIX.) Apprehendent septem mulieres virum unum etc.¹⁾ [Tract.] Vineae (CXX.) *Require in Virgilia Paschae, Collecta* Deus qui nos ad celebrandum festivitatem utriusque testamenti paginis instruis, da nobis intelligere misericordiam tuam: ut ex perceptione praesentium munerum firma sit expectatio futurorum. **Lect. IV. S. Jehe-²⁾**
Audi Israël man-remie prophete data vitae; et auribus percipe, ut scias prudentiam. Quid est Israel, quod in terra inimicorum es? Inveterasti in terra aliena, coinquinatus es cum mortuis, deputatus es cum „hys, qui in inferno sunt“: dereliquisti fontem sapientiae. Nam si in via Dei ambulasses, habitasses utique in pace „super terram.“ Disce, ubi sit „sapientia,“ ubi sit virtus, ubi sit „prudentia,“ ut scias simul, ubi sit „longiturna vita“ et victus, ubi sit lumen oculorum et pax. Quis invenit locum ejus, et quis „introivit“ in thesauros ejus. Ubi sunt principes gentium et qui dominantur sup. bestias quae sunt „in terra.“ Qui in

avibus coeli ludunt, qui argentum thesaurizant, et aurum in quo confidunt homines: et non est finis „possessionis“ eorum. Qui argentum fabricant, et solliciti sunt, nec est inventio operum illorum, „et tamen examinati“ sunt, et ad inferos descenderunt, et alii „in locum“ illorum surrexerunt. Juvenes viderunt lumen et habitaverunt sup. terram, viam autem disciplinae „nescierunt,“ neque intellexerunt se(r)mitas ejus: neque susceperunt eam filii eorum, et a facie illorum longe facta est. Non est audita in Chanaan, neque visa est in Theman. Filii quoque Agar, qui exquirunt prudentiam, quae de terra est; negotiatores „terrae“ et Theman et „fabellatores“ et exquisitores prudentiae et intelligentiae, viam autem sapientiae nescierunt, neque „meminerunt semitarum ejus.“ **O** Israël, quam magna domus Dei, et ingens locus possessionis ejus, magnus et non habet „consummationem,“ excelsus et immensus. Ibi fuerunt gyganter nominati

¹⁾ Ugyanaz a mai római Missalében Pünkösdszombatján, keresztvízszentelésen a IV-ik profecia Isaiás cap. 4. Tractus is egyezik: Vineae facta est.

²⁾ Ez a Collecta nincs ma in Vig. Pent., de megvan in Vig. Pasch. VII-ik helyen.

³⁾ Ez a profecia ma is megvan, in Vig. Pent., de az V-ik helyen. A mai szövegtől eltérő variáns lektiókat idézőjelbe tettem.

illi, qui ab initio fuerunt
statura magna scientes bel-
lum. Non hos elegit domi-
nus, neque viam disciplinae
invenerunt, propterea perierunt.
Et quoniam non habuerunt sapi-
entiam, interierunt propt. suam
insipientiam. Quis ascendit
in coelos, et accepit eam, et „de“-
duxit „de“ nubibus. Quis trans-
fretavit mare, et invenit eam
et attulit „eam“ sup. aurum
electum. Non est qui „sciat“ viam ejus —
neque qui excogitet semitas
ejus, sed qui scit universa no-
vit illam, et adinvenit eam
prudencia sua. Qui „perfecit“
terram in „sempiterno“ tempore
et „adimplevit“ eam pecudi-
bus.¹⁾ Vocavit eam et „audi-
vit“ in tremore. Stellae
autem dederunt lumen in
custodys suis et laetatae sunt,
vocateae sunt et dixerunt: As-
sumus, et luxerunt ei cum
jocunditate, qui fecit illas.
Hic est Deus noster et non aestimabi-
tur alius ad illum. Hic ad-
invenit omnem viam disci-
plinae et „dedit“ illam Jacob

puero suo et Israëli, dilecto suo.
Post haec sup. terram visus est
et cum hominibus conversatus est.
Deus incommutabilis. Collecta²⁾
virtus et lumen aeternum
respice propitius ad tocius ec-
clesiae mirabile sacramentum
et da famulis suis, ut hoc
quod devote agimus etiam
rectitudine vitae teneamus.
Per . . . Tractus, Sicut cervus. (CXXI.) Collecta³⁾
Concede quaesumus omnipotens Deus, ut
qui solempnitatem doni sancti
Spiritus colimus: coelestibus deside-
riis accensi, fontem vitae siti-
mus. Dnum nostr. In unitt. ejusd. Sp.
Letania ad fontem.

Rex sanctorum
angelorum, totum mundum
adjuva. Ora primum tu pro
nobis, virgo mater germinis et mi-
nistri patris summi, ordines ange-
lici. Rex sanctorum. Supplicate
christo regi, coetus apostolici, supplicetque —

¹⁾ Itt a másoló kihagyott egy sort: et quadrupedibus, qui emittit lumen et vadit.

²⁾ Ez a Collecta megvan a mai Misekönyvben is, de in Vig. Pasch. II. helyen és bővíve.

³⁾ A „Sicut cervus“, Tractus és a Concede könyörgés a mai Missalében is változatlan így.

A mecho ecclesi
e aperuit os eius
et impleuit eum
dominus spiritu
sapientie ⁊ intellectus
festo la glorie inclinat eius. V.

Pergeantur hinc per nichil

A miniatürös hártakodex facsimiléje.

312

Mi qui ad mirra fuerunt
 statua magna: stentis bel
 lum. Non hos elegit domi
 nus: nec ipsam disciplinam
 inuenit. ipse peruenit.
 Et qui non habuerit sapi
 entiam: inuenit ipse sua
 insipientiam. Quis ascendit
 in celos et accepit eam: et
 dicit de nubibus: Quis tras
 serauit mare et inuenit eam:
 et attulit eam sup autum.
 electu: Non e q sciat unu ei.
 nec qui excogitet sententias
 eius: s qui scit uniuersa no
 me illam et aduenit eam
 prudentia sua. Qui pferit
 terram in tempore tempore
 et adimpleuit eam pecudi
 bus. Vocauit eam et audi
 uit eam in tremore. Stelle
 autem desierunt lumen in
 custodia suis et letare sunt:
 uocare sunt eo dixerunt. Al
 sumus. Et huc uenit et cum
 locum dicitur: qui fecit illas.
 Huc est ds nr: et n estimabi
 tur alius ad illum. Huc ad
 uenit omnem uiam discer
 plunt: et dedit illam iacob

puero suo. et isrl' dilecto suo.
 Post hec sup eam uisus est:
 et cum hoibz conuirsatus est.
Deus inimitabilis est illi.
 Quirius et lumen emu
 respice ppius. ad totius ec
 clesie mirabile sacramentum
 et da famulis tuis. ut hoc
 qd deuote agimus etiam
 rectitudine iure tenemus.
 Dec. Trad. Sicut uenit. Coll.
 onerte qs omnis ds. ut
 qui sollempnitate conu
 sris uoluntis. et electibz dehee
 riy. accenti fonte uite signa
 mus. Dnm n. In unte cib. f.

Rex laudum
 ange lozum totum mundum
 ad uia. **O**m nimum in pro
 nobis uirgo mater genitrix et mi
 nister pams human ordinis ange
 ba. Rex laudum. **S**upplicare
 quibz regi ceteris apostolorum suplicat

Hic est deus noster et non estimabitur alius ad illum. Hic aduenit omnem uiam discerpunt: et dedit illam iacob

A neumairásos hártiakodex facsimiléje.

A miniatürös hártvakodex.

A) oldal.

Introitus. In medio.

Tonus VI.

In mé-di-o ecclé-si-ae, Ma-pé-ru-it ós é-jus
 et im-plé-vit é-um dó-mi-nus spi-ri-tu sa-pi-en-ti-ae
 et in-tel-lec-tus sto-la gló-ri-ae in-du-it é-um.

B) oldal.

Jo-cun-di-dá-tem et ex-ul-ta-ti-ónem, thezau-ri-závit su-pe-reum,
 Gloria - Ev-o-u-a-e.
 Graduale: Os. just. Vide 134.

Tonus V.

Al-le-lu-ya a, Pi-e pa-ter,
 Do-mi-ni-ce, tu-etc.

A neumairásos kodex.

Litania ad fontem.

Tonus VII. & VIII.

Rex san-cto-rum, An-ge-lo-rum,
 to-tum mundum, ad-ju-va, O-ra primum
 tu pro no bis vir-go ma-ter ger-mi-nis et mi-nistri
 Pa-tris summi, or-di-nes An-ge-li-ci Rex sanctorum,
 Suppli-cá-te, Christo regi, coetus a-posto-li-ci, supplicetque.

A neumairás átnézeti táblázata.

Közönséges neumák latin írásban.

	a) Punctum.	b) Virga.	c) Podatus.	d) Clivis.	e) Torculus.	f) Porrectus.	g) Scandicus.	h) Sallicus.	i) Climacus.	k) Pes subpunctis.	l) Climacus resupinus.
VIII. és IX. század.	•	/	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩
X. és XI. század.	•	/	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩
XII. és XIII. század.	•	/	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩
XIV. és XV. század.	•	/	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩

A hangdíszítések latin írása.

Chronologiai alakja

a) Strophicus. b) Epiphonus. c) Cephalicus. d) Anticus. e) Quilisma. f) Presus.

a kulcsnak, $\flat$ és $\sharp$ jegynek.

VIII. és IX. század.

• • •	•	∩	∩	∩	∩	∩
-------	---	---	---	---	---	---

latin írásban.

c) kulcs f) kulcs g) kulcs $\flat$ $\sharp$

X. és XI. század.

• • •	•	∩	∩	∩	∩	∩
-------	---	---	---	---	---	---

XII. és XIII. század.

• • •	•	∩	∩	∩	∩	∩
-------	---	---	---	---	---	---

XIV. és XV. század.

• • •	•	∩	∩	∩	∩	∩
-------	---	---	---	---	---	---

Közönséges neumák gót írásban.

a) Punctum. b) Virga. c) Podatus. d) Clivis. e) Torculus. f) Porrectus. g) Scandicus. h) Sallicus. i) Climacus. k) Pes subpunctis. l) Climacus resupinus.

VIII. és IX. század.

•	/	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

X. és XI. század.

•	/	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

XII. és XIII. század.

•	/	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

XIV. és XV. század.

•	/	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩	∩
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

A hangdíszítések gót (patkószeg) írása. Chronologiai alakja

a) Strophicus. b) Epiphonus. c) Cephalicus. d) Anticus. e) Quilisma. f) Presus.

a kulcsnak, $\flat$ és $\sharp$ jegynek.

VIII. és IX. század.

• • •	•	∩	∩	∩	∩	∩
-------	---	---	---	---	---	---

gót írásban.

c) kulcs f) kulcs g) kulcs $\flat$ $\sharp$

X. és XI. század.

• • •	•	∩	∩	∩	∩	∩
-------	---	---	---	---	---	---

XII. és XIII. század.

• • •	•	∩	∩	∩	∩	∩
-------	---	---	---	---	---	---

XIV. és XV. század.

• • •	•	∩	∩	∩	∩	∩
-------	---	---	---	---	---	---

Tractus Dominicae Septuagesimae.

1. *[Handwritten musical notation]*
 2. *[Handwritten musical notation]*
 3. *[Handwritten musical notation]*
 K De profundis clama ui ad te do mine

4. *[Musical staff with notes]*
 De profundis clama ui ad te do mi ne
 5. *[Musical staff with notes]*

6. *[Musical staff with square notes]*
 De pro-fun- dis cla- ma- vi ad te Do- mi- ne - - - - -

1. *[Handwritten musical notation]*
 2. *[Handwritten musical notation]*
 3. *[Handwritten musical notation]*
 exaudi vo cem me am.

4. *[Musical staff with notes]*
 exau di uo cem me am .
 5. *[Musical staff with notes]*

6. *[Musical staff with square notes]*
 ex- au- di - - - - - vo- - - - - cem-me - - - - - am

1. Egy XI. századbeli andechsi misekönyvből, jelenleg a müncheni udvari és állami könyvtár birtokában. 3005. sz. a.
2. A szt.-galleni Antiphonáriumból.
3. A trieri városi könyvtár kéziratáról, a XI. századból.
4. A müncheni állami könyvtár 10.086. sz. kodexéről, a c vonal sárga, az f vonal vörös, a másik két vonal tüvel karcolva.
5. A müncheni állami könyvtár 2541. sz. kéziratáról, a XIII. századból, az aldersbachi cisztercita kolostor tulajdona volt.
6. A solesmesi editio „Liber usualis“ hangjelzése szerint.

Temes vármegye nemzeti ellenállása 1861-ben.

Irta: LENDVAI MIKLÓS.

I.

A magyar nemzet történetének lapjai telve vannak hazafias küzdelmekkel, melyek megrendítő válsággal jártak. És ha még sem buktunk el, ennek oka az volt, hogy minden ilyen küzdelem egyszersmind a szabadság, a szabadelvűség, a felvilágosodás és az igazság harca volt az elnyomatás és a sötét reakció ellen. Bocskay, Bethlen, a Rákócziak, Kossuth Lajos Magyarországnak nemcsak katonai erényeit és fegyvereit vitték harcba, hanem azt az éltető meleg szellemet, a melynek szabadság, hazaszeretet a neve. A polgári, politikai, vallás-szabadságnak, midőn arra került a sor, fegyverrel törtek utat. Mindig túlnyomó materiális erővel állottak szemben, de az eszme és érzés, mely agyukban honolt és szívükben égett, edzette erejüket s győzelemre segítette őket. És ha ki is hullott itt-ott kezükből a fegyver, ha vesztek is csatákat, — az eszme, melyet képviseltek, minden leveretéssel diadalmasan haladt előre.

Mikor 1849-ben az orosz túlerő leteríté a bátor oroszánt, éhes dühvel neki estek azok, akik gyáván futottak előle hónapokon keresztül és marcangolni kezdték a hullának vélt prédát. Olyan idők következtek, hogy a magyarnak nem hogy beszélni és tenni, de Tompa Mihály fohászáként „még kisírni sem volt szabad magát.“ A diadalmas Ausztria egy tollvonással véget vetett a 900 éves magyar alkotmány-nak, a délvidéki vármegyéket elszakította az anyaországtól és „Serbische Vojvodina“ meg „Temeser Banat“ elnevezés alatt külön tartomány-ként adminisztráltatta, a „Gesammtmonarchie“ egész kormányrendszerét egy kaptafára vonta, s a német nyelvet erőszakolta be az összes hivatalokba és iskolákba.

A cs. kir. megyefőnökök, zsandárkapitányok, tanfelügyelők, a vár-és térparancsnokok olyan jelentésekkel hizelegtek Bach báró hiúságának, hogy ez utóbb maga is hitte tán, amit hivatalosan jelentett a

császárnak, hogy a nyugtalan és dőlyfős magyar nép a Kollonics-féle létrának harmadik fokáig, a szolgaság és szegénység után következő „elnémetesedés“ — örök halálba vivő — végzetes fokáig süllyedt alá.

Csakhamar kisült azonban, hogy „megfogyva bár, de törve nem“ tovább él a magyar nemzet, melynek halotti céduláját nemcsak megírták, de idegen udvarokhoz is szétküldötték Bécsből. Mikor a nemzeti egységet azzal akarta lazítani az osztrák kormány, hogy a magyar protestáns egyháznak törvényekkel biztosított autonómiáját esztelenül megtámadta, a nemzeti demonstrációk hosszú sora következett, mikben vallás- és politikai különbség nélkül részt vett az egész magyar nemzet.

Ekkor elhatározták, hogy u. n. „alkotmányos“ kormányzással csillapítják le Magyarországon az általános forrongást. Így született a szűkebb birodalmi tanács, s miután abban a magyar elem értelmi és parlamentáris túlsúlya egész Európa figyelmét felköltötte, s Apponyi György, Szécheny Antal, Majláth György, Barkóczy és Szögyény nagyszabású beszédei és igazán remek taktikája a magyar felfogásnak többséget szereztek — az 1860. évi október 20-iki diploma, mely Magyarországnak oly kevés hasznot, a konzervatívpart vezéreinek pedig oly rövid hatalmat, de hosszú népszerűtlenséget hajtott.

A visszahatás az októberi diploma ellen gyorsan és hevesen kitört országszerte. Mindenfelé tüntetéseket rendeztek a „47“ ellen és a „48“ mellett. A megkérdezésük nélkül kinevezett főispánok közül Andrassy Gyula gróf, Lónyay Menyhért és Tisza Kálmán ugyanazon az úton, melyen kinevezésükről értesültek, vagyis hirlapilag, kollektív nyilatkozatban kijelentették, hogy nem kérnek e dícsőségből, s „más téren és más minőségben fognak szolgálni hazájuknak.“ A megyék 48-iki alapon szervezkedtek és az országgyűlési választásokat nem a kancellár által ajánlott, elavult és eltörölt 1608. évi 3. t.-cikk, hanem az 1848. évi törvények rendelkezései szerint kívánták megejtetni.

Temes vármegye, a délvidék vármegyéivel együtt, valamivel később jutott alkotmányos jogaihoz, mint az ország többi vármegyéi, mert az októberi diploma nem vonatkozott az anyaországtól elszakított Temesi Bánátra is. Más vármegyékben már javában restauráltak, mikor nálunk még olyan sötét volt az égboltozat, mintha soha sem derülne ki.

1860. évi augusztus hónapban Bigot de Saint-Quentin Károly gróf altábornagy, a Szerb Vajdaság és Temesi Bánát kormányzója, még azt hirdette a Versecen előtte tisztelgett városi küldöttségnek: ne tartsanak attól, hogy ezt a „koronaországot“ valaha vissza csatolják Magyarországhoz¹⁾ és három hónap múlva, 1860. évi november

1) „Delejtű“, 1860. évi augusztus hó 7-én, 32. sz.

hó 14-én, az uralkodó megbízásából Mensdorff Pouilly gróf altábornagy elnöklése alatt tanácskozások folytak Temesvárott arra nézve, visszacsatolják-e az anyaországhoz az onnan erőszakosan elszakított Temes, Torontál, Krassó és Bács vármegyéket.¹⁾ Mensdorff gróf meghallgatta a négy vármegye összes községi kiküldöttségeinek véleményét. A magyar és német lakossággal bíró községek képviselői a visszacsatolás mellett nyilatkoztak, a szerb és román ajku lakossággal bíró községek kiküldöttjei — nemzetiségük megóvása érdekében — ellenezték a visszacsatolást. Mensdorff gróf személyesen tett jelentést a tanácskozásokról Ő Felségének és pár nap mulva, december hó 27-én, Ő Felsége elrendelte, hogy a Szerb Vajdaság és a Temesi Bánát Magyarországhoz — ennek államjogi igényei alapján — visszacsatoltassék.²⁾

A legfelsőbb elhatározás híre december hó 31-én reggel érkezett Temesvárra és itt lelkes örömet keltett mindenfelé. Csakhamar óriási nemzeti színű lobogókat tűztek ki a házakra, s a lobogók legtöbbjét az 1848. évszám díszítette. A városház erkélyéről is hatalmas nemzeti színű zászló hirdette a város közörömét. Délelőtt 10 órakor Bonnaz Sándor püspök pontifikálása mellett hálaadó istentisztelet volt a róm. kath. székesegyházban, este kivilágították a várost és a színházban díszelőadás volt, a Szózat eléneklésével.³⁾ A zászlók egy álló hétig künn maradtak. A színházban újév első napján a „Szapáry Péter“ című színművet adták és prólogul elénekelték a Szózatot. A közönség, mely zsúfolásig megtöltötte a nézőteret, föllekessedve, zajosan követette, hogy a zenekar játsza el a Rákóczi- és Klapka-indulót, ami meg is történt. Másnap megismételték az előadást.⁴⁾

Pár nap mulva közölte a „Wiener Zeitung“, hogy Ő Felsége Temesbe Damaszkín Jánost, Krassóba Gózsdu Manót, Torontálba Karácsonyi Lászlót és Bács vármegyébe Rudics Józsefet nevezte ki főispánnak.

Damaszkín főispán kinevezését Temes vármegyében teljes bizalommal és megnyugvással fogadták. A vármegye és város közönsége 1861. évi január hó 7-én este fényes fáklyászenével fejezte ki hódolatát a népszerű férfitú irányában. A megye közönségének érzelmeit Missics János tolmácsolta. Örvendetesen jellemzi az akkori hazafias közhangulatot üdvözlő beszédének e passzusa:

„E megye volt az, melynek fővárosában egykor Hunyadi János lakott; e megye volt az, mely a szabad, alkotmányos eszmék számos védőit szülte; e megye volt az, mely II, József alatt az akkori uralom

1) „Delejtű“, 1860. évi november hó 27-én, 42. sz.

2) „Wiener Zeitung“, 1860. dec. 30.

3) „Delejtű“, 1861. jan. 1. 1. sz.

4) „Delejtű“, 1861. jan. 8. 2. sz.

ellen a hazában a legelhatározottabb, legelszántabb felterjesztést tette; e megye legyen jövőben is az alkotmányos eszmék, szabadság, testvériség, egyenlőség első zászlósa. Legyen méltóságod meggyőződve, hogy ott leszünk mindnyájan, hol ezen elvek lobogóját lengeni látjuk, hogy az 1848. év, az emberiség eszméinek ezen gazdag forrásából akarjuk csak enyhíteni polgári jogaink után 12 év óta sóvárgó lelkünk égető szomját“.

Missics után Nikolics Feodor báró szerb nyelven és Perian román nyelven üdvözölték Damaszkín főispánt, ki válaszában kijelentette, hogy „egyedüli törvényes, egyedüli üdvre vezető állapotnak csak azt ismerheti el, amit az 1848-iki törvények kijelöltek“.1)

1861. évi január hó 15-ére Damaszkín főispán értekezletre hívta össze a vármegye iránytadó férfait, hogy tanácskozzanak a vármegye alkotmányos életének újjászervezése fölött. Az értekezleten mintegy kétszázan vettek részt, minden vallásfelekezetről és nemzetiségből. Damaszkín főispán, megnyitó beszédében, utalt arra, hogy „a vármegye lakossága férfias kitartással tűrte a közelmúlt idők szenvedéseit; fogjunk most hévvel — ugymond — a restauráció munkájához. Mellettünk lesz a közvélemény, ha céljainkban a joghoz ragaszkodunk, ha az átmeneti korszakban kifejtendő tevékenységünk a különböző érdekeket bőlesen méltányolja“.

Murányi Ignác, kit a közhangulat a vármegye első alispánjává jelölt, háláját fejezte ki a főispán azon nyilatkozatáért, hogy a közvélemény a jog mellett szól. „Nehéz vészek közepette — mondá — fentartotta alkotmányát a magyar nemzet, a jog féltékeny megőrzése által. Sohasem akart letérni a törvényesség útjáról, sohasem akart oktroálásokat, pátenseket elismerni. E pillanatban is a törvény legyen egyedüli vezéricsillagunk, kalauzunk. Valamennyi megye az 1847/48. törvényhozás eredményeit jelölte ki álláspontul. Temes megye sem ösmerhet el más kiindulási pontot, mint a koronázott király által szentesített 1848-iki törvényeket. E törvények védpajzsa alatt alakította meg magát Temes megye 1848-ban. Erős meggyőződés, hogy Temes megyének 1848. április hó 4-én alakított megyei bizottmánya jelenleg is a megyének törvényes képviselőisége. De szintúgy meg vagyok győződve arról is, hogy e képviselőiség nem tekintheti és nem is tekintí magát többé a megyei közvélemény hű kifejezőjének. Kijelentem tehát a bizottmány ezennel való lemondását. Végre felkérem a méltóságos főispán urat, hogy Temes megye közgyűlését minél ha-

1) „Delejtű“, 1861. évi jan. 15. 3. sz.

marább és pedig az 1848-iki törvények alapján összehívja. A XVI. t.-cikk értelmében a községek követeket választanak a közgyűlésre, s éppen e képviselők feladata e megye közvéleményének megmásíthatatlan visszatükrözése. Kivánnám tehát, hogy e választásoknál semmiféle befolyás ne gyakoroltassék. Ha a minél hamarább összehívandó közgyűlés által meg lesz alakítva a bizottmány, időhalasztás nélkül a tisztújításhoz kell fognunk.“

Az értekezet zajos helyesléssel fogadta Murányi beszédét, mire a főispán e szavakkal fejezte be az értekezletet: „Látom, hogy az egész gyülekezet a szónok eme véleményét magáévá teszi, tehát az értekezletet ezennel berekesztem.“¹⁾

Ugyancsak január 15-én este a józsefkülvárosi polgárok a „Gőzhajóhoz“ címzett vendéglőben fényes estélyt rendeztek az alkotmányos intézmények visszanyerésének ünneplésére. Az estélyen, Damaszkín főispánnal az élén, a vármegye és a város kitünőségei csaknem teljes számban részt vettek. Tury Samú ügyvéd 1848-nak dicsőséges emlékét és hatalmas eszményeit: a szabadságot, egyenlőséget és testvériséget magasztalta felköszöntőjében. Éltette Temes megyének 1848-ért nyilatkozó és munkálkodó fiait. Sulyok (Stockinger) Mór a főispánt köszöntötte fel. Dömötör Károly ref. lelkész nagy tetszés közt kifejtette, hogy Temes megye új főispánjára aligha vár csekélyebb feladat, mint annak idején IV. Béla királyra, midőn a tatárjárás után visszatért elpusztult, kietlen hazájába; mert az ő nehéz és dicsteljes hivatása, hogy e megyét nem ugyan a tatárok pusztításaitól, hanem a civilizáció áldásaitól megmentse. Az, amit a civilizáció cégére alatt nálunk véghez vittek, oly dulási fergeteg volt, mely több romokat hagyott hátra, mint a tatárjárás. Vargics Imre utalt arra, hogy Temesvárt régtől fogva Kis-Bécsnek hívják, amely nevét nyilván szép épületeiért, szabályos utcáiért nyerhette. De Bécs neve egyértelmű közöttünk a reakcióval, melynek ott van a fészke, egyértelmű a reakcióval, mely onnan veti ki hálóját. És mivel Temesvár hazafias lakói sokkal közelebb állanak Pesthez, indítványozza, hogy Temesvár mellékneve ezentúl Kis-Pest legyen. Szóltak még: Missics János, Murányi Ignác, Bethlen József gróf stb.²⁾

A vármegye alakuló közgyűlésére németi Damaszkín János főispán a következő körlevéllel hívta meg a szavazójoggal bíró nemeseket:

„Alkotmányos életünk helyreállításának talpkövét a megyei törvényhatóság képezi; s ezért a szomorú emlékü évtized folyama alatt

¹⁾ „Delejtű“, 1861. évi jan. 22. 4. sz.

²⁾ „Delejtű“, 1861. jan. 22. 4. sz.

nélkülözött közszabadság s önkormányzás életbeléptetése után sóvárgó honfias törekvések, honszerte a megyei törvényhatóságoknak minél előbbi megalakítására irányozvák.

Mint Temes vármegye főispánja teljes mértékben osztozom a hon ezen közös érületében és hogy az valósuljon, hogy ez ige testté váljon, az alakuló közgyűlésnek Temesvárott, mint a megye ősi székhelyén megtartását folyó hó 28-ik s a szükség szerint következő napjaira határoztam.

Minthogy az e folyó hó 15-én Temesvárott tartott nagyszámú s fényes értekezlet a megye megalakítására nézvre az 1847/48. évi 16-ik t.-cikket közakarattal irányadóul elfogadta, s ezen törvény b) pontja értelmében az alakító közgyűlésen mind azok szavazattal bírnak, kik az előtt a törvény által ezen joggal fel voltak ruházva; — ez okból azon jognál fogva, melyet az 1848. év előtti alkotmány (következik a nemesi joggal bíró egyén neve) megadott, és melyet a megye rendezése alapjául elfogadott 1847/48. évi 16. t.-cikk is jogerőben fentartott, az alakító közgyűlésre tüzött fentebbi határnap felől ezennel oly hozzáadással értesitem: hogy az érintett közgyűlésre személyesen megjelenni s ily módon a közügy előmozdításához is hozzájárulni szíveskedjék.“

A január 15-én megtartott értekezlet határozata értelmében a vármegye alakuló közgyűlésére minden község jogositva volt, minden ezer lakos után, egy-egy képviselőt küldeni. A vármegye területén akkor 193 község volt. A választások vezetésére Damaszkín főispán a következő biztosokat küldte ki:

A maros-melléki járásba: az orczyfalvi kerületbe Varga Ferenc orczyfalvi és Paulovits György féregyházi, az újaradi kerületbe Onóssy Mátyás murányi és Kakujay József ujaradi, a varjasi kerületbe Ányos Sándor újaradi és Joanovits Emil temesvári lakosokat;

a lippai járásba: a lippai kerületbe Tormássy Mihályt és Deskó Athanázt, a rékasi kerületbe Podhorányi József rékasi és Gruits Szilárd belinczi, a hodosi kerületbe Pottyondy Ferenc és Petrovits Szofron lippai lakosokat;

a temesi járásba: a központi kerületbe báró Ambrózy Károly gyarmathai és Bánovits Sándor temesvári, a mehalai kerületbe Mesko Gyula és Dregits Melet temesvári lakosokat;

a csákovai járásba: a csákovai kerületbe Missits János temesvári és Kálóczy Kálmán csákovai, a székasi kerületbe Kayser Lajos buziási és Mihajlovits Ádám temesvári, a lieblingi kerületbe báró Duka Miklós és Popp Vince zsebelyi lakosokat;

a verseczi járásba: Versecz városába gróf Bethlen József verseczi, a verseczi kerületbe: Lazarovits Bazil nagyszredistyei és

Rieger Bálint kudriczi, a dettai kerületbe Osztoics György nagysemlaki és Gyika István dézsánfalvi, a kudriczi kerületbe Constantinovits Jenő germáni és Beniczky Dénes klopódiai lakosokat.

A főispáni biztosok a következő utasításokat kapták :

„Azon nagyszámú és fényes értekezlet, mely megyei hatóságunk életbeléptetése iránti megállapodás végett, e mai napra egybe hívva volt, a megyei hatóság gyakorlatáról szóló 1847/48. évi 16. t.-cikket összhangzó megegyezéssel kiindulási alapul elfogadta.

Mint hogy ezen t.-cikk b) pontja értelmében, az alakító közgyűlésen a törvény által feljogosítottakon kívül azok, kiket a megyei lakosok községenként képviselőkül utasítanak, szintén meghívatni rendeltetnek, de egyébként is az egyes községekben lakozó tisztessé rendűek, értelmessé és befolyásos lakosok névjegyzékét bírni szükséges; ezeknél fogva tisztelt Uraságod N. N. úrral együtt a . . . . . járás . . . . . kerületére nézve, biztosul kinevezve, felkérem

1-ször hogy a községek helyszínére kimenve, a községek népességaránya szerint megalapított számban, az alatti lajstrom szerint a lakosok bizalmát bíró képviselők megválasztását községenként haldéktalanul eszközölje;

2-szor a községekben lakozó tisztessé rendűek, értelmes és befolyásos lakosok neveit ugyanezen alkalommal külön jegyzékbe foglalva összeírja;

3-szor a megválasztott községi képviselőket oda utasítsa:

hogy az e folyó hó 28-án Temesvárott tartandó alakuló közgyűlésre megjelenni hazafiui kötelességöknek tartásuk, és hogy ezen képviselők a közgyűlés alkalmával szükség esetében megbízásukat kimutathassák, nékiek és . . . . kiküldött biztostársának névaláírásával meghitelesített kivonata a választási jegyzőkönyvnek azonnal kézbesítendő;

4-szer a fentebbiek teljesítése halasztást nem szenvedvén, a községi képviselők választásáról szóló jegyzőkönyvek, valamint a tisztessé rendűek, értelmes és befolyásos lakosoknak külön névjegyzéke folyó hó 24-ig hozzám multhatatlanul benyújtandó.“

A főispáni biztosokat mindenféle nagy lelkesedéssel fogadták. A községek küldöttjei eléjük mentek és zászlókat vivő lovasok kísérték őket falúról falúra. A választások rendben folytak le.

II.

A vármegye és a város előkelőségének és értelmiségének osztatlan élénk érdeklődése közt folyt le a vármegye alakuló közgyűlése 1861. évi január hó 28-án, németi Damaszkín János főispán elnöklete alatt. Mivel a helytartóság még mindig nem adta át a vármegye szék-

házát, a közgyűlést a városi redouteteremben — mely a mostani áll. főreáliskola helyén volt — tartották meg. A terem zsufolásig megtelt a „vármegye nemes, birtokos, egyházi és világi tisztessé rendű, ügyvéd, gazdatiszt, okleveles és értelmes, valamint iparos és kereskedő lakosaival, továbbá a községenként választott képviselőkkel.“¹⁾ Ott voltak a többek közt: Bonnaz Sándor csanádi püspök, Mihajlovics István és Nákó Antal gör. kel. apátok, Gabriel József kanonok, gróf Bethlen József, gróf Eszterházy Antal, báró Izdenczy József, báró Lo Preszty Lajos és Árpád, báró Atzél Lajos, báró Ambrózy Gyula, báró Nikolics Fedor, báró Sztojánovics János, báró Duka Miklós és György, báró Ambrózy Károly, Murányi Ignác, Nyéky Albert, Onóssy Mátyás, Ormós Zsigmond, Missics János, Vargics Imre, továbbá a Hollóssy, Varga, Capdebo, Baich, Lazarovics, Gyika, Tormássy, Medveczky, Bogma, Mesko, Banovics, Fogarassy, Kövér stb. családok tagjai, Sulyok (Stockinger) Mór, Galgon Mihály, Podhorányi József, Vaszics Péter, Bugárszky Sándor, Mihajlovics József róm.-kath. esperes, Dregics Melet gör. kel. esperes, Veszelinovics Pál, Volics Sándor verseci polgármester, stb.

Murányi Ignác, 1848. évi alispán indítványára németi Damaszkín János főispánt küldöttségileg hívták meg a közgyűlésre. A főispánt lelkes ovációkkal fogadták. Az éljenzések csillapultával Damaszkín főispán elfoglalta az elnöki széket és mindenekelőtt szolgabírónak Mihajlovics Ádámot, esküdtnek báró Ambrózy Károlyt, ügyésznek Bugárszky Sándort és jegyzőnek Ormós Zsigmondot helyettesítte a közgyűlés tartamára.

A kinevezést közlő királyi rendelet felolvasása után Damaszkín főispán az 1848-iki kormány által leküldött minta szerint ünnepélyesen letette az esküt, melynek rövid és szép szövege ez volt:

„Esküszöm, hogy a hazának, az alkotmánynak és a törvényes királynak híve leszek. Isten engem úgy segítjen!“

Erre a főispán hazafias szellemű bevezetés után három pontba foglalta össze programját: 1. az 1847/48. évi törvények által kivívott alaphoz való ragaszkodás; 2. az igazságnak részrehajlatlan kiszolgáltatása mindenki számára; 3. a különböző nemzetiségek méltányos igényeinek kielégítése.

Murányi Ignác, mint a megyének 1848. évi alispánja, a megye közönsége nevében lelkes hangú beszéddel üdvözölte a főispánt.

Ormós Zsigmond a lélekemelő eseményeket a következőképp örökítette meg a vármegye jegyzőkönyvében.

¹⁾ Közgyűlési jegyzőkönyv.

„A közgyűlés a fennebbie seményeket maradandó emlékül jegyzőkönyvébe írva, nem mulasztja el egyuttal annak kifejezését, hogy a gyászos emlékü 12 esztendő alatt erőhatalommal gyakorolt önkényes kormányzat romba dülése után örvendetesen felvirradt alkotmányos életünk életkérdései szerencsés megoldásának egyik kulcsát a megye kormányzatával megbizott főispán és a megye közönsége véleményének és törekvéseinek összhangzásában keresi. Ennekfolytán oka van nemcsak azért örvendetes megelégedéssel fogadni a felolvasott királyi rendeletet, mivel az a megye területén született, viszonyainkat ösmerő és a megyei közönség osztatlan bizalmában részesülő honpolgárt emelt a megye köréből a főispáni méltóságra, — hanem azért is, mivel a megye közönsége a főispán által eljárása alapjául feállított 1847/48-iki törvényekhez szintén rendületlenül ragaszkodik, az igazság részrehajlatlan kiszolgáltatásában részesülni és a megye területén lakó nemzetiségek érdekeit, a testvériség alapján kielégíteni szintén búzgon törekszik, s e törekvésében a főispán úr elveivel találkozik.“

Ezután az 1847/8. évi 16. t.-cikk értelmében megalakították a megye „közigazgatási bizottmányát,“ melynél figyelemmel voltak a lakosság különböző osztályaira és nemzetiségeire. Összesen 591 egyént vettek fel a bizottmányba, köztük Horváth Mihályt, az 1848-ban kinevezett csanádi püspököt, aki akkor száműzetésben volt. Ebből aztán parázs kis összetűzése támadt a vármegyének a m. kir. helytartótanáccsal.

A helytartótanács ugyanis 1861. évi 10.230. sz. a. leírt a vármegyéhez, hogy a kormányzati és beligazgatási ügyek tárgyalásánál az 1861. évi január hó 16-án kiadott királyi leirathoz alkalmazkodjék és mivel a vármegye közönsége, Horváth Mihály volt csanádi püspöknek bizottmányi taggá történt megválasztása által, ellenkezésbe jutott a királyi leírat 1-ső pontjában foglalt rendelettel, legfelsőbb helyről érkezett udvari rendelet folytán meghagyja a helytartótanács, hogy a fejedelem iránt tartozó hódolattal és engedelmességgel meg nem egyeztethető s mintegy kihívást magában foglaló ezen eljárását a megye azzal szüntesse meg, hogy Horváth Mihályt hagyja ki a megye-bizottmányi tagok névsorából.

A vármegye közönsége önérzetesen felelt a helytartótanácsnak :¹⁾

„A megye közönsége élénken visszaemlékezik a m. évi október hó 20-án kiadott királyi leiratban foglalt azon kijelentésre, mely szerint ő Felsege a hon ősi alkotmányához s törvényeihez való visszatérése iránti szándékát nyilvánítani méltóztatott. És minthogy a törvénytelen ítéletek súlya alatt külföldre üldözött honfiak ellen követett

¹⁾ Jkv. 1861. évi 140. sz.

eljárás a közelmúlt idők legsúlyosabb sérelmei közé tartozik, Temes vármegye méltóképp elvárta a nagymélt. helytartótanáctól, — melynek feladata a törvényes útra való visszatérés megkönnyítése, — hogy törvényeink megsértésével üldözött honfitársaink irányában inkább a békülékeny kiengesztelődés, mint a jogtalan üldözés elvét fogja követni. Midőn a nagymélt. helytartótanács intéző-leveléből ezen várakozását a megye kielégítve nem tapasztalta, nem mulasztja el kijelenteni, hogy a helytartótanács eljárása épen nem vezet a bizodalomnak a hon lakói közti felébresztésére.

„Az 1790/91. évi 56. t.-cikk világosan rendeli, hogy a hűtlenségi és honárulási esetek ne vonassanak el az ország rendes törvényhatóságaitól és a királyi tábla által ítéltessenek el; Horváth Mihály volt csanádi püspök úr pedig alkotmányunkkal ellenkező katonai ítélszékek és nem honi, hanem katonai hadi törvények szerint lőn elmarasztalva. Ennélfogva a megye Horváth Mihály volt csanádi püspök urat a honárulás vagy felségsértés bűnében jogszerűleg elmarasztalt egyénnek nem tekintheti és ezért egyrésztől nem talál okot arra, hogy neve a bizottmányi tagok névjegyzékéből kihagyassék, másrésztől nem tekintheti a fejedelem iránti hódolattal meg nem egyeztetetőnek és egyenes kihívásnak, ha nevét a bizottmányi tagok névsorában tovább is meghagyja.

„Ellenben a kormányhatóságoknak beavatkozását, melylyel a megválasztott megyebizottmányi tagok ellen kifogásokat tenni és azoknak a névjegyzékéből való kihagyását elrendelni jónak találják, a vármegye közönsége nem tudja megegyeztetni a megyei törvényhatóságok független önállóságával és a megyei hatóság ideiglenes gyakorlásáról szóló 1848. évi 16. törvénycikkkel. Az idézett törvény ugyanis a bizottmányi tagok választását megszorítás nélkül a megyékre ruhazza át, s a megválasztott tagok irányában e kirekesztési jogot, mely a megyék önállóságát lényegileg megsértené, a kormányhatóságoknak nem tartja fenn.

„Mindezeknél fogva a megye közönsége a helytartótanács rendeletét tisztelettel félre teszi és erről az érintett kormányzó hatóságot fölírásban értesíteni rendeli.“

1861. évi február hó 4-én tartotta meg az újjáalakult vármegye tisztújító-közgyűlését. „Az első alispán méltóságára — írja Temesvár akkori magyar lapja, a „Delejtű“ — a közvélemény oly egyhangulag emelt egy hazaszerte ismert hazafit, hogy nem akadt senki, aki magát melléje még csak ki is jelöltesse. Ennélfogva Murányi Ignác egyhangulag és roppant éljenzések közt lőn első alispánná kikiáltva.“ A közgyűlési jegyzőkönyv ekkép örökíti meg e választást: „Midőn előlülő főispán úr az első alispánságra a kijelölést megtenni akará, a tanács-

kozási teremben jelen volt nagyszámú gyülekezet föllekesülve, az 1848. évi alispán: Murányi Ignác úrnak nevét annyira egybeolvadó közakarattal kikiáltotta, hogy előlülő főispán úr a további kijelölést fölöslegesnek tartva, a gyülekezetnek ezen ünnepélyes bizalmi nyilatkozatával szemben, ezen esetből vonható további következtetés nélkül Murányi Ignác urat a megye közóhajtása szerint megválasztott első alispánjának kijelentette.“

A többi főbb tisztségekre megválasztották: második alispánnak Missics Jánost; főjegyzőnek Ormós Zsigmondot; fizetéses táblabiráknak: Medveczky Jánost és Schevics Jánost; főügyésznek Papházy Miklóst; főszolgabiráknak: Prepeliczay Albertet (Központ), báró Duka Miklóst (Csáková), Osztóics Györgyöt (Versec), Tormássy Mihályt (Marosmellék), Csiki Lajost (Lippa); főadószedőknek: Desko Athanászt és Veszelinovics Pált; főorvosoknak: Virág Nándort (Temesvár), Kövér Mártont és ennek lemondása után Szmolay Vilmost (Lippa); első aljegyzőnek Vargics Imrét; második aljegyzőnek Zsupunszky Vladimírt; alügyésznek Bánovics Sándort; levéltárnoknak Fisser Istvánt; főszámvevőnek Odor Sámuel; szolgabiráknak: Marx Antalt, kékesi Nikolics Sándort, Petrovits Szofront, Papp Vincét, Gyika Györgyöt, Milecz Kálmánt, Mihajlovics Ádámot, szilányi Stojkovics Pétert és Beniczky Dénest; mérnököknek Fésűs Mihályt és Raduleszko Szilárdot.

A főispán kinevezte: tiszteletbeli főjegyzőknek báró Lo Presty Lajost, báró Ambrózy Gyulát, Pesty Frigyeszt és báró Duka Györgyöt; tiszteletbeli aljegyzőknek: báró Ambrózy Károlyt, Latkóczy Móricot, Manaszgyörgyöt, Deschán Gézát, Catinelli Hectort és Felix Ernőt; tiszteletbeli főügyészeknek: Sulyok (Stokinger) Mórt, Tury Samút, Galgon Mihályt, Vasziics Pétert; tiszteletbeli alügyésznek Kalmár Lajost; tiszteletbeli főmérnöknek Blaskovics Józsefet; tiszteletbeli főorvosnak Bonomy Antalt; tiszteletbeli esküdteknek: Medveczky Jánost, Fehér Albertet, Szubotics Gyulát és Capdebo Sándort.

Nyomban a tisztújítás megejtése után felolvasták Ő Felségének 1861. évi január hó 16-án 721. sz. a. kelt rendeletét, melyben figyelemzeti a megyéket, hogy az esetre, ha az 1860. évi október hó 20-án kiadott rendelettel ideiglenesen fentartott törvénykezési intézkedések ellen vétenének és az országgyűlés átvizsgálása alá utalt 1848. évi törvények értelmében járnának el, a bizottmányi ülések — szükség esetén karhatalommal — be fognak tiltatni és a bizottmányok fel fognak függesztetni.

Lélekemelően szép határozatban örökítette meg a megye közönsége hazafias érzelmeit, e királyi leirat visszhangjával:

... „A megye közönsége nem kételkedik abban, hogy ő Felsegének a sanctio pragmatika, békekötések és sarkalatos törvények véd-pajzsa alá helyezett függetlenségünk s alkotmányos életünk visszaállítására iránti legmagasabb elhatározása komoly és változhatlanul szilárd és hogy ő Felsege által a honi kormány vezetésére meghívott kormányférfiak azon elhatározása, hogy a legmagasabb szándék kivételében honfias fáradozással közreműködni készek, hasonlóan komoly, változhatatlanul szilárd és becsületes. De ezen megye az országgyűlés és a fejedelem kölcsönös megegyezése nélkül meg nem változtatható 1848. évi törvényes alaphoz szilárdul ragaszkodik, minekfolytán az ő Felsege által újabb időben kiadott rendeletek és az alkotott kormányhatóságok törvényszerű alapját el nem ismerheti. Egyúttal kijelenti, hogy a Bánátnak és Bács-Bodrog vármegyének a sanctio pragmatika s a fejedelmi esküvel erősített koronázási diplomák ellenére az anyahontól történt jogtalan elszakítása, a lefolyt gyászos emlékü időszak alatti soknemű jogtaposások és sérelmek közt, a legsajgóbb fájdalmat okozta, s hogy az elszakított részeket az államjog alapján az anyaországhoz újonnan visszacsatoló 1860. évi december hó 27-iki leiratot a nehézségek megoldására multhatatlanul szükséges elhatározásnak tekinti.

„A jogállapothoz való szoros ragaszkodásánál fogva ezen megye az ország egységének szétdarabolásán kívül a lefolyt 11 év alatt kiadott mindennemű rendeleteket és intézkedéseket törvény- és alkotmányelleneseknek nyilvánítja, s ezzel következetesen a többi közt az ország beleegyezése nélkül kivetett közvetlen és közvetett adó-nemeket, a katonaujoncok önkényes kiállítását, a törvények önhatalmú alkotását sarkalatos jogsértéseknek tartva, ezen adók behajtásához és a jövőre netalán kívántató katonaujoncok kiállításához segédkezet nem nyujthat; a fennálló törvény-székek és gyakorlatban levő törvénykezés alapját jogosnak nem tekintheti, de a történetű összeütközések kikerülése végett az azokra tett kormányintézkedéseket tényleg akadályozni nem fogja. Végül kijelenti, hogy a megyei szervezet függetlenségét csak akkor tekintendő teljesen helyreállítottnak, midőn a megyének törvényesen megállapított adófelajánlási és igazságszolgáltatási kétségtelen joga is helyre lesz állítva.“¹⁾

A határozatban foglaltakról a következő gyönyörű feliratban értesítették Ő Felsegét:

¹⁾ Jkv. 1861. évi 6. sz.

Császári és Apostoli Királyi Felség!

Fel ségednek f. é. január hó 16-kán 721. sz. a kiadott leirata alkalmat nyujt arra: hogy a közel mult idők súlyos szenvedései felett mi is szavakba öntsük érzelmeinket, és nézeteinket Fel séged előtt őszinte bizalommal utógondolat nélkül feltárjuk; mert a szavakba öntött fájdalom enyhül, s az őszinte szó nemes indulatból ered.

A lefolyt 11 év a fogalmakat arról, a mi törvényes, a mi századok hagyományai által szentesítve volt, megzavarta. Ezen időben oly korszakot éltünk, melyben a hon jövője felett kétségbe eshettünk volna, ha a multak példái nem győznek meg arról: hogy alkotmányos lételünk elnyomása állandó nem maradhat. Nemzeti nyelvünk az iskolák termeiből, a közügyek teréről egyiránt letiltva lön. A honfiak a közszolgálat teréről leszorítottak és jövevény idegenek által pótolóttak. A hazafiak üldözöttek, javaik elkoboztattak, nagy része törvénytelen bíróságok ítéletei folytán halállal lakolt, vagy külföldre menekült, s azok, kik hon életben maradtak, családaiik körében, békés foglalkozásaik közepette sem voltak a bérszolgák nyugtalanításai ellen biztosítva. A nemzetiségeket az egyenjogúság álcázás czégre alatt egyenlő szolgálásra fűzték. A túlszigázott adók következtében, a különben gazdag ország elszegényedett. Szóval nyolcz százados lételünk minden alkotásai felváltak dülva, s maga a föld, mely egysége jeléül a kettős keresztet mutatja czimerében, s melyen közösen lakunk, több darabra szétszakítva lön.

Szomoruan leverő képe ez az eltűnt korszaknak, melyre Fel séged is kimondá kárhoztatását, midőn nyilvánítani méltoztatott: hogy az erőhatalommal megoldást, országlása s a közállapotok maradandó alapjává tenni nem akarta.

Temes, Torontál, Krassó és Bács-Bodrog megyéknek, a Sanctio Pragmatika s az ország határainak épen tartását fejedelmi esküvel biztosító koronázási diplomák ellenére, az anyahontól történt jogtalan elszakítása a gyászos időszak soknemű jogtapodásai, s sérelmei közt a legsajgóbb sebet okozó sziveinkben; mert a honnal közös csapásokon kívül, még a jogtalan elszakítás súlyát külön kelle elviselnünk. Egészséges ép testtől hatalommal eltépett, s élettelen testrészt valánk, martalékjai a zsákmányra gyülekezett idegen bürokratiának. Elszakadásunk sebe vérzett, és be nem hegedt addig, míg a mult évi december 27-ki K. leirat a visszacsatolást államjogaink alapján életbe nem léptette. Ezen K. leiratot a fenforgó nehézségek megoldására multhatlanul szükséges elhatározásnak tekintettük.

A mult évi október 20-ki Cs: Királyi Decretum óhajításainkat ki nem elégítette.

Ezen K. decretum a századok próbatüzén átment alkotmány helyett ujat octroiroz; az engedményezésnek azonban elvből nem vagyunk barátai, mert eszméjében nem csak az adás, hanem a megfosztás joga is befoglaltatik.

A K. decretum a nemzettest egyetemétől idegen hatóságnak állam-ügyeinket befolyást enged, s az alkotmány fő biztosítékának tartott adó- s hadügyet országgyűléseinktől elvonva, az 1790: 10. sarkalatos törvénnyel ellenkezőleg, idegenek elhatározásai alá adja.

A honi kormányzat élire a jogerejű törvények ellenére nem felelős, collegialis kormányhatóságok állítottak.

A megyei törvényhatóság, alkotmányunk ezen védbástyája, teljes épségében nincs helyre állítva.

Alkotmányunkba világosan ütköző ezen intézkedéseknél fogva, az érintett legfelsőbb K. decretumot a létező nehézségeken átvezető hidnak, s a jogok tökéletes helyreállítására előzalognak vehetjük csak.

És daczára ennek, a kijelölt tért mégis készséggel elfogadtuk, mert a békés megoldás hivei vagyunk, s utógondolat nélkül buzgóan közre működni óhajtunk

azon téren, mely véleményünk szerint a törvényes, s így biztos alapnak teljes helyreállítására vezethet.

Az átmenetel nehéz munkájának könnyítése végett, Felséged legmagasb szándokában közreműködni készségünket azzal is nyilvánítottuk: hogy megyénket és tisztikarunkat megalakítottuk. Ezen készség után azonban viszont reméljük, hogy a tények és cselekmények jogtalan terére nem fogunk kényszerítettetni.

Meggyőződésünk erős: hogy alkotmányos szabadságunk K. decretumok, rendeletek és nyílt parancsnok által el nem érhetik; mert mind ezek, a magyar államjogban nem ismert tényezők, honi sarkalatos törvényeinkkel, és különösen az 1790: 10. czikkkel ellenkeznek. A két oldalú szerződés természetével bíró Sanctio Pragmatica a békekötések és királyi hitlevelek, s az ezek utolsó kifolyása gyanánt tekintendő, Magyarhon koronás királya által szentesített 1848. évi törvények, alkotmányunk újra fölélesztésének egyedüli szilárd alapját képezik.

Mint egy testben csak egy a lélek, úgy nemzetünknel jelenben egy az akarat ezen törvényeknek kiindulási pontul elfogadása iránt.

A Nemzet egyetemenben ezen törvények iránt a lelkesedés minden oldalról ünnepélyesen nyilvánul. Nem mulékony fellobbanás ez, hanem erős meggyőződés, s azon buzgó közreműködés eredménye, mi alkotásukat jellemzé. Ezen törvények a honpolgárok közti válaszfalakat lerontották, a jog- és teher-egyenlőséget valósították, népképviselét alapján felelős kormányt hoztak létre, a földet felszabadították, s így méltán ujabbkori államjogunk alapját képezik. Ezen törvények elveinek valósitása a nemzetnek legbuzgóbb óhajtása, legforróbb vágyai közé tartozott mindig, s azon nemzet, mely az emberiség és nemzeti jog alapján nyugvó törvényeitől elpártolna, a következetlenség és kiskoruság vádját önkezevel aláírna.

Nemzetünk ezen törekvésében felforgató indokokat, vagy palástolt utógondolatot nem ismer, hanem szorosan az 1790: 12. czikkhez ragaszkodik, mely a koronás fejedelem által megerősített törvényeknek egyoldalú megváltoztatását tiltja. Ezt az alkotmányos uton előre haladást zászlójára tűző fejedelem és kormány figyelem nélkül nem hagyhatja.

Felséges Ur! Mi hisszük: hogy Felségednek a Sanctio Pragmatica, békekötések, és sarkalatos törvények védpaizsa alá helyezett függetlenségünk, s alkotmányos életünk visszaállítása iránti legmagasb elhatározása komoly és változhatlanul szilárd; de mivel az országgyűlése, s törvényes fejedelem kölcsönös megegyezése nélkül meg nem változtatható 1848. évi törvényes alaphoz mi is szilárdul ragaszkodunk, az ezen alaptól eltérő ujabb rendeletek és kormányhatóságok törvényszerű alapját meg nem ismerhetjük. A rólunk nélkülünk kivetett közvetlen és közvetett adónemeket, a katonaujczok önhatalmu kiállítását, és törvényalkotási módot sarkalatos jogsértésnek tartjuk, és ezért az 1514: 1. — 1715: 8. és 1790: 19. törvények szerint az országgyűlésen kívül kivetett, s a hon elleni ellenszegülés és hűtelenség büntetése alatt behajtani tiltott adók behajtásához, a netalán szükséges katonaujczok kiállításához segédkezet nem nyújthatunk, valamint a fenálló törvénykezést jogosnak nem tekinthetjük. Egyedüli fegyverünk a törvény és védpaizsunk az igazság. Ezen véd- eszközöinktől honunk és a közsabadság kára nélkül meg nem válhatunk.

Midőn ezeket hódolatteljes őszinteséggel bevalljuk Felséged előtt, egyuttal kinyilatkoztatjuk: hogy az átmeneti korszak nehézségeit ismerjük, az őszveütközéseket kikerülni buzgóan óhajtjuk, s a jogfogalomnak a nép közt megzavarására okot nyújtani épen nem akarunk; azért az anyagi erő terére nem léptünk, és tényleges akadályokat a dolgok elibe nem görditünk. Működésünk a jogosság terén azon határig terjed, meddig őszveütközés nélkül terjedhet, mert az újraalkotás nehéz művében az erőszakoskodást és tulhajtást, a törvény ősvényéről eltéréssel, és tul-

engedékenységgel, egyiránt veszélyesnek tartjuk. Megyei szerkezetünk függetlenségét azonban csak akkor tekintendjük teljesen biztosítottnak, midőn a megyének törvényhatósági minden joga helyreállítva leend.

Felséged az october 20-ki diplomában a Sanctio Pragmatikára, mint elévülhetlen jogerőben fenálló állam-, jog- és házi törvényre hivatkozni, alkotmányos életünk újra életbeléptetése s megkoronáztatása iránt a nemzetet ismételve biztosítani, s az országgyűlés határu napját kitűzni legkegyelmesebben méltóztatott. Megannyi jelei ezek azon elhatározásnak, melyet Felséged az alkotmányos utra térés iránt tanusítani kegyeskedett.

A K. Királyi leirat igen bölesen állítja: hogy béke, kiegyenlítés és békítés őszinte viszonzást, s jóakaratot s egyenes közremunkálást igényelnek, tartalék gondolat és szenvedélyes túlhajtás nélkül.

Ezen legmagasb kinyilatkoztatások alapján leplezetlenül s őszintén bevalljuk Felséged trónja előtt, miképen az 1848. évi jogalaphoz szilárd ragaszkodásunkkal szemben fájdalmasan illetett az: hogy Felségednek január 16-ki Királyi leiratát még mindig a mult évi october 20-ki diploma szelleme lengi át, hogy a felállított ideiglenes kormány intézkedései törvényszerűségének megismerése folyvást követeltek, míg a megyék eljárásai törvényteleneknek és forradalomra vezetőeknek bélyegeztetnek, és végre, hogy az 1848. évi törvények jogos alapja kétségbe vonatván, azok életbe léptetésére czélzó minden kísérletek anyagi erővel fenyegetés mellett szigoruan tiltatnak.

Mind ezek méltó megilletődésre elég okat nyujtanak Felséges Ur!

A fennálló különbözések s ellenkezések kutforrását a kiindulási pontok különbözőségéből származtatjuk. Arra: hogy a békés megoldás műve könnyítve legyen, egyéb nem kívántatik, mint hogy Felséged is az 1848. évi törvényes alapot kiindulási pontul elfogadja, s az ezen alapon eltökélt haladásáról a nemzetet biztosítsa.

A fejedelmi korona legékesebb gyöngyét a népek bizodalma képezi. Felséged önmaga kimondá trónja magaslatáról: hogy bizalom bizalmat szül, és történelmünk lapjai bizonyítják: hogy nemzetünk jogérzületét becsülő s ebben bizó királyaink várakozásaikban soha sem csalatkoztak.

Fogadja Felséged hódolatteljes alattvalói nyilatkozatunkat kegyelmesen. Kelt az 1861. évi február 4-kén Temesvárott folytatva tartott Megye-bizottmányi közgyűlésünkből.

Jegyezte
Ormós Zsigmond
főjegyző.

Ugyancsak a február hó 4-én tartott közgyűlésen szóba került, hogy Damaszkín főispán kinevezési okmányában a temesi főispáni méltósággal törvény és szokás szerint összekötött „temesi gróf“ cím nincs kitüntetve. A megye közönsége erre elhatározta, hogy feliratban megkéri Ö Felségét a temesi grófi cím visszaállítása iránt és addig is, míg erre válasz érkezik, minden hivatalos címzésnél a temesi grófi címet használtatni rendeli.¹⁾

A vármegye közönsége ezután bizottságot küldött ki: intézkedjék, hogy a megye tulajdonát képező épületek, a közgyűlési termet ékesítő

¹⁾ Jkv. 1861. évi 13. sz.

történelmi becsü képek, fegyverek, zászlók stb. a „jogszerűetlen birlalóktól“ a megye birtokába visszavétessenek, a megye temesvári házai a megye szabad rendelkezésére bocsájtassanak, tehát a jogszerűtlen birlalók által kiürítettessenek.¹⁾

Csanád és Zólyom vármegyék testvéri örömeiket nyilvánították a felett, hogy a Szerb Vajdaság az anyaországhoz visszacsatoltatott. Erre megyénk a következő határozatot hozta:

„Temes megye közönsége a testvéri érzelem ezen megnyilatkozásának felette örvend és kijelenti, hogy soha sem kételkedett, miszerint Magyarország mindazon megyéi, melyek az elszakítás szerencsétlen kísérletében nem részesültek, minket mindig testvérekül, megyénket az ország kiegészítő s elválaszthatlan részének tekintették; kijelenti továbbá, hogy a megye elszakítását törvényesnek soha sem tekintette és ezen érzelmeinek tolmácsolására minden megyéhez köriratot intéz.“²⁾

Az 1861. március 5-én tartott közgyűlésen kihirdették Ő Felségének Bécsben, február 14-én kiadott országgyűlési meghívó-rendeletét, melylyel Szt.-György hó 2-ik napjára Buda városába országgyűlést rendel és utasítja a vármegyét, hogy a jelzett helyre és időre az 1848. évi V. tc. alapján kihirdetett választó-rendszabály szerint választandó követeket küldjön. Ennek kapcsán felolvasták Pest, Bihar és Veszprém vármegyék, valamint Eger város átiratait, melyekben óvást emelnek az 1848. évi V. t.-c. némely lényeges rendeleteinek mellőzésével kiadott választási rendszabályok ellen, valamint a miatt, hogy egyes helyhatóságokat és városokat, Horvátországot és az 1848. évi VII. t.-c. szerint Magyarországgal egyesült Erdélyt nem hívták meg az országgyűlésre.

Temes vármegye közönsége erre „a meghívó-levélnek az 1848. évi V. t.-cikkel ellenkező rendeletei irányában ünnepélyes óvását“ jegyzőkönyvbe iktatta.³⁾

Erdekes, hogy Gömör-Kishont vármegye egyik átirata kapcsán megyénk közönsége kimondotta, hogy a követek számára adandó utasítási jogot nem tartja összeegyeztethetőnek a népképviselői rendszerrel.⁴⁾

Nagy felháborodást keltett a megye közönsége körében az a hír, hogy *Asbóth* Lajos, volt 1848/49-iki honvédaltábornokot február hó 20-án Lugoson, katonai erőhatalommal, az alkotmányellenes rendőrség közreműködésével, elfogták és Temesváron keresztül Csehországba

1) Jkv. 1861. évi 15. sz.

2) Jkv. 1861. évi 26. sz.

3) Jkv. 1861. évi 45. sz.

4) Jkv. 1861. évi 46. sz.

hurcolták. Felháborodását a következő határozatban fejezte ki a megye közönsége:

„A megye közönsége keserű megilletődéssel értesült azon súlyos sérelemről, mely Asbóth Lajosnak az alkotmányellenes rendőrség közbenjöttével, katonai erőhatalommal történt befogatása, övéi köréből kiragadtatása, s külföldi várfogságba hurcoltatása által a személyes bátorság ellen elkövetve lón, s az esetet annyival inkább fájlalja, mivel annak közvetlenül a szomszédmegyei törvényhatóság területén megtörtént az alkotmányos fejlődésünket folytonosan gátló akadályok nagysága, komolysága és egyttal közelsége iránt legkisebb kétséget sem hagy fenn, s hasonló esetek újra ébredő alkotmányos életünk hajnalán képesek utolsó csiráit is kiölni a kormány intézkedései és szándékai iránti bizalomnak, ami nélkül pedig a nagyfontosságú napi kérdések óhajtott megoldása meg nem történhetik.

„A megye közönsége Asbóth Lajosnak szabadon bocsajtása, s ellene netalán fennálló vád esetére törvényes bíróság elé leendő állítása, valamint végre a törvénytelen rendőrhatalóság működésének megszüntetése iránt Ő Felségéhez felírást intézni és ezt a többi törvényhatóságokkal is közölni rendeli.“¹⁾

Nyomban ezután elhatározták, hogy külön felírnak Ő Felségéhez a magyar koronához tartozó Fiume városa ellen kimondott ostromállapot — miut a hatósági önállóság ellen elkövetett merénylet — megszüntetése iránt.²⁾

Gr. Teleki Lászlóhoz üdvözlőiratot intézett megyénk abból az alkalomból, hogy a szász kormány által történt elfogatása és az osztrák kormánynak való kiszolgáltatása után újra visszatérhetett hazánkba.³⁾

Majláth György tárnokmester és a temesvári hadi főparancsnokság megkeresték a vármegyét, hogy az ujoncozási rendszabályok értelmében jelölje ki a felülvizsgáló-bizottság politikai tagjait az egyik alispán és főorvos személyében. A megye közönsége erre a következő határozatot hozta:

„Az ősi alkotmány megsemmisítésével behozott közadó- és ujoncozási rendszer érdekében a közreműködés ezen megyének a törvény-szerűséghez ragaszkodó elveivel ellentétben állván, a közadó- és a katona-ujoncozás tárgyában a hatalom által teendő intézkedéseknek ellene nem szegül ugyan, de az e tárgyban tett intézkedések előmozdítására segédkezet nem nyujthat és ez okból a kívánt politikai tagokat a felülvizsgálati bizottmányhoz kebeléből ki nem küldheti.“⁴⁾

¹⁾ Jkv. 1861. évi 49. sz.

²⁾ Jkv. 1861. évi 50. sz.

³⁾ Jkv. 1861. évi 84. sz.

⁴⁾ Jkv. 1861. évi 98. sz.

A megye később hasonló indokolással megtagadta a szabadságot és tartalékos katonáknak szóló behívójegek kézbesítése körüli közreműködését is.¹⁾

A m. kir. helytartótanács 1861. évi 2564. sz. a. felhívta a megyét, hogy terjessze fel a megyei tisztviselők lakhelyeinek és az ezekhez legközelebb eső postaállomások, továbbá a járások és az azokhoz tartozó helységek jegyzékét. A megye közönsége a „meghagyást tisztelettel félre tétetni“ határozta, azzal az indokolással, hogy a helytartótanácsnak „a hivatalos közlekedés tekintetéből“ arra nincs szüksége.²⁾

Március 26-án a megyének mind a nyolc választókerületében megejtették az orsz. képviselőválasztásokat. Megválasztották orsz. képviselőknek:

Ujaradon: Pesty Frigyes egyhangulag;

Orczyfalván: Onóssy Mátyást egyhangulag és

Kisbecskereken: Manasz Györgyöt egyhangulag;

Lippán: Missics Jánost 1511 szavazattal, Marianeszku Athanaz 460 szavazata ellenében;

Rékason: Fisser Istvánt 18 szótöbbséggel, Joanovics Szilárd isk. tanácsos ellenében;

Csákován: Bogdán Vincét 377 szótöbbséggel, Popovics Simon volt cs. törvényszéki elnök ellenében;

Rittbergen: Wirkner Lajos lemondása után Lo Presty Árpád bárót 610 szótöbbséggel Pop Vince ellenében;

Moravicán: Mocsonyi Györgyöt 1058 szavazattal; ellenjelöltjei: Bobik Gusztáv 332 és Hollóssy Mihály 322 szavazatot kaptak. Mocsonyi utóbb lemondván, az április 29-én megtartott választáson Murgu Euthim egyhangulag megválasztott a kerület orsz. képviselőjévé.³⁾

Lippán nagy zavargások voltak. A román ajkú választók egyik vezére a választás eredményének kihirdetése után elkiáltotta magát: „akuma jeste vreme“ (most itt az ideje), mire a románok botokat, sarlókat, fokosokat rántottak elő subáik alól és a fegyvertelenül jött német ajkú választókat megtámadták. A németek futásnak eredtek, de a helység szélén hirtelen megállottak és kirángatva a szomszéd sövények karóit, neki estek üldözőiknek. 2 halott, 4 súlyos és 26 könnyű

---

¹⁾ Jkv. 1861. évi 336. n. sz.

²⁾ Jkv. 1861. évi 116. sz. Utóbb a vármegye 562. sz. a. mégis fölküldte a kívánt jegyzéket, mert a helytartótanács kijelentette, hogy arra kizárólag csakis statisztikai adatok összeállítása tekintetéből van szüksége és felhívásával más szándék összekötte nincsen.

³⁾ Jkv. 1861. évi 450. sz.

sebesült maradt a csatatéren, 4 ember pedig a Marosba üzetvén, beléfult.¹⁾

Mivel 1848-ban is véres kimenetelű kihágás fordult elő Lippán a követválasztás alkalmával, a megye közönsége a választó-kerület székhelyét áthelyezte Hidegkútra,²⁾ honnan utóbb az 1886. évi XXVII. t.-cikk helyezte vissza ismét Lippára.

Megható jelenettel végződött a vármegyének 1861. évi április hó 2-án tartott közgyűlése. Felolvasták ugyanis Nógrád vármegyének 1861. évi 252. sz. határozatát, melyben kimondja, hogy a birodalmi tanácsot szervező február 26-iki manifestumot sem alakjára, sem tartalmára nézve törvényesnek és törvényszerűen kötelezőnek el nem ismeri. — Megyénk közönsége erre a következő határozatot hozta:

„Temes megye közönsége a területéről megválasztott képviselők hazafiségéről fölteszi, hogy a kérdéses manifestumnak független ősi alkotmányunk megsemmisítésére irányzott törekvését teljes eréllyel ellemezni fogják és mivel az országgyűlésen felmerülendő ellenzés esetére, a birodalmi miniszterium fentartotta magának, hogy a birodalmi tanács tagjait egyenesen a népből fogja megválasztatni, — a megye közönsége már most kijelenti, hogy a kérdéses választások foganatosításához nemcsak hogy soha és semmi szín alatt hozzájárulni nem fog, de azok ellen minden telhető törvényes eszközzel a végsőig küzdeni fog.

„Mint hogy a megye közönsége a február 26-iki manifestumot és az általa tervezett birodalmi tanácsot évezredes alkotmányunkkal, a pragmática sanctióval, törvénykönyveinkben olvasható királyi hitlevelekkel, sarkalatos törvényeinkkel és egyhangú nemzeti közérzületünkkel ellenkező, s kivihetetlen tervnek tekinti, — minden kivétel nélkül mindazokat, kik országgyűl. képviselő, mágnás, országnagy, megyei tisztviselő-minémiségükben a magyar országgyűlésnek eddigi törvényhozói körét, különösen az adó és katona-állítás kérdésében megrendíteni kívánnák, vagy pedig a birodalmi tanács megalakításában mint választók vagy mint választottak bármilyen formában részt vennének, közreműködnének vagy megjelenének, mint hazánk közjogi törvényeinek megsértőit honárulóknak és a hon hállátlan mostoha fiainak tekintendi és ez alkalommal azoknak nyilatkoztatja.“

„A megye közönsége e határozatot annyira összhangú közakarrattal hozta, — jegyzi meg a határozat megörökítője, Ormós Zsigmond főjegyző — hogy ellene egy hang sem emelkedett, sőt ellenkezőleg: a bizottmányi tagok felkiáltásaikkal, helyesléseikkel mind-

1) „Delejtű“, 1861. évf. 14. sz.

2) Jkv. 1861. évi 139. sz.

annyian hozzájárultak. És hogy a mindenekfelett fontos határozat elnöki kimondása a tárgy komolyságát megillető ünnepélyességgel történjék, sajátos ihlettségtől áthatottan — mely a vallásos és politikai meggyőződésnek egyaránt tulajdona — mintegy az evangéliumi ige hallásakor, mindannyian ösztönszerűleg üléseikből felállva, komoly és mély megilletődéssel fogadták az elnöklő első alispán úr kijelentését és szavai bevégeztével — minthogy a közönség a gyűlést a befejezethez hasonló fontosságú tárggyal tovább nem folytathatá — a gyűlés e mai napra berekesztetett és a közönség ünnepélyesen, hallgatag komolysággal szétozlott.¹⁾

III.

Akiknek a szemérol a február 26-iki manifestum után sem esett le a hályog, azok is tisztán láttak, midőn az 1861. évi április hónapban Karlócán megtartott szerb nemzeti kongresszus — nyilvánvalóan a bécsi kormány biztatására — azt a kívánságát fejezte ki, hogy a Szerb Vajdaság újra visszaállíttassék, s küldöttséget biztak meg, mely ezt a kívánságot Ő Felsége elé terjessze. Egyetlen tagja volt csupán a kongresszusnak, ki a hazaszeretet tiszta forrásából eredt erős meggyőződéssel, a gyülekezet többi tagjaitól eltérőleg, a haza területének szétdarabolását célzó merénylet ellen ünnepélyesen tiltakozott, s ez a férfiú Damaszkín János temesi főispán volt. Temes megye közönségének 1861. május 7-én tartott közgyűlésén ezért lelkes ovációkban részesítették a főispánt és a következő határozatot hozták:

„A hon testéből egy résznek szándékba vett elszakítása, jogtalan szétszaggatása azon évezredes köteléknek, mely a természetes határok által kijelölt honi földet egészé összefűzte, a hon területén lakozó nemzetiségek igényeinek tárgyát nem képezheti.

„A Szerb Vajdaságnak újra életrekeltése legyilkolná azon örököket, miket a gyászos emlékezetű 1849. évben erőhatalommal és jogtalan alkotott Szerb Vajdaságnak Ő Felsége által történt megszüntetése honszerte keltett. A territoriális igények a sanctio pragmatika, királyi hitlevelek s a magyar közjog sarkalatos törvényeivel ellenkeznek. A honi föld egy részének erőhatalommal való elszakítása jogot nem alkot és az elszakítást nem szentesíti, s ezért mint hajdan a fegyver erejére épített török uralom, úgy újabb időben a hasonló alapra fektetett Szerb Vajdaság is elenyészett, de a megegyezés útján történt területi átengedés a hon feloszlását elvileg szentesitené és ennek kivitele csak az idő- és alkalmyszerűség kérdésévé válnék.

„Mindezeknél fogva a megye közönsége a hon területi épségé-

¹⁾ Jkv. 1861. évi 146. sz.

nek megrövidítésére irányzott szerb törekvés, a Szerb Vajdaság újbóli megalakítása ellen ezennel tiltakozva, — nehogy a területi kérdésben egyébként is közvetlenül érdekelt ezen megyének hallgatása a szándékba vett elszakításban megegyezése jeléül vétethessék és hogy a hon egysége ellen irányzott követelések visszautasítására Ő Felsege szintúgy, mint az országgyűlés erkölcsi támogatást találjanak — a Szerb Vajdaság iránti kívánságnak visszautasítására Ő Felsege hódolatteljes felírás, az országgyűlés pedig kérvény útján megkéretni, s egyuttal jelen határozat a hon valamennyi törvényhatóságával pártolás végett közölni rendeltetik.“

A határozat végén a vármegye közönsége jegyzőkönyvileg megrökíti hazafias elismerését Damaszkín főispán irányában, a karlócai kongresszuson tanusított hazafias magatartásáért.¹⁾

Ugyancsak a május 7-iki közgyűlésen az orsz. képviselővé választott Missics János helyére Duka Miklós bárót választották meg másod-alispánnak, ez utóbbinak helyére pedig Petrovics Szofront csákovai főszolgabírónak.

A másnap folytatott közgyűlés mélyen megható módon végződött.

Felolvasták a helytartótanács 19193. sz. rendeletét, mely szerint az adó kivetését és behajtását a cs. kir. kerületi pénzügyigazgatóságokra bízta, melyek azt önállóan és szükség esetén katonai karhatalommal fogják eszközölni. Ezzel összefüggésben Marx Antal szolgabíró jelentette, hogy április hó 26-án Hirschbach Károly csász. kir. adófelügyelő egy század gyalogsággal (185 ember), Kumhuber cs. pénzügyőri biztossal és több pénzügyőrrel megjelent Bruckenaui községben és bár a községi előjáróság megtagadta a közreműködést, a megrémült néptől három nap alatt közadó és illetékek fejében 3103 frt. 49¹/₂ krt beszedtek. A katonaság töltött fegyverekkel vonult be Bruckenauba és a fegyverek töltve maradtak. Hirschbach és Kumhuber kényszerítettek a közs. bírót, hogy a beszedett adót katonai fedezet alatt beszállítsa az újaradi adóhivatalba. — Tormássy Mihály főszolgabíró jelentette továbbá, hogy Hirschbach a katonaság segédlete mellett más községekben is folytatta az adóbehajtást, s Szépfalún 3491 frtot, Zádorlakon 4200 frtot és Ujaradon 5000 frtot hajtott be. — Pohut István esküdt is panaszkodott, hogy a varjasi szolgabírói kerületben is erőszakosan hajtották be az adót.

A vármegye közönsége épen tanácskozott a felett, mily módon foglaljon állást e törvénybe ütköző cselekmények ellenében, midőn Murányi Ignác alispán táviratot kapott Pestről. Amint elolvasta a sürgönyt, mélyen megindulva, reszkető hangon közölte annak tartalmát,

¹⁾ Jkv. 1861. évi 262. sz.

mely arról szólott, hogy a hazaszerte tisztelt lánglelkű hazafit, gróf Teleki Lászlót holtan találták szobája padozatán.

E megrendítő gyászos esemény a megye közönségét annyira meghatotta, hogy képtelen volt folytatni a tanácskozásokat és a közgyűlés folytatását május 10-re halasztotta.¹⁾

A május 10-iki közgyűlésen folytatták az erőszakos és önkényes adóbehajtások ügyének tárgyalását és a vármegye közönsége hosszabb határozatban kijelentette, hogy ezeket az erőszakoskodásokat az alkotmány, a megyei hatóság önállósága, a békés polgárok vagyon- és lakbiztonsága ellen elkövetett bűnös merényletnek minősíti és mivel az Ő Felségéhez intézendő felirástól sikert nem remél, a m. kir. helytartótanácsot pedig az alkotmány biztosítékainak kivívására elegendő erősnek, de létezését is alkotmányosnak nem tekinti, a Pesten együtt levő országgyűléshez, mint az alkotmány értelmében szervezett illetékes hatalomhoz orvoslás végett felir és a felterjesztést valamennyi törvényhatósággal körlevél útján közli. Minthogy továbbá a nyers erővel szemben a vármegye közönsége egyedül az erkölcsi fegyvert, a tétlen önvédelmet és a szenvedőleges ellentállást kívánja használni — amik tapasztalás szerint nem egy ízben sikert eredményeztek — felhívja a tisztviselőket és a községi előjáróságokat, hogy amint egyrészt a törvénytelenység elősegítéséhez önként hozzá ne járuljanak, úgy másrészt merőben semlegességre és szenvedőleges ellentállásra szorítkozva, az anyagi ellentállástól s az erőszaknak hasonló fegyverrel való visszatartásától egyaránt óvakodjanak.²⁾

Ezután a megye közönsége jegyzőkönyvileg megörökítette fájdalmas érzését gr. Teleki Lászlónak „az egész hazát elszomorító és oly sok reményt meghíúsító gyászos elhúnytá felett és a kifejezhetetlen fájdalom külsőleg való tanúsítására“ elrendelte, hogy a megye temesvári két épületére az országos gyász tartama alatt gyászlobogók tüzessenek ki.³⁾ Egyben a megye közönsége jegyzőkönyvileg megörökítette azt a levelet, melyet gr. Teleki László néhány nappal előbb intézett Temes vármegye közönségéhez, abból az alkalomból, hogy megyénk megróvta a szász kormányznak Telekivel szemben követett és minden jogérzelmet megbotránkozató eljárását, s üdvözölte a nagy hazafit kiszabadulásához.

A nagybecsű levél így hangzik:

Mélyen tisztelt megyei közönség! A részvét és rokonszenv azon számos jelei közt, miket a rajtam elkövetett példátlan büntett következtében hazajövetelem óta vettem, egy sem volt lelkemre hatóbb annál, mire tisztelt honfitársaim méltattak.

¹⁾ Jkv. 1861. évi 273. sz.

²⁾ Jkv. 1861. évi 274. sz.

³⁾ Jkv. 1861. évi 280.

Temesmegyét helyzeténél, szellemi hatalmánál fogva nemzetiségünk örének és védbástyájaként tekinti az egész haza.

Országunk jelen súlyos körülményei közt, midőn csak azon egyetértésbe s testvéries érzésbe, mely a honfiakat egymáshoz csatolja, midőn csak ügyünk szentségébe, nagyszerűségébe s a civilizáció általános érdekeivel egyetemlegességébe kell helyeznünk minden bizalmunkat, Bécs felől pedig a méltányosság és jóindulat jelei éppen nem mutatkoznak: Temesmegye az, mely valamint eddig is az egyetértés, a magyar és nem magyarajkú honfiak közti közös méltányosságon és jogegyenlőségen alapuló kiengesztelődés és egyesülés dicső zászlóját vitte és védte, úgy jelenleg is azon elveknek, melyekben hazánk jövőjének egyik legfőbb biztosítéka foglaltatik, megalapítására s terjesztésére naponta annyit tesz, mennyinél többet országunknak egy része sem.

Kinek köszönhetendi inkább, mint a lelkes megye erélyes küzdelmeinek a haza, ha valamint egyfelől territoriális épsége elszántan védetik, úgy másfelől a nemzeti ügynek az igaz democratia elveivel való ugyanazonossága nemcsak e haza minden lakósa, de az egész polgárisult világ előtt bebizonyítva leend?

Jövők legjobb biztosítéka pedig ezen alapszik.

Azok közt, kikkel együtt ettem a száműzetés keserű kenyerét, s kikhez annyi közös szenvedés emléke mellett teljes elv- és nézetközösséget, a fentemlített alapon s irányban küzdöttem én is ama szent elvek mellett, mint egyik közharcos s küzdendek itt e hazában is végpercemig.

Értem én, hogy tisztelt honfitársaimnak kegyes rokonszenves levele nemcsak engem illet, hanem illeti azon feledhetetlen bajtársaimat, kiknek sorában annyi éveken át működtem, de annyival mélyebb megilletődéssel mondok a szíves hazafias üdvözlétért köszönetet és hálát önöknek. — Annak emléke szívemben maradand örökké. — A magyarok istene legyen önökkel!

Változhatatlan hűséggel, hódolattal s nagyrabecsüléssel öröklök. A mélyen tisztelt megyei közönségnek Pesten, 1861. Ápril 20-án alázatos atyafi szolgálja

Teleki László.

Deák Ferenc iránti hódolatát is sietett kifejezni megyénk közönsége. Vas megye ugyanis megküldte „a hon osztatlan tiszteletében részesülő Deák Ferenc iránti rokonérzületét és elismerését tolmácsoló“ határozatát. Megyénk közönsége erre — utalva arra, „hogy már jóval előbb, 1840-ben Deák Ferencet, mint az önzéstelen tiszta hazafiság példányképét táblabírói sorába fűzte, s ezzel a tántoríthatatlan hazafiságú honpolgár és bölcs államférfiú iránti bizalmának és hazafias elismerésének egy ízben már csalhatatlan jelét adta,“ — újra és készséggel kijelentette hogy „a polgártársak által az igaz honfiúi érdemnek nyújtható jutalmak

legszebbikével: bizalmával és honfias megismerésével adózik a nagy honpolgár és bölcs államférfiu érdemeinek.¹⁾

A határozatot megküldték Deák Ferencnek, aki a következő levélben fejezte ki köszönetét:

Tekintetes megyei közönség!

Azon bizalomnak, mellyel engem a t. megye kegyessége megtisztelt, csak akkor volnék képes megfelelni, ha szándékom szilárd-ságának eröm, tehetségem megfelelné. De a helyzet rendkívüli nehézségei között érzem eröm gyengeségét és csak a bizalom fog erősíteni, hogy ne csüggedjek.

Fogadja a t. közönség irántam kijelentett kegyes bizalmáért mély tisztelettel párosult köszönetemet, mellyel vagyok a tekintetes közönségnek

Pesten, május 28-án 1861.

alázatos szolgálja
Deák Ferenc.

A megye közönsége osztatlan lelkesedéssel fogadta a nagy hazafi e köszönőlevelét és ezen érzületének ünnepélyes emlékét adni óhajtván, a válaszlevelet jegyzőkönyvbe iktatni rendelte.²⁾

A törvénytelen adóbehajtások ügyével még több ízben volt kénytelen foglalkozni a megye közönsége.

Csiky Lajos főszolgabíró jelentette, hogy Lippán a pénzügyi közegek, a katonaság közreműködésével, 6630 forint adót hajtottak be. Tormássy Kálmán szolgabíró a Jezvin és Rékas községekbenelkövetett finánc-garázdálkodásokról tett jelentést. Osztoics György főszolgabíró és Berniczky Dénes szolgabíró bemutatták a császári adófelügyelőség által közadónak katonaeövel leendő behajtása iránt kibocsájtott rendeleteket.³⁾ Milecz Kálmán főszolgabíró jelentette, hogy a temesvári csász. kerül. pénzügyigazgatóság az adóra vonatkozó iratok kiadását kérte tőle, de ő azt megtagadta. A megye közönsége helyeselte eljárását és felhívta a főszolgabírákat, hogy szintén így járjanak el, mert nem szabad segédkezet nyujtani a törvénytelenül kivetett adók behajtásánál.⁴⁾

Nagy megütközést keltett a megye közönsége körében az a merénylet, melyet valami Vebel nevü pénzügyi biztos követett el a törvénytelen adó erőszakos behajtása alkalmával Lacunáson, Sztojá-

¹⁾ Jkv. 1861. évi 313. sz.

²⁾ Jkv. 1861. évi 541. sz.

³⁾ Jkv. 1861. évi 545. sz.

⁴⁾ Jkv. 1861. évi 547. sz.

novits Mladen báró ellen. Az esetet egy vegyes (katonai és megyei) bizottság június 24-től 28-ig vizsgálta meg, Murányi Ignác első alispán elnöklete alatt.

A vizsgálat során kitünt, hogy Sztojánovits János és Mladen bárók fizetési meghagyást kaptak, hogy fizessék ki adó- és illetéktartozásukat. A felhíváson nem volt kitüntetve sem a kiállító hatóság, sem az aláírók hivatalos minősége. Ezért a bárók azt nem vették figyelembe. Június 21-én esti 8 órakor egy csendőrörmester és 10 csendőr jelent meg Sztojánovits báró házában Lacunáson és végrehajtást akartak foganatosítani. Sztojánovits Mladen báró előmutatta a fizetési meghagyást és kijelentette, hogy ily firkrát minden csőcselék írhat; egyben felszólította az őrmestert, hogy mutasson fel illetékes hatósági felhívást. Az őrmester erre eltávozott, de másnap visszatért és legénységével együtt elszállásolta magát a tiszti lakban. Nyomban ezután megjelentek a báróknál Ferits adófelügyelő és Vebel pénzügyi biztos, három fegyveres csendőrrel. Ferits néhány mentegetőző szót mondott, mire Vebel pénzügyi biztos szavába vágott, hogy azzal is nehezítették eljárásuk, mert némelyek csőcseléknek nevezik őket. Ebből heves szóváltás keletkezett és mivel Vebel sértő magaviselete miatt Sztojánovits Mladen báró megismételte az előtte való napon tett kijelentését, Vebel biztos becsületsértő nyilatkozatot tett a báróról, aki erre pofon ütötte a szentelenkedő fináncot. Vebel kirántotta zsebéből kétesövű pisztolyát és rálőtt Sztojánovics Mladen báróra, aki szerencsére csak könnyebb sérülést szenvedett.

A megyei küldöttség főlemlíti továbbá jelentésében, hogy a katonai hatóság a bűnösök feletti bíraskodást — bár azok polgári hivatalnokok — a megye ellenzése dacára, magához ragadta.

A vármegye közönsége elhatározta, hogy erről a megbotránkozató erőszakoskodásról értesíti a képviselőház által a törvénytelen adóbehajtás tárgyában véleményadás végett Bernáth Zsigmond orsz. képviselő elnöklete alatt megbízott küldöttséget és a vizsgálati iratokat, a további bírói intézkedések megtétele végett, azzal teszi át a megyei bünyfenyítő törvényszékhez, hogy a jelen esetben terhelt polgári egynek a katonai hatóságtól, mint ellenük ez ügyben bíraskodásra illetéktelentől visszakövetelje, s amennyiben felszólalása eredménytelen volna, a további eljárást addig halassza, míg határozata foganatosítható lesz.¹⁾

A vármegye felhívására utóbb valamennyi főszolgabíró és szolgabíró tüzetes jelentést tett az erőszakos adóbehajtások felől. E jelentésekből a következő érdekesebb dolgok tűnnek ki: Karaiman Bosziok

¹⁾ Jkv. 1861. évi 692. sz.

lieblingi jegyzőt és Geiring Gottfried lieblingi községi bírót elmozdították hivatalától, mert elősegítették a törvénytelen adó behajtását; Treika Cárán petrományi gör. kel. román plébánost dícsérik a törvénytelen adó behajtásával szemben tanúsított alkotmányos érzületeért; kiválóan, derekasan viselkedtek a kistopoloveci lakosok, amennyiben e helységben az adóvégrehajtók nemcsak hogy szállást nem kaptak, de egyetlen embert sem találtak otthon és az üres faluból kénytelenek voltak eltávozni; Dettán az adóvégrehajtók katonai karhatalommal behatoltak a Timáry-család házába és a család étkezése közben elkobozták annak ezüst evőkészleteit.¹⁾

Sok baja volt a vármegyének a saját háztartásával. Az 1849-ben elkobzott vármegyei alapoknak csupán egy részét sikerült visszakapnia a császári adóhivataloktól és a tisztviselők fizetésére sokáig nem utalványozott semmit a helytartótanács. A vármegye az első negyedévben csak úgy tudta fentartani háztartását, hogy elzalogosította az egyes alapok értékpapirjait, utóbb kénytelen volt 10 százalékot visszatartatni az adókból, az ú. n. „honi pénztár“ javára. A fináncok erre megtagadták a közalapítványi és kincstári birtokok után járó megyei adószázalék kiszolgáltatását, ami ellen a vármegye a legerélyesebben tiltakozott, kimutatva a temesvári cs. kir. orsz. pénzügyigazgatóság álláspontjának törvénytelenességét; egyben utasította a főszolgabírákat, hogy a kincstári és közalapítványi uradalmakat tartozásaik teljesítésére újra és erélyesen felszólítsák.²⁾

Óriási felháborodást keltett a június 4-iki közgyűlésen az a hír, hogy Waniczek temesvári cs. kir. postaigazgató május hó 27-én 48. sz. a. bizalmasan felhívta a cs. kir. postahivatalokat, hogy „a jelenlegi viszonyokra való tekintettel, a lakosság körében felmerülő mindennemű mozgalomról, a hatóságok vagy azok közegei ellen irányzott bármiféle föllépésről, a közcsend megzavarásáról, szóval minden fontosabb eseményről hozzá haladéktalanul, szükség esetén sürgöny útján jelentést tegyenek.“

A megye közönsége erre ünnepélyesen kinyilatkoztatta, hogy „a titkos kémkedést a polgári becsülettel és a nyilvánosságon alapuló alkotmányos szerkezettel összeegyeztetni nem tudja s hogy a postaigazgatóság rendeletével a levéltitok sértetlenségét is veszélyeztetve látja; ezért az arra fel nem jogosítottaknak a rendőrség körébe való bárminemű beavatkozását erélyesen meg fogja akadályozni.“ Egyben elhatározta, hogy Ő Felségét felírás útján hódolatteljesen figyelmezteti „a magát szabadelvűnek címezni szerető, voltaképp pedig a reakciónak

¹⁾ Jkv. 1861. évi 706. és 1010. sz.

²⁾ Jkv. 1861. évi 705. és 1009. sz.

szolgáló bécsi központosítási miniszterium, s az alatta álló közegek és hatóságok törvénytelen rendeleteinek és a kormány körében még mindig fennálló dualismusként az alkotmányos élet föléledése iránti bizalmat megrövidítő káros következtetéseire, s az 1860. évi október hó 20-iki diplomában a törvényes alapra visszatérés iránt kijelentett legmagasabb szándékkal ellenkező irányára, továbbá az alkotmány elleni sérelmek orvoslására az országgyűlést megkéri és pártolás végett az ország valamennyi törvényhatóságát megkeresi.¹⁾

Az 1861. évi július hó 2-iki közgyűlés mindjárt egy harcias határozattal kezdődött. A helytartótanács ugyanis kifogásolta, hogy a vármegye fölvetette a költségvetésébe a tiszti ügyészek, számvevők, úti biztosok és mérnökök fizetését, holott ezen állásokat legfelsőbb helyről nem engedélyezték. A helytartótanács figyelmeztette a megyét, hogy a felsőbb jóváhagyással meg nem erősített tiszti állások után kiadott fizetéseket érvényteleneknek fogja tekinteni. — A vármegye közönsége erre kimondotta, hogy csakis alkotmányos kormányhatóságot tart jogosítottnak arra, hogy a vármegye belügyeibe — a törvény korlátai közt — beavatkozassék. A helytartótanácsot azonban az 1848. évi törvények szerint rendszeresített kormányhatóságnak nem ismeri el, ezért utasításait nem teljesíti és a helytartótanáccsal való érintkezéseit a közigazgatás érdekében mellőzhetlen esetekre szorítja.²⁾

Ugyanezen a közgyűlésen indítványt tettek az iránt, hogy a megye fejezze ki bizalmát az országgyűlés képviselőháza irányában, mely a Temes vármegye közönsége által is megalakulásakor kiindulási pontul elfogadott 1848-iki törvényekhez való ragaszkodásának minden alkalommal fényes jelét adja.

A megye közönsége erre a következő határozatot hozta:

„A nemzet, ősi jelleméből kifolyó következtetéssel, a hon függetlenségének és alkotmányosságának védelmére a törvényesség legyőzhetetlen fegyverét használta mindig. E nemzeti jellemhez a megye közönsége is ragaszkodva, újból megalakulása óta szintén a törvényességhez való hű ragaszkodását tüzte ki eljárása alapjául. És miután politikai elveit leginkább a honszerte tisztelt Deák Ferenc által látta képviselve, f. é. 313. sz. a neki feltétlen bizalmat szavazott. — Az országgyűlési választfelirat tárgyalásakor a képviselőház-vezérszónoka, Deák Ferenc javaslatát külalakjára és a tartalomnak nem lényeges részére nézve némileg módosította ugyan, de ez által a fölírat lényegében a törvényesség szempontját nem hagyta el. Ennekfolytán a vármegye közönsége hazafias készséggel kijelenti, hogy az ország-

¹⁾ Jkv. 1861. évi 510. sz.

²⁾ Jkv. 1861. évi 686. sz.

gyűlés képviselőházát, a hon függetlensége és ősi alkotmányunk helyreállításával, a törvényesség terén kifejtett honfias erélyében törvényhatósági rokonszenvének egész súlyával támogatja.¹⁾

E bizalmi nyilatkozatot megismételte a vármegye közönsége az 1861. évi augusztus hó 9-én tartott közgyűlésen, mert közben Ő Felsege az országgyűlés első felterjesztésére július hó 21-én kiadott leiratával a nemzet jogos kívánságait visszautasította és ridegen ragaszkodott a Magyarországra is kiterjesztetni kívánt birodalmi tanács elvéhez, mire az országgyűlés egyhangulag elfogadta Deák Ferenc válaszfelirati javaslatát, „melynek a törvényesség és az ősi alkotmány alapelveire fektetett dönthetetlen indokolásai Temesmegye érületének is hű kifejezését képezik.“²⁾ Különösen tetszett a megye közönségének, hogy a válaszfeliratban az országgyűlés mély sajnálattal, de őszintén és ünnepélyesen kijelenti, hogy a legmagasabb királyi leirat folytán az országgyűlési értekezletek fonalát ő is megszakasztottnak tekinteni kénytelen.

Ismeretes, hogy az augusztus hó 21-én kelt királyi leirat ezután feloszlatta az országgyűlést, mely „öt havi működése után sem felelt meg a várakozásnak,“ már t. i. az osztrák kormány várakozásának. Az országgyűlésről hazatért temesmegyei orsz. képviselők nevében Missics János számolt be a megye közgyűlésén az országgyűlés működéséről. A megye közönsége erre a következő határozatot hozta:

„A megye kerületei részéről megválasztott és az országgyűlés feloszlátása után visszatért képviselőknek azon hazafias buzgólkodásukért, hogy a haza ősi alkotmányának helyreállítására törekedve, a késő utókor előtt is magasztos példaadásul szolgálendő egyetértéssel az 1848. évi törvényhozás által megalapított törvényes tér megtartására törekedtek, a megye közönsége hazafias elismerését nyilvánítja; egyuttal a feloszlátott országgyűlésnek a hon önállósága, ősi alkotmánya megőrzése tekintetéből tett minden intézkedését és a jogvédelem körül kifejtett elveit osztva és a szétozlatott országgyűlés iránti hálás elismerését ünnepélyesen kijelentve, ezt maradandó emlékül jegyzőkönyvbe iktatja.“³⁾

A helytartótanács 41.579. sz. a. szigorú és pontos alkalmazkodás végett közölte a vármegyével a fegyverek eladása, tartása és használata, valamint a lőszeresek kiszolgáltatása tárgyában legfelsőbb helyről kiadott szabályokat. A vármegye közönsége úgy találta, hogy e szabályok ellenkeznek a gyakorlattal, továbbá az 1486. évi 65., 1492. évi

1) Jkv. 1861. évi 687. sz.

2) Jkv. 1861. évi 1020. sz.

3) Jkv. 1861. évi 1319. sz.

79., 1522. évi 44. és 1805. évi 1. törvényekkel. Ezért tiltakozását fejezte ki annak mindazon intézkedései ellen, melyek a törvényekbe ütköznek, a megyei autonómia hatáskörébe tartoznak és egyesek jogait sértik; egyben kijelentette, hogy az abban foglalt rendeletek foganatosításához hozzá nem járulhat. A megyei lakosság személyes érdekei és a közbiztonság tekintetéből azonban a rendeletnek a lőpor-eladásra vonatkozó részét kénytelenségből életbe lépteti.¹⁾

A helytartótanács felhívta a megyét, hogy a lótenyésztési jutalmdíjosztásra vonatkozó hirdetőmentyeket tegye közzé és a jutalmazandó lovak vegyes (katonai és polgári) bíráló-bizottságába küldjön ki tagokat. A megye ezt — a helytartótanács ismételt meghagyása dacára — megtagadta, mert a lótenyésztés általános emelése közgazdasági érdek és így kizárólag a polgári hatóság hatásköréhez tartozik; különben is a földművelő nép aggodalommal viseltetik a katonai küldöttségek iránt.²⁾

Dumcombe Kingsby Tamás angol parlamenti alsóházi taghoz a megye közönsége köszönőlevelet intézett, abból az alkalomból, hogy alkotmányos szabadságunk és jogaink mellett két ízben felszólalt az angol parlamentben. Az üdvözlő levélhez az angol fordítást is mellékelték.³⁾

Közben a vármegye behatóan foglalkozott azoknak a romoknak eltávolításával is, melyeket az idegenből ideszakadt beamterek hivataloskodása visszahagyott. Átvette a fináncoktól a jól megdézsmált megyei alapokat és árvapénzeket; lassan-lassan birtokába vette a két megyelázát, szervezte a közegészségügyi szolgálatot és valósággal újjáteremtette az adminisztrációt. Nem kis munka volt ez, mert még pecsétje sem volt a vármegyének: elveszett a szabadságharc zavarai közepette és újat kellett vésetni.⁴⁾ Aztán minden munkát megszübbasztott a pénzhiány, amiért a megye többször kénytelen volt elzalogosítani értékpapírjait, hogy fizetést adhasson tisztviselőinek.

Augusztusban érkezett le Apponyi György gr. országbíró értesítése, hogy Ő Felsége helybenhagyta az országbírói értekezlet által ideiglenesen javaslatba hozott törvénykezési szabályokat, melyeket a képviselőház és a főrendiház is ideiglenes kiegészítő gyanánt használhatónak kimondott addig, míg az alkotmányos törvényhozás másképp nem rendelkezik.

A megye közönsége erre „a hazai törvényhozásra nézve alkotmányunk értelmében fennálló ősi gyakorlatnak szeplőtlen megóvása tekintetéből“ kijelentette, hogy „a törvényalkotás joga ősi alkotmányunk értelmében kizárólag és közösen a megkoronázott királyt és az ország-

¹⁾ Jkv. 1861. évi 1327. sz.

²⁾ Jkv. 1861. évi 451. és 718. sz.

³⁾ Jkv. 1861. évi 899. sz.

⁴⁾ Jkv. 1861. évi 111. sz.

gyűlést illeti, s így a kérdésben forgó javaslatok megalkotásánál a törvényekre nézve kiszabott alkotmányos formák megtartva nincsenek; de mivel annyi viszontagság után ezuttal csakis az országbírói értekezlet javaslatának elfogadása által válik lehetővé az, hogy a hazai igazságszolgáltatás a törvény előtti egyenlőség magas elvének megsértése, a lefolyt 12 év alatt támadt új jog- és birtokviszonyok megzavarása, a közhitel megrendítése és a jogfolytonosság megszakadása nélkül honszerte alkotmányos alapokra visszavezetessék, a megye közönsége a leküldött javaslatokat a megye területére nézve fennálló hatóságánál fogva, s ezen esetből a jövőre vonható minden következtetés nélkül, kíséretű rendelmények gyanánt elfogadva, azokat ezentúl a törvénykezés minden ágában egyedül kötelező rendszabályoknak tekintti, s megyeszerte életbe léptettetni rendelve, az 1852. évi április hó 16-án kelt osztrák polgári perrendtartás hatályát megszüntnek nyilvánítja.¹⁾

A javaslatok némely pontjainak gyakorlati kivitelére szükséges utasítások és a törvénykezési eljárás szervezésére vonatkozó javaslatok kidolgozása végett Murányi Ignác első alispán elnöklete alatt bizottságot küldtek ki, melynek tagjai voltak: Gabriel József kanonok, Mihalovics István szentgyörgyi apát, Dregics Melet esperes, Jeszenszky Ferenc, Danczkay Antal, Marosffy János, Küttel Károly, Ormós Zsigmond, Vargics Imre, Medveczky János, Papházy Miklós, Banovics Sándor, Tury Sámuel, Odor Samu, Prepeliczay Béla, Krecsmáry Béla Petrovits Pál és Körtvélyessy Miklós.

Az 1861. évi szeptember hó 12-én tartott közgyűlésen betöltötték azután a megyei törvényszékhez szervezett állásokat. Törvényszéki bírákká megválasztották Missics János és Fisser István volt országgyűlési képviselőket egyhangulag, Petrovits Pált szótöbbséggel, Danczkay Antalt közfelkiáltással, Bogma Mihályt szótöbbséggel, Vargics Imrét egyhangulag és Szabó Józsefet szótöbbséggel.

Árvaszéki alelnökké egyhangulag Jeszenszky Ferencet, árvaszéki első előadónak Varga Ferencet, telekkönyvi igazgatónak Reimholcz Józsefet, telekkönyvvezetőknek Bachmann Lajost és Nekics Gergelyt választották meg.²⁾

Foglalkozott a megye tanügyi dolgokkal is, különösen pedig a délvidéki középiskolák tannyelvének kérdésével. Felírt a helytartótanácshoz, hogy állítsa vissza az alkotmányellenes kormány által megszüntetett temesvári jogakadémiát és adassa vissza rendeltetési céljának az időközben elvont jogakadémiai alapot; a temesvári elmémete-

¹⁾ Jkv. 1861. évi 893. sz.

²⁾ Jkv. 1861. évi 1311., 1312., 1313. és 1314. sz.

sített róm. kath. főgymnasiunba pedig hozattassék be újra a magyar tanítási nyelv, de állíttassanak tanszékek a német, szerb és román nyelv s irodalom tanítására. A román nép számára Lugoson, a szerbek számára Ujvidéken, a németek számára pedig Nagyszentmiklóson vagy Zsombolyán volna egy-egy középiskola felállítandó; de mindegyikben a magyar nyelv és a nemzetiségek nyelve s irodalma számára külön tanszékek volnának szervezendők. A verseci reáliskolában a német tan nyelv tovább is meghagyható, de itt is a magyar nyelv és irodalom számára külön tanszék szervezendő; a szerb és román nyelv oktatása azonban itt nem szükséges, mert e két nemzetiség Versecen jól rendezett saját iskolával bír.¹⁾

Csakhamar komolyabb idők következtek újra.

Udvari parancsolat érkezett a vármegyéhez, mely rosszalja azt, hogy „a megye, házi szükségletei fedezésének ürügye alatt, a megye adózóira külön adót kivetni merészelt“ és a vonatkozó határozatot megsemmisítve, utasítja a vármegyét, hogy a főispánok részére kiadott utasítás 10-ik pontjához tartsa magát és a házi szükségletek fedezésére szükséges összegek utalványozása iránt a helytartótanácsához forduljon.

A vármegye önérzetes határozattal felelt erre:

„A vármegye, újra szervezése alkalmával, nem a kir. udvari parancsban említett m. é. október hó 20-iki és f. é. január 16-iki legfelsőbb határozmányokat, hanem a koronás király szentesítésével megerősített honi törvényeket fogadta el alapul és e részbeni nézeteit mindjárt megalakulása után, f. é. 6. sz. a. Ő Felségéhez feliratilag fölterjesztette. A megyének ezen eljárása nem elszigetelten állott az országban, hanem a hon valamennyi törvényhatósága által követtetvén, s Ő Felségének ellenkező rendeletét nem vonván maga után, a fennebb idézett királyi leiratok és a főispáni utasítás 10. pontja, a kormány hallgatag elnézésével tetteg mellőzve lön.

„Ezen előzmények után a megye önálló hatóságát valamint egyrészt a pénzügyi hatóságok intézkedéseinek alá nem vethette, s a közigazgatás és igazságszolgáltatás fedezésére szükséges pénzek előállítását ezek rendelkezésétől függővé nem tehette, — úgy másrészt, ha csak a közigazgatás és igazságszolgáltatás megszüntetésével a fejtelenségnek tért engedni nem akart, szükségleteinek fedezéséről gondoskodni köteles volt. A közügy érdekéből ennekfolytán nem úgy, mint a kir. udvari rendeletben felhozatik, a megye adózóira külön adó kivetésével, hanem a megszüntetett kormányrendszer alatt megalapított egyenes adó egytized részének a honi pénztár számára igénybe vételével, a közigazgatás és igazságszolgáltatás költségeinek fedezéséről önhatósággal gondoskodott.

¹⁾ Jkv. 1861. évi 1135. sz.

„A kihirdetett kir. udvari parancsolat — ezen magyarázat után — tudomásul vétetik.“¹⁾

Utóbb a cs. kir. pénzügyigazgatóság a községi előjáróságokat a megye honi pénztára számára bekívánt összegek fizetésétől eltiltotta, sőt a községi bírákat felfüggesztéssel, vasra veretéssel fenyegette, ha beszolgáltatják a megyének az adók tizedrészét; a pénzügyi közegek pedig — zsandárok közreműködésével — az adó önkéntes megfizetésére kötelező nyilatkozatokat csikartak ki a községi előjáróságoktól. Egyes fináncok arra is vetemedtek, hogy izgattak a vármegyei tisztikar ellen és azzal bujtogatták a népet, hogy a megye vissza akarja állítani a jobbagyságot meg a robotot. Buziáson elfogták és vasra verve elhurcolták Schramm Ferenc szolgabírói irnokot, mert kikelt a fináncok önkénykedései ellen.

A megye közönsége felháborodással értesült az eseményekről és abban a meggyőződésben, hogy „a hatóságok tekintélyének aláásása, a lakosok sarcoltatása és a fegyveres hatalom fedezete alatt leplezetlenül üzött lázítás, a fejetlenség ébresztésére és minden társadalmi kötelék feloszlására vezető rendbontás semminemű kormányforma által sem szentesíthető, dinasztikus kormányhatóság által pedig politikai célok elérésére annál kevésbé használható, mert magának a legfőbb kormányhatóságnak leginkább áll érdekében, hogy a hatósági tekintély végkép meg ne semmisíttessék, — elhatározta, hogy felir Ó Felségéhez e botrányos állapotok megszüntetése végett.“²⁾

1861. évi október 15-én tartotta utolsó gyűlését a vármegye. Két hétre rá gr. Forgács Antal főkancellár felhívta Damaszkín főispánt, hogy bármi néven nevezendő s bármely ürügy alatti nyilvános megyei gyűlés tartását — személyes felelősség terhe alatt — feltétlenül megátaljon. A november hó 5-én kelt királyi rendelettel azután az összes megyei bizottmányokat feloszlatták és katonai bíróságok hatáskörébe utalták a büntető ügyeket.

Temes vármegye tisztikara a kenyér és az alkotmányos érzület, a hivatal és a becsület közt választani kényszerülvén, nem habozott egy pillanatra sem és november hó 12-én Murányi Ignác alispán vezetése alatt testületileg lemondott tisztségeiről egy lélekemelően főséges nyilatkozattal, melyet átnyújtott Damaszkín főispánnak. A főispán alkotmányos érzületével és hivatali esküjével nem találva összeegyeztethetőnek a megmaradást — a tisztikarral együtt szintén lemondott.

Így végződött Temesben az ideiglenesen visszaállított alkotmányosság rövid korszaka, melynek temesmegyei szereplő férfiai rászolgáltak a legkésőbb jövőendő nemzedék mély hálájára.

¹⁾ Jkv. 1861. évi 924. sz.

²⁾ Jkv. 1861. évi 1322. sz.

Vidéki muzeumaink.

(Muzeumi tanulmányút 1907 és 1908-ban.)

Irta: DR. BERKESZI ISTVÁN.

Társulatunk igazgató-választmánya 1907. évi június 24-én tartott gyűlésén ama megtisztelő feladattal bízott meg, hogy látogatnám meg a hazai, és pedig elsősorban a vidéki nagyobb, számottevő muzeumokat, hasonlítsam össze azok anyagát, berendezését saját muzeumunk anyagával és berendezésével, hogy a nyerendő tapasztalatokat azután saját muzeumunknál értékesítem. A választmány e határozatot 1908. június 27-ki ülésében megismételte.

Kétségen kívül áll, hogy minden muzeumi örnek a rátermettségen kívül minél több muzeumot kell ösmernie, hogy látóköre nagyobbodván, a helyes elveket felismerhesse és értékesíteni tudja. Ez az elv vezetett akkor is, midőn 1902. év nyarán a bécsi, brünni, prágai és a németországi nagyobb muzeumokat huzamosabban tanulmányoztam.

Igen sokat tanulhatunk a nagy muzeumokban; tudományt, műizlést, művészetet, a gyűjtemények helyes osztályozásának módját, elrendezését, analógiákat és elveket, amelyeket bárminő kis muzeum is követhet még szűk határok között is. De a külföldi nagy muzeumokkal a mi vidéki muzeumaink párhuzamba nem vonhatók. Ott mindeniken meglátszik a fejedelmek és népek hatalma, gazdagsága, jólléte, régi kulturája és főleg az embereknek a muzeumok és műgyűjtemények iránt kifejelett érzeke és gondossága. Mi ellenben szegények vagyunk, a történelmi és műérzék nincs kellően kifejlődve, a muzeumok látogatása még nem képezi népünk állandó vágyát. Ezt csak most ébresztgetjük.

Muzeumi tanulmányutamat 1907. június végén kezdettem meg és augusztus 10-én fejeztem be, 1908-ban pedig tizenhárom napot fordítottam e célra. Ezalatt az idő alatt, ide nem számítva a budapesti és bécsi muzeumokat, meglátogattam a pécsi két muzeumot, a szekszárdit, zágrábit, szombathelyit, kassait, bártfait, Kolozsvárott az Erdélyi Országos Muzeumot, Nagyszébenben pedig a Báró Bruckenthal-féle muzeumot, a dévait, az aradit. 1908-ban pedig a szegedit, és a pozsonyit.

Tapasztalataimat az egyes muzeumokról a következőkben közlöm:

Pécs.

Pécssett ezidőszerint két muzeum van: a Városi Muzeum és a Püspöki Muzeum. Megtekintettem mindkettőt 1907. június 28. és 29-én.

A Városi Muzeum újabb keletű, hosszú vajúdas után 1904. nov. 27-én nyílt meg egy bérház első emeletén öt szobában. A hatodik és hetedik terem a még nagyon is embrióban levő képtár számára van hagyva.

A Városi Muzeum ezidőszerint négy osztályra oszlik: van benne régészeti, ipar- és képzőművészeti osztály, természetrajzi gyűjtemény és néprajz, de ez utóbbiak még kezdetlegesek, leggazdagabb a régészeti gyűjtemény.

A muzeumra felügyel egy igazgatóőr és egy szolga, ki egyúttal a főispán huszára. Ez utóbbi a muzeum helyiségében lakik. Vasár- és ünnepnapokon díjmentesen nézhető meg a muzeum, máskor a belépődíj 1 korona.

A muzeum helyisége nem megfelelő, azért nem is lehet az egyes csoportokat megfelelően rendezni.

A Régiségtár maga négy szobát foglal el. A lelettárgyak korszakok és foglalkozási ágak szerint vannak rendezve; a rendezésben nagyon meglátszik néhai Wosinszky Mórnak a vezető szelleme. Igen szép az őskori urnagyűjtemény; hatalmas nagyságú agyagedények, kő- és bronzkori tálak. Igen jellegzetesen van kiállítva egy őskori tűzhely: nagy főzőedény alatt négy darab agyagkúp; ezek között ég a tűz; közelében elszórt agyagkúpok; ennek közelében egy őskori agyaggyorsfőzőedény.

Az egyenmű tárgyak mindenféle lelethelyről egy-egy csoportban vannak kiállítva, ily csoportok például: orsó-gombok, hálonehezékek, agyaggyöngyök, ivőedények, evőeszközök, magkövek, nyílhegyek, kő- és csontkalapácsok, balták, tük, árák és egyéb eszközök. Ugyancsak e szerint az elv szerint van rendezve a bronz- és a vaskor is.

A szekrények nem magasak, elül kiugrók és vízszintesek. A felüggeszthető tárgyak pompeji vörös kartonlapra vannak dróttal tűzdelve s a lapok rajzszögekkel a szekrény falához erősítve. Van néhány igen szép kő- és bronzkori tárgya, így néhány szép bronzkori öntőmintája.

Összegezve az eredményt, úgy találtam, hogy a Régiségtárban a gemma-, gyűrű-, fülbevaló-, fibula-, fegyver- s az 1848/9-es gyűjtemény, úgyszintén a vaskori tárgyak gyűjteménye nálunk jóval gazdagabb mint a pécsi Városi Muzeumban. Numismatikai és papírpénzgyűjteménye a miénkhez képest még szegény és koránt-sincs oly jellegzetes csoportokban kiállítva, mint nálunk. Pecsétgyűjteménye is jóval csekélyebb mint a miénk. Rómaikori gyűjteménye

körülbelül azon a fokon áll mint a mienk. Céhjelvényekben gazdagabbnak látszik, de csak azért, mert e gyűjtemény nálunk még nincsen teljesen kiállítva; metszetgyűjteménye is igen szegény.

Ellenben a mienknél gazdagabb a bronztárgyak csoportja; van vagy 40 darab bronzsarlója, néhány szép bronzkardja, tőre, kése, buzogánya. Porcellángyűjteménye is gazdagabb, mert sokat ajándékozott néhai Hettyey S. pécsi püspök a múzeumnak, kivált ó-bécsi és holicsei tányérokot, tálakat és egyéb szép darabokat. Igen szép a híres pécsi dalárda emlékeinek a gyűjteménye, mely billikomokból és egyéb kitüntető, győzelmi versenydíjakból áll, de egyenesen páratlanul áll a több mint 700 darabot magában foglaló Zsolnay-féle pécsi majolikagyűjtemény, mely a gyár első készítményeitől fogva, mostanig tünteti fel e világhírű műiparunk haladását. A Zsolnay-féle gyűjtemény maga egy egész termet tölt meg. Erre mindenkor büszke lehet majd a pécsi múzeum, mert ily gazdag gyűjtemény a Zsolnay-féle majolikákból még az Országos Iparművészeti Múzeumban sincs.

A pécsi múzeumra nagy jövő vár, mert vidéke őskori lelethelyekben gazdag és már néhány év alatt is igen számottevő gyűjteményre tudott szert tenni; de ami majd valóban páratlanná fogja tenni, az a körülmény lesz, ha egyesíteni fogják vele az eddigi püspöki múzeumban levő, magyar középkori, egyházi műarcheologiai kőfaragványokat. Ugyanis idáig még külön, nem éppen könnyen megközelíthető helyen, a püspökség egyik hivatalos helyiségében három földszinti teremben, egy hosszú folyosón és az udvaron ideiglenes fészerek alatt vannak elhelyezve a pécsi püspöki székesegyháznak a XI. és XII. században román építészeti stílusban készült kőpillérei, oszlopfői, oltármaradványai, apostolok, evangelisták, szentek, püspökök szobrai, úgyszintén későbbi századokból püspökök síremlékei és egyéb emlékek.

Míndezek együttvéve oly jelentőséget fognak adni a pécsi múzeumnak, ha majd szakszerűen rendezve és hozzájuk illő helyen kiállítva lesznek, hogy azzal e tekintetben egy múzeumunk sem fog versenyezni, mert a középkori magyar egyházi műarcheologia terén mindnyájunknak a pécsi múzeum leszen a — Mekkája.

És a pécsieknek, de lehet mondani hogy mindnyájunknak is, ez a reménye rövidesen valósulni fog. Gróf Zichy Gyula pécsi püspök ugyanis 1907. dec. 29-én az addigi pécsi püspöki múzeum tárgyait letétül felajánlotta Pécs város tanácsának a városi múzeum számára. A város a feltételeket elfogadta és most — remélhetőleg nemsokára — felépül a pécsi múzeum új palotája, amelyben nemzetünk középkori kulturális életének emez örökbecsű maradványai állandó, hozzájuk méltó és mindenki által könnyen megközelíthető intézetben lesznek kiállítva.

(V. ö. Emléklapok a pécsi városi muzeum megnyitási ünnepségéről. Pécs, 1905. — Marosi A.: Vezető a pécsi városi muzeumban. Pécs, 1905. — A pécs-baranyamegyei muzeum-egyesület értesítője. Szerkeszti Angyal Pál, 1908. évi I—II. füzet és Dr. Szőnyi Ottó: A pécsi püspöki muzeum kőtára. Pécs, 1906.).

Szekszárd.

Megtekintettem 1907. június 30-án.

A muzeum a város szélén, e célra épült külön egyemeletes épületben, kert közepén áll. Az épületben lakik a muzeum őre és egy szolgáló. Belépti-díj kétszer hetenként 50 fillér, máskor ingyen. A muzeum gyűjteményei 14 helyiségben vannak elhelyezve s azonkívül van még egy nagy terme a felolvasások, előadások tartására.

A muzeumnak régiségtári, néprajzi, iparművészeti, könyvtári, képtári és természetrajzi osztályai vannak. Ám e sokféle osztály között legnevezetesebb a régiségtár; mellette jelentékeny helyet foglal még el a néprajzi osztály, míg a többinek inkább csak az alapja van idáig megvetve.

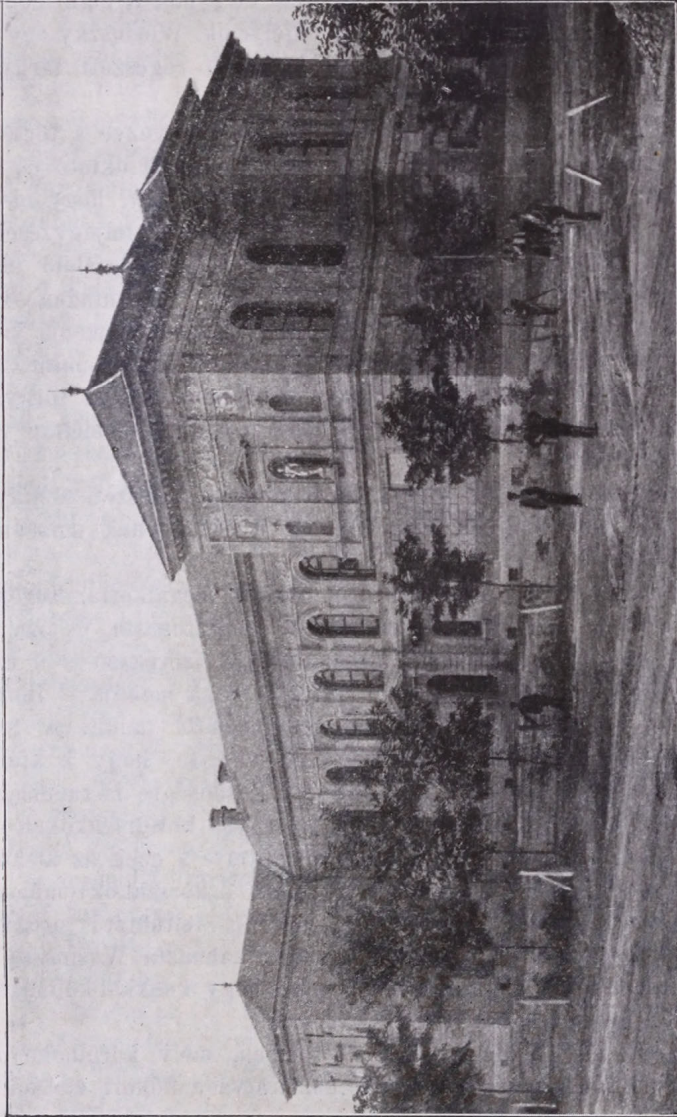
Hogy mire képes egyetlen, szerény állású, de vasakarátú férfiú? azt megmutatta néhai Wosinszky Mór szekszárdi apát-plébános a szekszárdi muzeum megteremtésével. Wosinszky nélkül Szekszárdnak aligha lett volna muzeuma, vagy ha lett volna is, semmi esetre sem olyan nagyarányú és gazdag tartalmú mint a mostani. Mert a szekszárdi muzeum híre-neve jóval túlhalad e haza határain.

Ugyanis a történelem előtti őskor sehol sincs oly jellegzetesen, a fennmaradt őstárgyaknak oly gazdag gyűjteményével feltüntetve mint itten. A látogató úgyszólván maga előtt látja lefolyni az őskor embereinek küzdelmes életét.

A szekszárdi muzeumot Wosinszky 1897-ben először az itteni állami gymnasium épületében nyitotta meg, majd sikerült neki, amiben a legjobbak is kételkedtek — úgyszólván semmiből megteremteni a mai szekszárdi kulturpalotát, melybe a muzeum 1901-ben költözködött be. E palota építési költsége 150.000 koronába került s ehhez az állam 116.000 koronával járult.

A benne levő gyűjtemény alapját tulajdonképen gróf Apponyi Sándor híres lengyeli, mintegy 12.000 darabból álló gyűjteménye vetette meg; de az intézmény szervezése, fejlesztése, növesztése, a felszerelés, berendezés — mind a Wosinszky munkája. A tárgyak legnagyobb részét is maga Wosinszky ásta ki vagy gyűjtötte össze; mindeniknek ő maga jelölte ki a helyét, még pedig oly szakismerettel, hogy teljesen értjük, amint végignézve alkotásain, lelkesedve mondá: „nincs muzeum, sem

magángyűjtemény, mely ilyen tiszta képet nyújtana a praehistorikus népek életéről.“

Szekszárdi múzeum.

Ami a szekszárdi múzeum becsértékét helyi szempontból még jobban emeli, az a körülmény, hogy a régészeti osztálynak immár több mint 38.000 darabja, egynéhány kivételével, mind Tolna vármegyei

lelet.¹⁾ A szekszárdi muzeum ebben is példányszerű, mert szigorúan betartja azt a határt, amelyre működési köre terjed. Más muzeumok nem sokat törődnek ezzel, hanem jobbra-balra mindent elfogadnak, sőt megszereznek, anélkül, hogy a megszerzett tárgynak a legkisebb köze is volna ahhoz a muzeumhoz, a melyben elhelyezik. Wosinszky egy ízben maga mondta nekem, hogy ő még a legszebb régészeti tárgyat is visszautasítja, ha az nem tolnavármegyei.

Az épület földszinti öt termében vannak elhelyezve a történelmi régiségek. Egyetlen muzeummunk sincs, amely annyira oktató és szemléltető volna, mint a szekszárdi régészeti osztály; úgy, hogy ide nem szükséges a katalógus, mert mindenütt útbaigazító feljegyzések, az őskori életet feltüntető képek s állatok, az őskor megfelelő tárgyai vannak foglalkozási ágak szerint bemutatva. Ez minden vidéki muzeumnak valódi példányképe lehet. A szekszárdi muzeum kétségkívül hatalmas alkotás, oly elsőrangú kulturális tényező — mint Czobor Béla írja — mely hazánkban a vidéki muzeumok között tárgyainak úgy gazdagsága mint tudományos rendezése tekintetében méltán vezérszerepre van hivatva.

Ha ennyire kiemeljük a szekszárdi muzeum régészeti osztályának előkelő voltát, ismerkedjünk meg röviden Wosinszkynek muzeum rendező rendszerével is.

Wosinszky, mielőtt a szekszárdi muzeumot megalkotta, Európának majdnem minden valamirevaló muzeumát meglátogatta és így elég módja volt arra, hogy hasznos tapasztalatokat szerezzen s ő ezeket fel is használta. Legtöbbet mégis — mint ő maga mondja — Bertrand Sándortól, a Saint-germaini muzeum igazgatójától tanult. A francia muzeumigazgatót ugyanis az az irányelv vezette, hogy a kiállított tárgyak a muzeumot látogató nem szakértő közönségre is tanulságosak és érdekesek legyenek. Ebből a célból az egyes kulturszakokat plasztikus alakokkal, valóságos szobrokkal élnkítette s ezek az alakok az emberi őszeközökkel mutatják be az illető őskorszakok embereinek életét, lakásberendezését, az eredeti fekvést feltüntető sírokkal a temetkezési módot. A Bertrand módszerét alkalmazta Wosinszky is a szekszárdi muzeumban, azzal a különbséggel, hogy a sokkal költségesebb szoboralakok helyett festett képeket használt.

Az első, még pedig jó nagy teremben, mely körülbelül a mi képtári termünkkel egyenlő, vannak bemutatva a kőkori életnek leg-

¹⁾ A szekszárdi muzeum törzsállománya volt 1906. végén: *a)* Régészet 38.419 darab, köztte mintegy 13.000 darab érem. — *b)* Néprajz 3321 darab. — *c)* Könyvtár 2769 darab. — *d)* Ipar és iparművészet 1505 darab. — *e)* Szépművészet 182 darab. — *f)* Természetrájz 8664 darab — Összesen 54.960 darab. Ebből az 1906. évi, vagyis egy évi gyarapodásra esik 1184 darab.

nagyobbrészt a világhírűvé lett lengyeli telepről kiásott tárgyai. Mielőtt a látogató e terembe lépne, az ajtón felfüggesztett rövid magyarázatból felvilágosítást nyer a kőkorszak lényegéről. Belépve a terembe, a fal mellett álló, nem magas üveges szekrényekben vannak kiállítva a kőkorszak eszközei, foglalkozási ágak szerint, mindenütt ellátva a szükséges útbaigazító feliratokkal. Ezek felett az alacsony szekrények felett — összehasonlításul arra, — hogy még jelenleg is vannak kőkorszaki életet folytató népek, amelyek kőeszközökkel élnek, mint a magyarországi kőkor emberei évezredekkel ezelőtt éltek — be van mutatva Új-Guinea mostani benlakóinak kőeszközei. Ezek felett vannak pedig az olajfestésű nagy szemléltető képek. Így mindjárt az első kép mamuth-vadászatot ábrázol; alatta vannak kiállítva a Tolna vármegye területén talált mamuthcsontok. Egy másik olajfestésű képen a kalapács-csiszolás, a csonteszközökkel való varrás, az edénykészítés, a háttérben pedig a kőkori lakás van bemutatva. A kép alatt pedig a szekrényekben vannak csoportonként, foglalkozási ágak szerint kiállítva a kőbalták, buzogányok, csonteszközök, agyagedények különféle változatai.

Épen ilyen szemléltetően van bemutatva a második teremben a bronzkor. Az ajtón itt is megvan a kifüggesztett magyarázat a bronzkor mibenlétéről. A bronzkori teremben is két olajfestmény teszi szemléletessé a népeletet. Az egyik a bronzöntés van feltüntetve; alatta tárlókban van bemutatva a bronzöntőminták, a bronzöntésre használt kanalak, bronzrögök, bronzleplenyek, véssők, balták, csákányok, kardok, török, sarlók, kések, karperecek s egyéb ékszerek gyűjteménye.

Egy másik olajfestmény a hullaégetést ábrázolja; ez alatt van az eredeti alakban kiemelt urna sír kiállítva a megégett csontokkal, bronz szerelvényekkel, edényekkel.

A harmadik teremben a vaskorszak emlékei vannak. Itt is a kelták kulturáját ábrázoló olajfestmény van, alatta az eredeti helyzetben kiemelt csontváz. A negyedik teremben a római és népvándorlási korszak leletei vannak; itt is van egy szemléltetőkép: egy honfoglaláskori temetkezési mód. Az ötödik teremben a legújabb kor fegyverei, kardjai, sarkantyúi, a szabadságharc emlékei, zászlói s Tolna vármegye jeleseinek olajfestésű arcképei vannak kiállítva.

Minden egyes korszakból össze vannak gyűjtve a sírokban lelt koponyák. Ekként van kő- és bronzkori, vaskori, római és népvándorláskori, majd Árpádkori koponyák gyűjteménye.

A tárlók nem magasak, alul rézsutosan kiugrók; bennök a kisebb tárgyak pompeji vörös kartonlapon vannak feltűzdelve. A szemléltetésre különösen alkalmas, ritkább agyagtárgyakat, a mennyiben eltörtek, gipsszel kiegészítették és így épeknek tűnnek fel. Különben minden legkisebb ősrégészeti tárgy, bárminő töredék legyen is, ki van állítva, mert az az elv járja itt, hogy mindent ki kell állítani és semmit sem szabad elhányni, kivált a mi az agyagművesség ornamentikájára vonatkozik.

A szekszárdi muzeum régészeti tára eszerint páratlan hazánkban; numismatikai gyűjteménye, úgy szintén gemma-, fülbevaló- és gyűrűgyűjteménye a mienknél szegényebb.

(V. ö. Wosinszky: A lengyeli őstelep; — Tolna vármegye őskora. I.—II. köt. — Haugh B., Wosinszky életrajza. — A Tolna vármegyei Muzeum és Muzeumegylet Évkönyve 1902-ről. — Tolna vármegye muzeumbizottságának 1906. évi jelentése. — Numizmatikai Közlöny 1903. évf. 70. l.)

Zágráb.

A horvát Nemzeti Muzeum a Délszláv Akadémia épületében mintegy tíz teremben, a folyosókon és a fedett udvarban van elhelyezve. Megnéztem 1907. július 1-én. A muzeum mindennap 9—12 és d. u. 3—6-ig ingyen megtekinthető. Ottilétemkor úgy délelőtt mint délután számosan látogatták meg.

Van régészeti, szépművészeti és néprajzi osztálya. Ősrégészeti gyűjteménye gazdag, igen jól rendezett és csinos. Egy nagy termet foglal el a neolith- és bronzkor. Itten csakis Horvátország területén előkerült tárgyak vannak. A szekrények nem magasak, elől kiugrók, belül az alapszín fehér, a régészeti lelettárgyak foglalkozási ágak szerint vannak szétosztva és fehér színű vastag kartontáblákra tűzdelve, a táblák arra kombinált szegekkel vannak felakasztva, vagy a kiugró részben kissé rézsutos állásban fektetve. A melyik régészeti tárgyból igen sok van, p. o. kőkések, nyílhegyek, csonttűk, árák, vésők, balták, stb., azok külön-külön, egy-egy nagy dobozban vannak kiállítva; a kisebb jelentőségű tárgyak lelethelyek szerint is csoportosítva vannak. A törött agyagtárgyakat, a nagy agyagedényeket itt is rekonstruálják gipsszel. Egyiptomi gyűjteménye igen szép; ebben sokkal gazdagabb a magyar Nemzeti Muzeumnál, van vagy négy darab emberi mumiája, egyik teljesen, a másik pedig kibontott állapotban, kettő pedig kibontatlan; van sok ó-egyiptomi papyrusírása, mumiakoporsójából kiszedett gyolcs és temérdek kisebb-nagyobb egyiptomi szobor. Az egyiptomi gyűjtemény egy kisebb termet tölt meg. Ugyancsak egy jókora termet tölt meg az etruszk vázák és

egyéb cserepek gyűjteménye. Ezek Olaszországból valók és úgy mint sok egyéb e muzeumban a Strossmayer püspök ajándéka, így pl. a fedett udvaron a római emlékkövek és szobrok gyűjteménye is. Szép a gyűrű- és gemma-gyűjteménye; minden gyűrű és gemma külön kis rekeszbe van helyezve; egy táblán pedig 24 rekesz van, a gemmákról a gipszlenyomás is mellette van.

A numismatikai gyűjtemény gazdag. Külön tarlókbán vannak kiállítva a barbár, görög, római, bizanci, szerb, horvát, bolgár érmek. Horvátország itt úgy szerepel, mintha örökké külön állam lett volna és soha nem is hallott volna Magyarország felől. E muzeumban minden úgy van berendezve, hogy abból a külön horvát államiság derüljön fel. A miből az ellenkező tűnnék ki, az gondosan el van tüntetve. Ezért nincsenek kiállítva a magyar érmek és a magyar-horvát közös vonatkozású emlékek.

Van fegyvergyűjteménye, de az már gazdagnak nem mondható, a céhemlékek gyűjteménye szegényes; van vagy 8—10 darab zászlója. Az emlékek és reliquiák között nagy gond van fordítva a Jellasi-émlékekre.

A régészeti osztályban van több darab régi gobelin, szép és régi misemondóruhák, vasműipardarabok.

A szépművészeti gyűjteménye, mely képekből, vázlatokból, szobrokból áll, oly jelentékeny, hogy nemcsak az osztrák-magyar monarchiában, de egész Közép-Európában is számot tesz. Talán az egész gyűjtemény a Strossmayer püspök ajándéka. Ez a férfiú megmutatta mire képes egyetlen ember sovén hazafisága nemzetével szemben. Egész életén keresztül fáradhatlanul gyűjtötte a különféle régibb és újabb festészeti iskolákhoz tartozó, leginkább vallásos tárgyú műveket, hogy azokkal nemzetét megajándékozza.

A képtár hat teremben s a folyosókon van felállítva, nem épen jó világításban; a világítást nem felülről, hanem oldalról kapja. A képtárba nincsenek beosztva a horvát történeti nagyságok arcképei, ezek külön a régészeti gyűjtemény közé vannak illesztve és a folyosókon állanak.

A képtárban 353 kép és vázlat van s ezek iskolák szerint chronol. rendben vannak kiállítva; a legrégebb néhány déptichon és bizánci festés. A XIII. és XIV. századi olasz festőiskolák 22, a XV. századé pedig 17 művel vannak itt képviselve, még pedig Giotto, Lorenzetti, Angelico da Fiésolo, Giotto di Bordone, Fra Filippo Lippi, Baldovinetti, Ghirlandajo, Roselli Cosimo, Lippi Filippino, Credi Lorenzo, Benozzo Gozzoli, Ucello Pavlo; ezek tárgyaikul legtöbbsnyire Szűz Máriát Jézussal ölében választják, vagy pedig Jézus születését.

A XV—XVIII. századbéli német iskolát is 20 darab festmény

képviseli; képviselve van itt, de csak másolatokkal, Dürer; eredeti művekkel ifjabb Holbein (Arckép), Memmling (Szent Háromság), Van Eyck (Szűz Mária és az Angyalok), Lochner és Bottschild Sámuel.

A Cinquecento nagy olasz művészete úgyszólván minden iskolájával képviselve van itt, ugyanis a lombardi, umbriai, bolognai, firencei, római, paduai, ferrarai és a veneciai festőiskolák nem kisebb művészek által, mint Correggio hét darab eredetinek tartott művével és hét régibb másolattal, Rafaelnek csak 9 darab másolata van, de ezek között kettő Carlo Maretté-től, Ghirlandajo egy darabbal, Paulo Veronese két eredeti darabbal (Angyali üdvözlés és Szűz Mária), Titian három eredetivel és két másolattal, de a másolatok egyike is Rubens P. Páltól van. Jacopo Palma Vecchio, Tintoretto, Bordone Paris szintén egy-egy eredeti műveikkel képviselvék, hogy ne is említsük a másod-, vagy harmadrangú művészeket. A későbbi olasz festészet képviselve van Guido Reni által, még pedig egy darab eredetivel (Krisztus levétele a keresztfáról) és egy másolattal, továbbá Francesco Albani, Salvator Rosa, Bernardo Strozzi, Battoni Pompeo (Sz. Háromság), Caracci, Barbieri Dominichino, Piazzetta és Andrea Sacchi s több ismeretlen művész által.

A spanyol iskolát De Ribera képviseli Szent Jeromos képével, a németalföldi iskolát pedig Van Dyck két eredeti művével (Arckép és Jézus sirbatétele), De Wriendt (Zsuzsanna a fürdőben), Brill, Papenhoven, Quintin Messis egy-egy eredeti, Rubens hét másolatával, valamint több ismeretlen művész.

A régibb francia iskolát Bourguignon, Claud Lorrain, Jan Pierr, Vernet és több ismeretlen művész képviseli.

Egy teremben az újabbkori osztrák, német, lengyel, cseh és horvát művészek képei vannak, még pedig Steinle, Sell Krisztian, Siemiradzky (2), Kotarbinszky, Matejko (1), Sallgetti, Castelli, Seitz, Kuppelwieser, Csermák, Masics, Kikerec, Medovic Celesztin, Arun és a legjelesebb mostani horvát festőművész: Bukovác Vlaho három szép képe. A hatodik teremben eredeti vázlatok és rajzok foglalnak helyet Seitztől, Overbecktől, Peruginótól, Andrea del Sartótól, Consonitól, Roesnertől, Medulictól (Schiavone) és Claude Pierrtől, összesen 30 darab.

A horvátok a legfontosabbnak tartják a velencei festőiskolát, mert ennek a követői voltak a legnagyobb hatással a horvát-dalmát tengerparti származású művészekre, s ezek ismét a velencei iskola többi követőire. Azért vannak a velencei iskola művészeit bemutató

IV. számú teremben Paulo Veronese, Ticiano Vecelli, Palma Vecchio, Tintoretto és Bordone Paris képei mellett kiállítva a szebenicoi származású Andrea Medulic, olasz néven Ill Schiavone-tól nem kevesebb mint 15 darab eredeti festmény; ezek vagy mythologiai, allegorai, vagy vallásos tárgyúak; itt van Jacobo da Ponte 4, Bonifacio Veneziano 5, Connegliano 1, Gorgione 1, Vincenzo Cateno 1, Moretto 1, Ponte Bassano 1, Carpaccio (horvátul Karpač) 1, Carlotto 1 eredeti művel.

A néprajzi gyűjtemény még elég szegényes; ami van, nem a horvát néprajzra, hanem az afrikai népekre terjeszkedik ki. Meglehet, hogy a horvát néprajz máshol van kiállítva, de azt nem láttam.

Katalogus csak a képtárhoz van, annak is legutolsó, 3-ik kiadása, 1895-ben jött ki sajtó alól. (V. ö. Akademijszka Galerija Strossmayerova. Zagreb, 1895. I—VIII. és 1—158.)

Szombathely.

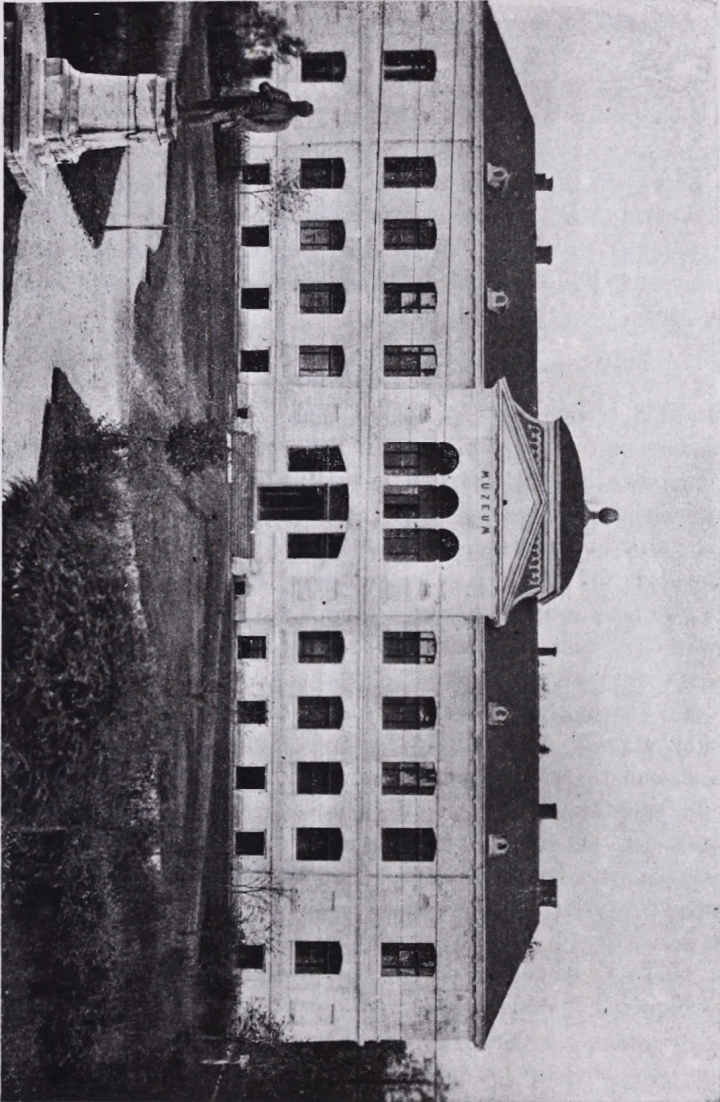
Megtekintettem 1907. július hó 2-án.

A muzeum anyaga még szét van szórva, mert az új muzeumi palota, melyben a gyűjtemények egyesítve lesznek, most van épülőben, szép egyemeletes palota, melynek építési költsége 192.000 korona s ehhez a város, a vármegye és az állam járultak hozzá. Ebben az új palotában lesz a régiségtár számára 3, a néprajznak 3, a könyvtárnak szintén három terme s a folyosóban és pincében lesz elhelyezve a római lapidarum. Jelenleg a régiségtár a püspöki palota egy nagy termében van elhelyezve, de ez azután csakugyan tömve van, s azonkívül a sabariai római feliratos kövek és szobrok a folyosókon állanak, sőt még Kőszegen is vannak elraktározva.

A szombathelyi muzeum régiségtára igen szép anyaggal rendelkezik, de jelentőségét és a muzeum jellegét a római leletek adják meg. A római kort egyetlen vidéki muzeumunkban sem tanulmányozhatjuk jobban mint a szombathelyiben, mert az egykor Szombathely helyén állott Sabaria római gyarmat igen sok és nevezetes leleteit őrzi s maga a gyűjtés munkája is már vagy 40 év óta folyik.

A kőkor szegényesen van képviselve, mégis vannak kőbaltái, vésői, kalapácsi, hálónéhezékei, agyaggyöngyei. Csonttárgyak is csak elvétve fordulnak elő. Neolith- és bronzkori agyagedényekben a muzeum szegény, csak néhány bronzkori kis agyagbögréje van és egy pár krétabetétes edénykéje. De annál gazdagabb bronztárgyakban; van két bronzkardja, két szép bronz armilla, 25 darab bronz sarló, vagy 20 tokos véső, néhány lándzsacsúcs, sok bronztű és még több fibula. Gyönyörű szépek a tekereses, pápaszemalakú bronz fibulák, közülök 4 teljesen ép, lecsüngő láncokkal s azonkívül még

nehány töredék; sodronyos bronzgyűrűk, sok bronz szeg, igen nagy bronz gombok, rendkívül sok lábperec és felső karperec, nyílhegyek, egy pár bronzkés és fűrész. Vannak

Vasvármegyei múzeum Szombathelyen.

szép és nagy pogácsaalakú bronzlepények, bronzrögök s egy öntőminta.

Általában azt a meggyőződést szereztem, hogy Szombathely a

bronztárgyakban gazdagabb, neolithkori leletekben, valamint bronzkori agyag- és csonttárgyakban szegényebb Temesvárnál.

Páratlan a római gyűjteménye. Van néhány száz darab egy füles kancsója, néhány darab igen szépen megmaradt igen nagy amphorája. Roppant gazdag a cserép-mécsesekben, ilyeneknek még vagy 15 darab öntőmintája is látható itten. Vannak kisebb-nagyobb agyagtáljai, sok terrasigillatás edénydarab, néhány teljesen ép, pompeji vörös színű, arezzói agyagtál, igen sok kis agyagedény. Nagyon gazdagnak mondható a római üvegedényekben is, melyekből igen nagyok és kicsinyek gazdagon fordulnak elő. Van ugyancsak sok római kori fibulája, karperece, kulcsa, különféle tűk, csattok, csontkanalak és bronz szobrocskák (30), van néhány római aranyékszere is. Carneolgyöngye van egy tele tányérral, csonttűvel szintén jókora doboz tele, római bronz csengetyű 12 darab, vasasója 6 darab és néhány római kori vasfegyver. Felíratos római kövekkel tele van a folyosó.

Igen gazdag a kora középkori és népvándorláskori ékszerekben; kosaras ezüsthülbevalója van vagy száz darab, úgyszintén igen sok karperece.

Közép- és újabbkori fegyverekben, úgyszintén a pecsétgyűjteményben és a numismatikában, valamint a gemma- és gyűrűgyűjteményben Temesvár előbb áll, de Szombathelynek van ismét két darab középkori, teljesen ép sodronyinge, sok szép misemondóruhája, néhány régi igen szép legyezője, néhány faragott, XVII—XVIII. századbéli szekrénye és széke, amelyek viszont nálunk hiányzanak. A céhjelvényekben is gazdagabb Szombathely, mert van sok szép céhkannája, céhkorsója, ládája, bemondótáblája.

Szabadságharc kori ereklyetárgya kevés van, de e helyett van vagy 8—10 régi szép zászlója és néhány régi családi képe. Újabbkori agyag- és porcellánedényekben talán mi állunk elől, de ez nem fontos.

Szekrényei körülbelül olyanok mint a miénk; magasak s így nem valami célszerűek.

A szombathelyi muzeumot is az az elv vezérli, hogy csak vármegyei tárgyakat gyűjt; másfélék csak elvéve fordulnak elő.

Ha e gazdag gyűjtemény az új muzeumpalotában szakszerűen lesz felállítva s kivált ha az eddig Kőszegen őrzött római régiségeket is egyesítik vele, egyike lesz a legtanulságosabb hazai vidéki muzeumoknak. Koronája pedig a római gyűjtemény lesz. (V. ö. A Vas megyei Régészeti Egylet Évkönyvei.)

Kassai Múzeum.

Megnéztem 1907. július 30-án délelőtt és délután.

A múzeum nyitva van április 1-től szept. 30-ig d. e. 9—12-ig, d. u. 3—5-ig. Október 1-től március 31-ig d. e. 9—12-ig.

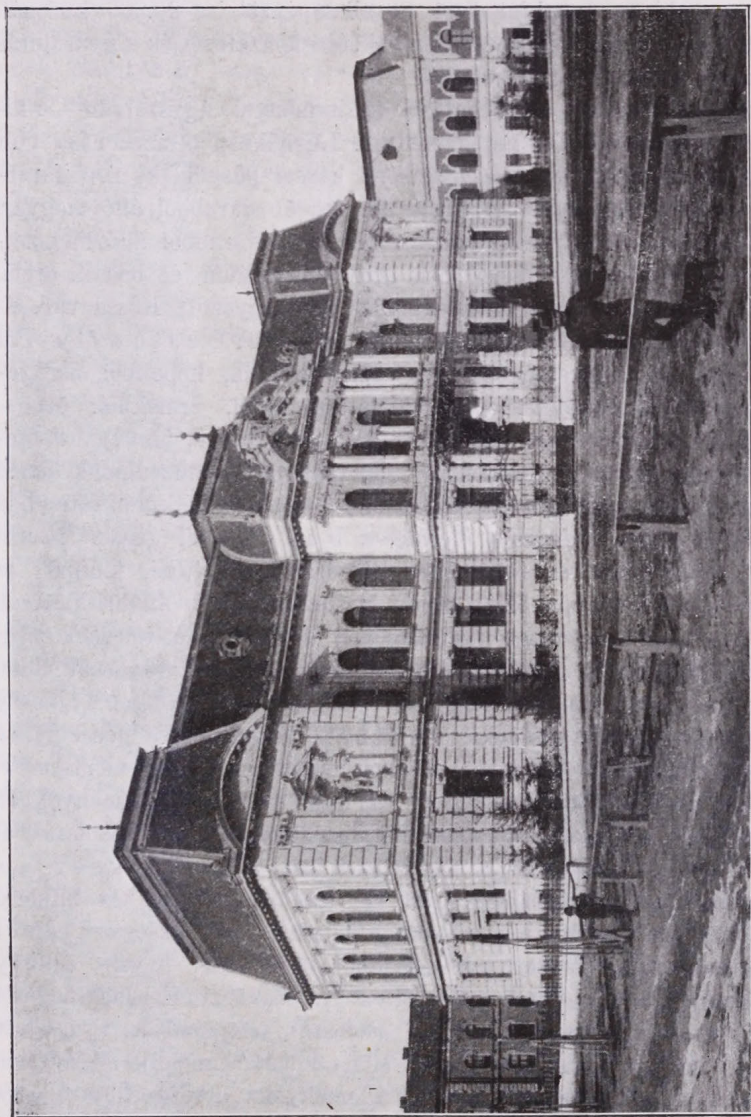
Díjtalanul megtekinthető vasárnap, kedden, szerdán, szombaton és a csütörtökre eső ünnepnapokon. Személyenként 40 fillér díj mellett tekinthető meg csütörtökön.

A Kassai Múzeum új épülete a Fő-utca végén a Ferenc József-téren van, vasrácsos fallal körülvett kis kert közepén. Az új múzeum díszes egyemeletes épület, a Fő-utcára néző oszlopos és erkélyes homlokzattal. Kapujához széles nyitott lépcső visz fel. Az épület földszintjén és emeletén összesen 14 terem vagy csarnok szolgál a gyűjtemények elhelyezése.

A Kassai Múzeum rövidre fogott története a következő: 1872-ben Klimkovich Ferenc akadémiai festő, Flóris, Béla és Gábor testvéreivel mozgalmat indított egy Felsőmagyarországi Múzeum-Egyesület megalakítására, ami 1872. október 27-én sikerült is. A négy Klimkovich testvér több száz darab régisége alkotta a Felsőmagyarországi Múzeum alapját, amelyet 1876-ban meg is nyitottak. A millennium alkalmából Kassa városnak adományozta az alapítványok kivételével, mire a Felsőmagyarországi Múzeum megszűnt s a Kassai Múzeum új nevet vette fel. A múzeum és a vele kapcsolatos nyilvános könyvtár vagyoni ügyeinek kezelését a városi tanács vette át, a kezelési teendők ellátása céljából pedig egy 30 tagból álló múzeumi választmány alakult, melybe a városi közgyűlés 3 évről 3 évre 20 tagot, a Felsőmagyarországi Múzeum-Egyület pedig a saját kebeléből 10 tagot választ. A múzeum hivatali személyzete: egy igazgató, ki az épületben lakik, egy múzeumi tiszt, egy múzeumi szolga, kik rendes évi fizetést kapnak; továbbá a szakosztályvezetők és a teremőrök — két-két teremre egy-egy 1848-as honvéd — kik tiszteletdíjat kapnak.

A gyűjtemények szakszerű rendezésére a vallás- és közoktatásügyi miniszterium 1901-ben Mihalik Józsefet miniszteri biztosként küldte ki. Mihalik másfél év alatt szakszerű csoportokba osztotta a gyűjtemény anyagát s oly tanulságos, annyira tetszetős, még a legmagasabb igényeket is kielégítő módon rendezte a kassai múzeumot, hogy példányképül szolgálhat bármely nagy város múzeumának a berendezés terén. Miután elkészült a berendezéssel, 1903. június 21-én országosnak mondható ünnepélyvel nyitották meg. Hogy milyen vonzóerőt gyakorol e múzeum a közönségre, legjobban kiténik a látogatók számának folytonos emelkedéséből; 1903-ban 260 nyitási napon 15.118 látogató kereste fel, a könyvtárt pedig 253 nyitási napon 3324 egyén

látogatta. Mégis megtörtént velem, hogy amikor kérdeztem egy kassai urat, hogy merre kell mennem a muzeumba? azt a választ nyertem: „nem tudom, mert még nem voltam benne.“

Kassai muzeum.

Tekintve, hogy a muzeum örvendetes fejlődésével az évről-évre nagyobbodó költségeket Kassa városa már alig bírja fedezni, a város közönsége még 1906-ban megállapodott, hogy muzeumának teljesen

állami kezelésbe vételét fogja kérni. A vallás- és közoktatásügyi miniszter Kassa város ajánlatát elvben elfogadta s az országos főfelügyelőséget bizta meg a további intézkedések megtételével. Ottlétemkor biztosra vették már az állami kezelésbe való átvételt oly feltétel alatt, hogy Kassa városa évenként fizet az állampénztárba 20.000 koronát, ennek ellenében pedig a muzeum tisztviselőinek fizetését és a gyarapítás költségeit az állam vállalja magára.

A Kassai Muzeum ma meglevő gyűjteményei úgyszólván — kizárólag — adományozás útján létesültek. Legbőkezűbb mecaenása volt a muzeumnak néhai B u b i c s Zsigmond kassai püspök, ki 100 daraból álló eredeti olajfestmény-gyűjteményét, 50 darabból álló magyar, német, angol és francia vízfestményeit és 3543 darabból álló metszetyűjteményét és ezeken kívül még igen nagyszámú és becses érem, fayence, porcellán és egyéb ritkaságokat adományozott Kassa városának. B u b i c s Zsigmond püspök példáját követte D e s s e w f f y Pál nagybirtokos, ki nemzetségének régi fegyverekből, képekből, ősrégészeti tárgyakból, majolika- és porcellántárgyakból, érmekből, ötvösművekből és természetrajzi tárgyakból álló nagybecsű, mintegy hetedfélszáz darabra menő gyűjteményét ajándékozta a muzeumnak azzal a kikötéssel, hogy a gyűjtemény osztatlanul, együttesen, külön teremben állíttassék ki. Nem kevésbé becses a P u k y József csász. és kir. kamarás 1500—2000 darabból álló művészeti, néprajzi, műipari és régészeti gyűjteménye, kéziratokból és metszetekből álló ritkaságai, a melyek szintén együttesen, önállóan egy egész terem töltenek meg. Ehez járul még néhai H e n s z l m a n n Imre egyetemi tanárnak 3000 darabra rugó metszet- és kéziratból álló hagyománya, gróf A n d r á s s y Dénes 20.000 koronás ajándéka, Z s o l n a y Miklósnak a pécsi gyára működését feltüntető 40 darabból álló majolika-gyűjteménye, a vallás- és közoktatásügyi miniszterium festményekből, antik szobrok terracotta másolataiból, galvanoplasticai másolatokból stb. álló becses adományai; a m. kir. miniszterelnökség is a kassai muzeumnak adományozta a II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társai temetésén szerepelt s az ország minden részéből összegyűjtött koszorúk szalagjait, mintegy 300 darabot, 16 ezüst-, 3 vas- és egy bronzkoszorút, úgyszintén ide kerültek II. Rákóczi Ferenc rodostói ebédlőpalotája (szétszedve), a rodostói templomban nyugodott bujdosók sírkövei, Rákóczi és Zrínyi Ilona konstantinápolyi síremlékei. E nagyobb adományokat a kisebb adományokat tevők hosszú sora követi.

A Kassai Muzeumban a következő osztályok vannak: 1. Könyvtár; 2. Régészet és iparművészet; 3. Képzőművészet; 4. Természetrajzi gyűjtemény; 5. Néprajz. Ezek közül

csak a három első osztály van meg, míg a két utóbbi még kezdőkorát éli.

A könyvtár két teremben a földszinten van elhelyezve; a két terem közül egyik olvasószobául szolgál. A könyvek száma idáig még alig több 10.000 darabnál, de ez azután válogatt, inkább muzeumi szakkönyvtár. Az olvasóteremben részint tárlókban, részint keretekben vannak kiállítva a Kassa városára és vidékére vonatkozó legrégebb, eredeti oklevelek 1315. évtől fogva. Az egyik tárlóban van 23 darab oklevél, a másikon vannak az eredeti városi adókönyvek 1633-tól, továbbá jeles férfiak, mint gróf Bercsényi Miklós, II. Rákóczi Ferenc, Virág Benedek, Guzmits Izidor, Széchenyi István, Kazinczy Ferenc, Fehér György, Liszt Ferenc, Deák Ferenc, Lévy J. Görgey Arthur levelei, a kassai céhek articulussai 1724-től és több szép könyvkötési tábla. A falakon keretekben vannak az eredeti címerlevelek, 1848—49-ki proclamatiók és egyéb kassai, vagy felsőmagyarországi vonatkozású nyomtatványok.

A régészet és iparművészet az épület helyiségeinek a legnagyobb részét foglalja el. Földszint egy terem és magát az épület előcsarnokát, a lépcsőházat s az emeleten vagy 5 terem. Az előcsarnokban vannak kiállítva a II. Rákóczi Ferenc koporsójára küldött ezüst koszorúk; számra 16, a melyek a szemlélőre nem csak igen kegyeletes, de egyuttal igen impozáns hatást is gyakorolnak; ugyancsak igen jelentékeny tárgy gróf Csáky Istvánné vörös rézlemezről készült, 1685-ből való festett koporsója; itt vannak két tárlóban elhelyezve a különféle pecsétek, pecsétek gipszlenyomásai, címerlevelek stb., közöttük sok olyan, kivált pecsétmásolatok, a melyekhez Kassának semmi köze és a helyért is kár, a melyet elfoglalnak. Ugyancsak az előcsarnokban van vagy negyven gipsz és terrakotta mellszobor és egy pár eredeti márvány mellszobor és dombormű, a falak pedig értékes képekkel vannak borítva.

A földszinten balra egy teremben foglal helyet Puky József adománya; ősrégészeti tárgyak, érmek, kéziratok, iparművészeti és néprajzi tárgyak és metszetek, melyeket csoportok szerint szétválasztani nem lehet, miután az adományozó akarata szerint együtt állítandók ki. Igen becses e gyűjteményben a régebbi és újabb magyar írók kéziratgyűjteménye, mely három nagy üveges szekrényben van kiállítva; szép az ex libris gyűjteménye, a mely nálunk teljesen hiányzik, nagy számmal van az iparművészet képviselve, vannak szép porcellánjai, bábsütői (10 db.), fegyverek, egy pár szép régi butordarab, szőttes minták; a néprajzi tárgyak között, a fokosok, csattok, sípok, egyéb hangszerek, népies agyagedények gyűjteménye és végre egy

metszetgyűjtemény a magyarországi városok XVII—XVIII. századból eredő képeiről.

A lépcsőház fala szintén értékes képekkel van borítva, azon kívül egy pár gipsz mellszobor foglal helyet és öt céhláda; ezek száma az oszlopcsarnokban levőkkel együtt 15-re rúg. Ezek a XVII—XIX. századból valók, közöttük néhány igen szép faragványos és vaslemezekkel borított darab van. Sajnos, nekünk csak a legújabb korból van egy pár céhládánk.

Az emeleten levő előcsarnok legnagyobbbrészt néprajzi tárgyakkal van megtöltve. Követésre méltó példa itt, hogy az egyes vidékek férfi és női viselése olajfestményű képekben is be van mutatva, úgyszintén nagyon helyénvaló, hogy a felvidék sok szép várrómja is olajfestményekben van feltüntetve, mint a füzéri vár, a tornai várrómjai, a régéci várromok, Boldogkővára, Szalánc-vára, Szádvár; csak hogy ezeknek a magyar középkori emlékek között volna a helyök. Sok helyet foglalnak el e teremben olyan néprajzi tárgyak, a melyeknek a kassai muzeumban nem volna helyök. Nem tudom belátni, mi szükség van egy vidéki muzeumban a khinai, szundaszigetekbeli, afrikai, amerikai, palesztinai és ausztráliai néprajzi tárgyakra. Annál becsesebb e teremben a magyar néprajzi tárgyak gyűjteménye, de ezek között is sok van olyan, mely nem illik a kassai muzeumba, mint a Belényes vidéki, sőt horvátországi és romániai tárgyak.

Az emeleten öt teremben vannak kiállítva az őskori, egyiptomi, római, népvándorláskori, közép- és újabbkori régiségek, fegyverek, ereklyetárgyak és műipardarabok. Ez öt terem a Kassai Múzeum legértékesebb része. A szekrények nem csak célszerűek, de igen csinosak; belül zöld vagy pompeji vörösszínű posztóval vagy plüssel bevonva, melyre a kisebb régészeti darabok pompeji vörösszínű vastag kartonpapirtáblákon vannak felhúzva, avagy ugyanilyen színű posztóval bevont kockákra helyezve.

A VIII. számú teremben vannak az őskori, római és népvándorláskori tárgyaknak nem mondható hogy gazdag, de igen szép tárgyai. Neolith-kori tárgyokban szegénynek mondható, a mi van, annak is nagyrésze nem kassavidéki. Vannak itt őskori tárgyak Ugocsából, Szabolcsból, Tiszafüredről, Tószegről, Békésmegyéből, a Dunántúlról, a Drávamellékéről, sőt Svajcból és Kairóból, de sok van ismeretlen helyekről is. Vízont vannak a múzeum körébe eső területekről válogatott szép tárgyai, mint pl. obsidián magkövei, kőpengéi, őrlőkövei, nyílhegyei, orsó-gombok, kőkalapácsok, gyalúkvésők, balták, állatalakok és sok különféle csonteszközök és szép agyagedények.

A kőkori élet egy vízfestményben is fel van tüntetve.

A bronzkort szép kis gyűjtemény mutatja be; itt már számosabb a kassavidéki lelet. Van 6 darab kardja, lándzsái, csákányai, vésői, sok szép karperec, tokos baltái, karvédő tekercesei, egy pár sarlója, néhány öntőmintája és öntőrogei. A bronzkori életet is egy vízfestmény teszi szemléletessé.

Az egyiptomi gyűjtemény egy jókora szekrényt foglal el és gazdagabb a mi egyiptomi gyűjteményünkénél. Háromszázat felülmúló darabjai között vannak: koporsódarabok, mumia-burkának töredékei, sírtábla, mumiadarabok, egyiptomi istenségek bronz- és fajánsz szobrocskái, sok amulett, bronz tükör, bronz macskák, mumia-mellékletek, stb.

Római kori tárgyokban jóval szegényebb a Kassai Múzeum mint a mienk. Ez természetes, mert Kassa vidéke jó távol esett a római birodalom tartományaitól. Amit a múzeum a római korból felmutathat, az mind más vidékről került ide. Mind a mellett van néhány görög és római cserépedénye, vagy 50 fibulája, néhány bronz szobrocskája, 37 agyag és egy bronz mécsese, egy bronz tükör, padozattéglák, mozaik töredékek, néhány kulcs. Legszebb itt a Bubics püspök ajándékozta antik görög váza.

A vaskort és népvándorlás korát több mint száz darab lelettárgy képviseli, de ezeknek is egy jó része távoli vidékről került ide. Van két darab keltakori kardja, kardkötőlánca, kardtok (vége), egy pár lándzsa, paizsdudor, szép példányban levő Latenei-kori sarkantyúi, zablái, karperecei, néhány gyűrűs vagy tíz darab fibulája. A vaskor és népvándorlás tehát sokkal szegényesebben van képviselve mint nálunk.

A IX. számú teremben a magyarországi kőedény, fajánsz és porcellángyarak, valamint a bécsi, delfti, khinai, meissenai, a schlaggenwaldi porcellángyarak, a pécsi Zsolnay-féle gyár productumai, a Wegdwood-edények, az ón, valamint a vörös- és sárgaréz edények vannak kiállítva oly gazdagon, mint azt idáig egyetlen vidéki muzeumban sem láthatjuk. A falakon, vagy a falak mellett szabadon a régibb és szebb céhládák, régi hímzések, párnabetétek, kovácsolt vasmunkák foglalnak helyet.

A X. számú teremben is nagyon becses műipartárgyak vannak. Itt vannak a vallás- és közokt. miniszterium által letétbe adott régi ötvösművek galvanoplastikai másolatai, mintegy 24 darab; idegen — többnyire khinai műipardarabok, de vannak azután igen sok és becses magyarországi, sőt éppenséggel kassai régi ipartárgyak is. Igen becses részét képezi ezeknek az a 24 darab misemondó ruha, melyek a XV—XVII. századból valók, néhány főpapi infula, sok szép régi

gyöngyös főkötő, vagy 20 darab a XVIII—XIX. századból való szebbnél-szebb legyező, nyeregtakarók, tarsolyok, álló órák, sok bábsütőminta és céhtáblák.

Az üvegyipar fejlődése mintegy száz darabbal van két szekrényben bemutatva, mindannyi idegen, kivált velencei munka. Sajnos, a magyar üvegyipar oly fiatal, hogy ha e nemből utánzásra való mintát akarunk bemutatni, így csak külföldieket mutathatunk. Legrégibb itt az 1506-ban Velencében készült fedeles serleg zománc-festéssel, aminőket Bártfa városa rendelt meg a városi senatorok számára. Vagy öt darab van ebből a bártfai muzeumban, ezt az egy ép példányt Bártfa városa ajándékozta a Kassai Muzeumnak. A legtöbb a XVIII. századból való.

Két tárlót foglal el a XVI—XIX. századból való Kassa városi és különböző kassai hivatalok, céhek, egyéb városok, uradalmak és községek pecsétlői, az 1848/9-es pecsétnyomók és egyéb vegyes pecsétnyomók, számuk vagy 700 darab. Egy tárlót foglal el az antik és újabb cameáknak 479 darab lenyomata.

Közép- és újkori iparművészeti tárgyokban oly gazdag a Kassai Muzeum, hogy e tekintetben vele nem versenyezhetünk.

A XI. számú teremben a Dessewffy nemzetség adománya van elhelyezve, s ez megtölti az egész termet.

A XII. számú teremben van a fegyvertár, a zászlók, a szabadságharcok emlékei, ereklyetárgyak, az érmek, emlékérmek, Kassa városára vonatkozó képek, hadivonatkozású festmények és egy szép mennyaszonyi láda a XVII. századból. A fegyvergyűjtemény, a szabadságharc emlékei s az éremgyűjtemény körülbelül azon a fokon áll, mint a miénk. A városunkra, vidékünkre vonatkozó régibb és újabb képekben, valamint a hadi vonatkozású képekben mi Kassa előtt állunk. A szabadságharc emlékei közül különösen érdekel bennünket Gróf Leiningen Károly tábornok itt levő díszkardja és sarkantyúja.

A Szépművészeti gyűjtemény a felső világitású XIII. és XIV. számú teremben és az oszlopcsarnokban van elhelyezve. Két termet tölt meg magának Bubits Zsigmond püspöknek az ajándéka. Három nagy adományozó emelte a Kassai Muzeum szépművészeti gyűjteményét arra a magas fokra, amelyen már jelenleg is áll. Bubits püspökön kívül a híres esztétikus és egyetemi tanár, Henszlmann Imre, végrendeletében Kassa városának hagyta mintegy 3000 darabból álló metszet- és kézrajzgyűjteményét, úgyszintén Klimkovics Ferenc 15 darabból álló régi, igen becses olajfestmény-gyűjteményét. Boldog város, amelynek ilyen mecenásai, ilyen szülöttei vannak.

Bubits Zs. gyűjteményében a nagyobb rész önmaga festette képekből áll. A költői lelkű püspök nemcsak ügyesen, de nagy művészettel kezelte az ecetet, szerette az élénk színezést, többnyire virágokat,

gyümölcsöt és tájképet festett. Gyűjteményében a magyar festők közül képviselve van Markó Károly, Ligeti Antal és László Fülöp egy-egy jeles alkotással. László Fülöptől van a Bubics püspök életnagyságú, mesteri alkotású arcképe.

A Bubics-képtárban képviselve van a külföldi iskolák közül a régibb olasz művészet, még pedig Gvido Réni (A fájdalmas szűz), Tintoretto, Bontani, Caracchi Annibale, Caracchi Agostino, Sacchi Andrea, továbbá Rafael egykorú szép másolatával. A hollandi és flamond műiskola ifjabb Tenniers Dávid, Johan Verkolje, Van Ostad, Van Hoye, Couip Benjamin, Hamilton János György, Hondecoeter, Segers Dániel, id. Jean Brughel, a régi francia iskola Poussin Miklós egy krétarajzával, a német és az osztrák művészek több festménnyel; van igen sok szép kép ismeretlen külföldi művésztől.

Nagyon gazdag a Henszlmann Imre hagyatéka. Egy szép Gvido Réni kép: Krisztus a keresztfán, a X. teremben van kiállítva, az igen gazdag metszetgyűjteményből pedig időről-időre állítanak ki egy-egy sorozatot. Ez a leghelyesebb megoldása a metszetek, kéziratok, nyomtatványok kiállítási módjának.

A szépművészeti gyűjtemény többi része hely hiányában az oszlopcsarnokban van kiállítva. Itt foglalnak helyet Klimkovics Ferenc és egyes művészek adományai; a következő magyar művészek vannak itt képviselve: Lotz Károly, Székely Bertalan, Brodszky Sándor, Molnár József, Szemlér Mihály, Klimkovics Béla és Ferenc, Révész György, Ujházy Ferenc, Roskovics Ignác. A külföld nem kisebb művészek által van képviselve mint Correggio Allegri Antonio (Szent Katalin eljegyzése), Jacopo Da Pente vagy Bassano, Francesco Solimena, Philippe de Champaigne és Clouet Ferenc által.

Ugyancsak az oszlopcsarnokban vannak elhelyezve a magyar és külföldi nagy emberek gipszmellszobrai és Ferenczy István szobrászunknak eredeti Mátyás király fehérmárvány mellszobra.

A Kassai Muzeum úgy anyagának gazdagságára mint a berendezés izléses kivitelére nézve idáig a vidéki muzeumok között első helyet foglal el. De máris több árnyoldala látható. Aki az épületbe belép, néhány perc múlva meggyőződhetik, hogy az máris túltömött. Nem egymáshoz illő tárgyak vannak egymás mellé zsúfolva a hely szűke miatt. A képtár egymástól el van választva. Sok tárgy feleslegesnek tűnik fel, legalább a mai keretben. A II. Rákóczi Ferenc korára vonatkozó emlékek sincsenek kellően kidomborítva. A Kassai Muzeumnak pedig egyik legelső feladata, hogy a kuruckor emlékeit minél teljesebb számban összegyűjtse és együttesen állítsa ki, de erre hely kell. Kassán van már a fejedelem rodostói ebédőpalotája szétszedett állapotban. Ha ezt felállítják, ebben a teremben kell majd kiállítani mindenféle

Rákóczi-kori emléket a bujdosók sírfelirataival együtt. Oly jellegzetes vonása lenne ez a Kassai Muzeumnak, mint Aradon az 1848/9-es ereklye-gyűjtemény. Dacára a Kassai Múzeum minden becses látványosságának, ez lenne a magyar nemzet szemében a múzeum legbecsesebb része s ezeket összegyűjteni — a kurucok egykori fővárosa van hivatva.

Végül meg kell jegyeznünk, hogy a Kassai Muzeumnak oly Leiró Lajstroma van, mely a külföldön is ritkítja párját. Becses olvasmánya lehet az nemcsak a múzeumot látogató közönségnek, hanem a kultúra iránt érdeklődő bármely művelt embernek. (V. ö. Szabályrendelet a Kassai Múzeum és nyilvános könyvtár szervezetéről, 1900. — Budapesti Hírlap 1903. június 22-iki száma. — A Kassai Múzeum gyűjteményeinek Leiró Lajstroma, Mihalik Józseftől. Kassa, 1903. I—X és 1—430 lap.).

Bártfa.

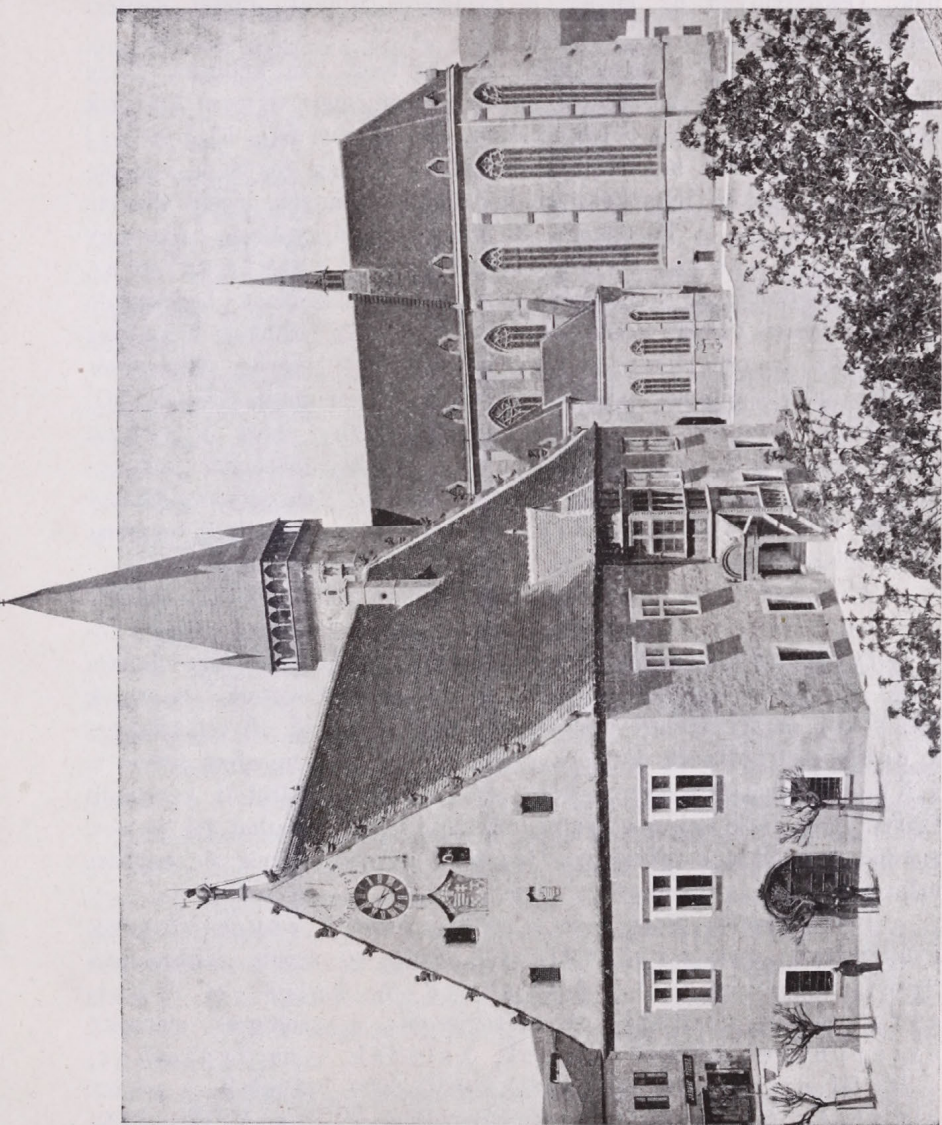
Megtekintettem 1907. július hó 31-én délelőtt és délután.

A múzeum nyitva van: díjtalanul a nyári hónapokban szerdán és vasárnap d. e. 9—12-ig és d. u. 2—6-ig; a téli hónapokban ugyanazon napokon d. e. 9—12-ig. Személyenként 20 fillér belépő-díj mellett: a nyári hónapokban kedden és csütörtökön d. e. 9—12-ig és d. u. 2—5-ig. Más napokon az év bármely szakában személyenként 50 fillérért tekinthető meg a múzeum.

A bártfai múzeum tulajdonképen Sárosvármegye múzeuma. Hogy nem Eperjesen, hanem Bártfán állították fel, annak oka abban rejlik, mert az épület, amelyben e múzeum elhelyezve van, már maga is egy múzeumi tárgy és rendkívül alkalmas arra, hogy benne múzeum legyen. Az épület a magyarországi csúcsíves és renaissancekori építkezésnek igen kiváló és nagybecsű emléke. Földszintje még minden ízében csúcsíves, míg az épület emeleti része s egyéb külső járuléka már a renaissanceízlés szabályai szerint készült. A földszinti rész még a XV. században épült s az 1505—1506. években restauráltatott, míg emeleti részét és a tornyos erkélyt az 1507—1509. években emelték, még pedig Bártfa város székházának. Múzeumi célokra 1904—1905-ben restaurálták államköltségen 24.000 koronáért, ezenkívül a kormány 1905-ben és 1906-ban még külön 25.000 koronát utalványozott a múzeum berendezési költségeire és gyarapítására, a berendezésével pedig Mihalik Józsefet bízta meg. Hogy kellő anyagi segély mellett a szakismeret és hazafias lelkesedés mit képes teremteni, azt igen szépen bizonyítja a bártfai múzeum.

E múzeum tulajdonképen rövid nyolc hónap leforgása alatt létesült úgyszólván semmiből. Az összegyűjtött és kiállított anyag 2725 darabból

áll. Ebből régiségekre és ereklyékre esik 1511 darab; oklevelekre 380 darab; könyvekre, műlapokra 894 darab. Ezt az anyagot pedig részint ajándékozás, részint letétemény gyanánt szerezte

Sárosvármegye muzeuma Bártfán.

meg a muzeum. A fáradhatatlan, buzgó és szakértő Divald Kornél összejárta a vármegye minden községét, felkutatta a templomokat, plébánialakokat, még a padlásokat is; összeírta a feltalált és ki-

állításra alkalmas régészeti tárgyakat, mint az egyházi felszereléseket, régi misemondóruhákat, templomi szobrokat, oltárterítőket, himzéseket stb., s mindezeket a községek, felettes egyházi főhatóságaik beleegyezésével, letétként felajánlották a múzeumnak. Összegyűlvén az anyag, a rendezést Mihalik József mesteri tudással végezte.

A múzeum gyűjteménye hét teremben van kiállítva. Nem öleli fel az emberi művelődés minden korát, mert teljesen hiányzik belőle az őskor és a római kor. De ez nem baj. Elég közel van Kassa, ahol mindez nagyon szépen és elég gazdagon van bemutatva. Az őskori leleteket nem is szükséges nagyon decentralizálni. Annál gazdagabb a középkori- és újabbkori tárgyakban. Aki egy középkori magyar város életét akarja tanulmányozni, annak okvetlenül fel kell keresnie a bártfai múzeumot. Úgyszintén igen jellegzetes vonása a múzeumnak a középkor- és újabbkori magyar egyházi archeologiai gyűjtemény. Nagyon szerencsés múzeum az hazánkban, amely — mint ez — 24 darab XV—XVIII. századbéli misemondóruhát, továbbá annyi régi kelyhet, monstranciát, egyházi szobrot, epitaphiumot, oltárterítőt stb. tud kiállítani. És mindezt kiegészíti a múzeumhoz néhány lépésre levő Szent Egyedről nevezett római katolikus templom teljes felszerelése. A múzeum és a templom kiegészítik egymást.

A múzeum egyik termében vannak kiállítva a XIV—XVIII. századból való oklevelek, kéziratok, számadások, jegyzőkönyvek, ősnymtatványok. Ezek legnagyobbbrészt Bártfa város híres levéltárából kerültek ki. Vannak közöttük oklevelek királyoktól, hadvezérektől s más nevezetes egyénektől; itt van kiállítva a cseh rablóknak Bártfa városához intézett fenyegető levele is a XV. századból; összesen néhány százra megy a kiállított kéziratok száma. Ilyet csak egy nagymultu, felvidéki város mutathat fel. Sajnos, nekünk nem lehet e tekintetben Bártfával versenyeznünk, de egyházi műarcheologiai gyűjteményeivel sem.

Iparművészeti tárgyakban is gazdag. Szép a céhjelvények gyűjteménye, csak céhládája van vagy 30 darab. Kiemelendő Sárosvármegye pecsétgyűjteménye, a kulcs- és lakatgyűjtemény, Bártfa város régiségei; a senatorok metszett üvegpocharai, lefejező bárdok, kalodák, gyertyatartók, a bártfai szöttesek (barhettek) a XV—XVI. századból, a népies himzések és varrottasok Sárosvármegyéből a XVIII—XIX. századból, továbbá a vázák, bokályok, kannák, kupák és ónedények gyűjteménye.

E múzeum jelentőségét emeli az a körülmény, hogy minden

darabja Sárosvármegye területéről került ki; a legtöbbet maga Bártfa szab. kir. város szolgáltatta.

Természetes, hogy ez a muzeum még sokban igen hiányos; nemcsak az őskor nincs — egy bronzkard kivételével — képviselve, hanem hiányzik az éremgyűjtemény és a néprajz is teljesen; a könyvtárnak is csak a magva van meg. De ha nyolc hónap alatt Bártfa és Sárosvármegye ennyit tudtak összehozni, úgy nincs kétség benne, hogy rövid idő alatt ezekből is számottevő gyűjteménye lesz, csak hely legyen, mert a régi városház minden helyisége megtelt már az eddigi tárgyakkal is.

A gyűjtemény a kassai muzeuméhoz teljesen hasonló, csinos szekrényekben, igen tanulságos csoportokban van kiállítva. A tárgyak mellett mindenütt magyarázó szövegek is vannak, úgy hogy a katalógus csak arra való, hogy a látottakat később emlékezetünkbe vissza-idézzük.

Ottlétemkor a bártfai fürdőzésnek főidénye lévén, a közönség a muzeumot úgy délelőtt mint délután teljesen megtöltötte. Meg is érdemli, hogy minél többen látogassák; úgy Bártfa városa mint Sárosvármegye büszkéek lehetnek erre a szép kulturális intézetre. (V. ö. Vezető a Sárosvármegyei muzeum gyűjteményeiben Bártfán, írta Mihalik József Kassa. 1906.)

Debrecen.

Megnéztem 1907. augusztus 1-én.

A debreceni „Városi Muzeum“ 1904-ben nyílt meg. Helyisége ideiglenesen a Hatvan-utcai 23. számú földszintes háznak jobboldali részében van és öt szobát foglal el.

Nyitva van hetenként kétszer: vasárnap d. e. 10—12 és szombaton d. u. 2—4-ig, nyáron 3—5 óráig. Ekkor belépti díjat nem szednek.

A muzeumi ügyeket vezeti a városi közgyűlés által megválasztott 24 tagból álló bizottság. A muzeum igazgatója tiszteletből tölti be állását¹⁾, egyéb tisztviselője egy muzeumi őr, ki évenként 2500 K. javadalmazást kap és egy szolgál, ki 800 koronát nyer. Nyitási napokon még négy öreg honvéd ügyel fel, kiknek mindenike egyszeri felügyeletért 2—2 K. tiszteletdíjat kap a várostól. A város évenként 6000 K. járulékot nyújt a muzeum fenntartási költségeihez, ehez járul még az évi államsegély.

A muzeum ugyan kezdő korát éli még, de azért gyűjteményei máris igen számottevők. A gyarapodás leginkább ajándék, vétel, ásatás

¹⁾ E mellett ő a muzeumnak egyik legnagyobb jóttevője, ki nemcsak 5000 koronát adott a muzeum céljaira, hanem az eddig meglévő gyűjteménynek majdnem a felét ajándékozta. E kitűnő férfiú Löfkovits Arthur.

és letétbehelyezés útján történik. Törzsállománya 1907. végén 14.685 darab volt, s ez öt osztály között oszlott meg. Van könyvtára, régiségtára, néprajzi, képzőművészeti és természetrajzi osztálya. E sok osztály között jelenleg csak a régiségtár és a néprajzi osztály bír jelentőséggel. A régiségtárnak magának 7000-nél több darabból álló gyűjteménye van, de ezek között az érmekek száma majdnem 5000 darabbal szerepel. A néprajz 1223 darabból áll.

A muzeum jelenlegi helyisége nagyon szűk arra, hogy itt az egyes tárgyakat szakszerűen, csoportonként elhelyezni lehetne. Különben is jelenleg a gyűjtés kezdő korát éli, azért a tárgyak nagy összevisszaságban vannak mintegy elraktározva, a mint éppen helyet tudnak nekik teremteni a túlszűfolt szobákban. Óskori régiségei elég szép

A debreceni muzeum ideiglenes helyisége.

számmal vannak és igen szép darabok akadnak közöttük, de ezeknél az a baj, hogy soknak a lelethelyét nem ismerik. Vannak viszont szakszerű ásatás folytán előkerült igen szép óskori tárgyai is Ohatról, Halápról, Egyekről, a hortóbágyi pusztáról.

A debreceni városi muzeum nem maradhat sokáig mostani helyiségeiben s Debrecen városa máris gazdag ajánlatot tett egy nagyarányú kulturpalota céljaira (150.000 K.), s így remélhető, hogy állami hozzájárulással nem sokára az új palotában, célszerűen berendezve fogja folytatni működését. Rendkívül előre vinné a muzeum gyarapódása dolgát, ha a debreceni ev. ref. Collegium régi híres gyűjteményei, vagy legalább is a Collegium régészeti gyűjteménye a városi muzeum gyűjteményeivel egyesítenének. (V. ö. Jelentés Debrecen sz. kir város muzeuma 1907. évi állapotáról és Zoltai Lajostól: Debrecen

sz. kir. város muzeumának régészeti ásatásai 1905-ben. Megjelent a Muzeumi és Könyvtári Értesítő 1907. évf. 179—189. l.)

Tiszafüred.

E jelentéktelennek látszó tiszaparti községben nagyon érdekes régészeti gyűjtemény és vele kapcsolatosan könyvtár is van, a melynek címe: Tiszafüredi muzeum és könyvtár. A gyűjtemény a város tulajdonát képezi, a városi székház emeletén két szobában van elhelyezve és egy egyesület gondozása és vezetése alatt áll. Tulajdonképpen Tariczky Endre itteni plébános kezdte gyűjteni a tiszafüredi régiségeket; azt évtizedeken át folytatta, majd a városnak ajándékozta. Megalakult erre a tiszafüredi muzeum és könyvtár egyesület, melynek tagjai évi tagdíjaikkal járulnak az intézmény fenntartásához és gyarapításához, melyhez évenként városi és némi államsegély is járul. 1905. évi költségvetése volt: a Régiségtárra 550 K., a könyvtár gyarapítására 700 K., személy- és vegyes-kiadásokra 474 K., összesen 1724 K. A muzeum őre Milesz Béla tanító, kit az egyesület évente 300 K.-val díjaz. A muzeum és könyvtár a közönség részére nyitva van vasárnap és csütörtök délután.

Megtekintettem a gyűjteményt 1907. aug. 3-án s maga az ősz Tariczky Endre, jelenleg nyugalom. plébános volt szíves kalauzolni.

A könyvtár egy kis teremben van és mintegy 4—5000 kötetből áll. Sokkal nevezetesebb a régészeti gyűjtemény, melyben vagy 3000 darab érmen kívül vagy 5000 darab leginkább őskori tárgy van, sajnos, annyira összezsúfolva, hogy a hely szűke miatt áttekinthetőségük igen nehéz.

Az őskori lelettárgyak legnagyobb része a tiszafüredi Ásott-halomtól került elő; oly gazdag őstelep ez, s oly gazdag és jelentékeny az évtizedek óta innen előkerülő lelettárgyak száma, hogy a ki magyarországi terramare telepet akar tanulmányozni, az a tiszafüredi muzeumba jőjjön. De más helyekről is vannak igen nevezetes lelettárgyak, mint Pusztarából, Egyekről, Tisza-Igarról stb.

Igen gazdag az őskori csonttárgyak gyűjteménye, mint tük, árák, bőrvakarók, van vagy ötven darab teljesen ép őrlőkőve a neolithkorból, egész halmaz törőkőve, rengeteg sok agancsbaltája és kalapácsa, vésője, kagylóékszere és sok agyagedénye. Vannak igen szép kőkései, nucleusai, nyílhegyei. A bronzkori tárgyak között van sok vésője, karperece, vagy 15 darab ép öntőmintája, árák, tük, különféle agyagedények, urnák, 15 darab arany karikája és egy arany nyaklánc. Rómaikori lelettárgyak alig vannak, de szép a hon-

foglaláskori gyűjteménye; közép- és újkori tárgyakban igen szegény.

Paleontologiai leletekben is gazdag. Ezek a Tiszából kerültek elő. A mammoth, mastodon, ősszarvas, bos primigenius koponyája és egyéb csontja nagy mennyiségben van itt képviselve.

A muzeum jellegét az átsóthalmi terramare gyűjtemény adja meg. Sajnos, hogy a helység szűk volta miatt e gazdag gyűjteményt nem lehet áttekinthetően kiállítani. (V. ö. A tiszafüredi muzeum és közkönyvtár jelentései 1899., 1900., 1901., 1902., 1904. évekről.)

Erdélyi Országos Muzeum.

Az Erdélyi Országos Muzeumot Kolozsvárott 1907. augusztus 6-án néztem meg. Gyűjteményei eléggé célszerűtlen, szűk helyiségben, a kolozsvári tudományegyetem földszintjén két nagy teremben és a folyosókon, kőtára pedig a souterrain helyiségekben szintén két nagy teremben és a folyosókon vannak elhelyezve, de jut belőlük még félreeső helyiségekbe, sőt az udvarra is. A muzeum hetenként háromszor d. e. 9—12-ig díjtalanul tekinthető meg, máskor egy koronáért. A muzeum gyűjteményei a jelen helyiségben el nem helyezhetők, még el sem raktározhatók. A legbecsesebb műtörténeti és iparművészeti darabok, még pedig számos termet megtölteni való becses anyag, vagy a hivatalos helyiségekben vannak jól elzárva, vagy az intézettől jó messze eső külön épületben elraktározva. Ha a muzeum összes gyűjteményeit oly szakszerűen akarnák kiállítani, mint ahogy mostan az ősrégészeti gyűjtemény van már rendezve, akkor az Erdélyi Országos Muzeumnak egy nagyarányú épületre s abban legalább 20 akkora teremre volna szüksége, mint a mostaniak. E muzeum feladata az egész egykori Erdély történelmi maradványainak és műipari régiségeinek összegyűjtése, a terület tehát — amelyre hatásköre kiterjed — oly nagy, mint egyetlen más vidéki városunké sem. Az egykori erdélyi államot kell e muzeumnak bemutatni az ő előrehaladott magyar kulturájával és minden sajátosságával; azért legyen e muzeum nemcsak belül gazdag, hanem kívülről is imponáló épület.

A muzeumnak legjelentékenyebb osztálya az érem- és régiség-tár. Érmeinek száma vagy negyvenezer darabra megy, de ennek csak igen kis része van tizenhét tárlóban kor és nemzetek szerint szépen rendezve és kiállítva; gazdag e gyűjtemény még a ritka példányokban is, csak Szent István érmeinek vagy hatvanféle variánsa van itt. Az éremtárlók úgymint a szekrények belsejének alapszíne világos szürke. A régiség-tári szekrényekben a kiállított tárgyak nincsenek — úgy mint más muzeumokban szokott lenni — külön kartonpapírtáblákra feltűz-

delve, hanem közvetlenül a szekrények polcaira téve, legfőlebb 1—2 szöggel megtámasztva, hogy könnyen kezelhetők legyenek.

Egyiptomi gyűjteményét b. Orbán Balázs még 1849-ben ajándékozta, s bár azóta alig gyarapodott, mégis négy polcot foglal el és felette áll a mienknek.

Az I. teremben az éremgyűjteményen kívül a kő-, bronz- és a vaskor emlékei és részben rómaikori tárgyak vannak. Leggazdagabb itt a tordosi lelet, melyet Torma Zsófia ásatott ki; e gazdag gyűjtemény — mely legnagyobbbrészt kőkori tárgyakat tartalmaz — maga három szekrényt foglal el. Az egyes leleteket teljes egészükben állítják ki, bármi jelentéktelennek látszó apróságokkal, csontdarabokkal, töredékekkel együtt. Neolith-kori tárgyakban különben a muzeum nem mondható gazdagnak, legalább is nem sok van kiállítva, de ami van, az szép. Ilyen a kőbalta, kalapács, nyílhegy, késpengék, stb. gyűjteménye és van egy pár gyönyörű obsidian nucleusa. Gazdagabb a bronzkori gyűjtemény. Vannak szép aranyékszerei, spirális bronztekercesek, torquesek, igen gazdag a bronzsalak s a bronzlepények gyűjteménye is. Bronzkori tárgyakban jóval felülmúlja a temesvári muzeumot.

A La-Ténei-kori leletek között leggazdagabb az apahidai lelet, mely egy egész szekrényt tölt meg, bár a legszebb része, a becses aranylelet nincs kiállítva. Egyáltalában a legbecsesebb tárgyak, még pedig igen nagy számmal, állandóan zárva vannak; valószínűleg nemcsak a hely szüke, hanem a felügyelő személyzet elégtelen volta miatt is. A ki nem állított tárgyak anyagához tartoznak nemcsak egyes őskori aranyleletek, hanem a közép- és újabbkori becses műpartárgyak, mint billikomok, aranyozott kelyhek, láncok, mentekötők és sok mindenféle ékszer, a régi erdélyi műipar productumai. Az intézettől távol eső három nagy teremben vannak összezsúfolva a már régebben vagy újonnan szerzett tárgyak. Vannak itt régi, faragott szekrények, bútordarabok, prédikálószék, továbbá az ónedények és a különféle erdélyi edények roppant tömege.

A II. számú teremben vannak a római háztartási, ruházati emlékek, ékszerek, mécsesek, fibulák, nyak- és karperecek, gyűrűk, tűk gazdag gyűjteménye; továbbá római agyagedények, órlőkövek, gyöngyök, mérlegsúlyok, egy hajfonat, intagliok, cameak, kulcsok, kések, áruk, csattok stb., amelyek együttesen egy nagy szekrényt töltenek meg; egy másik szekrényt római és görög kisebb márványszobrok töltenek meg. Itt vannak a népvándorláskori leletek, továbbá a fegyvertár és a tulajdonképeni kincstár. Fegyvergyűjteménye igen jelentékeny; van vagy 4 ágyúcsöve, 10 berakott puskája, egy egész szekrény tele szép pisztolyokkal, sok szép lőportartó, 16 darab régi mellvért, 13 darab ép, sodronypáncélinge, a XVI. századból származó sok fővege

és igen sok egyéb hadi felszerelési tárgya. Itt vannak Barcsay Ákos és Bethlen Gábor erdélyi fejedelmek nyeregtakarói, arany és ezüst skófiüm-hímzéssel.

Nagyon becsesek a viselettörténeti emlékek, melyek XVI. és XVII. századbeli sirokból valók. Van ezek között: Selyem brokát párnahuzat, deréköv, selyemfátyol, sapka, hajfonat, csattok, cipők, mente, aranyboglárok, szoknya ingvállal, horgolt főkötő, ingváll, legyezők, csizmák, attilák, süvegek, mellények, cipők, tárcák.

Külön szekrényben van kiállítva II. Rákóczi Ferenc bölcsője.

A lapidarium a souterrainban két nagy termet tölt meg; legszámosabbak ezek között a római vallásos, temetkezési és építészeti emlékek; vannak fogadalmi oltárok, néhány szép Mithras oltár, temetkezési emlékek, sok feliratos kőkoporsó, továbbá közép- és újkori építészeti és szobrászati emlékek, közöttük a Hunyady-ház tagjai sír-emlékeinek gipszmásolatai. Ezek bennünket is igen közelről érdekelnek is így nekünk is kellene ily gipszmásolatokat csináltatnunk.

A képtárnak még csak alapja van meg, de rohamos fejlődésnek indul, kivált ha lesz hol elhelyezni és külön osztályként megnyitni. Jelenleg a képek szét vannak osztva, ahol épen hely jutott számukra. Megemlítendő, hogy van néhány régi, az olasz, spanyol és németalföldi iskola művészetől származó festménye, egy Kupeczky festménye (Fornarina) és Meytenstől 8 darab.

Ha e muzeum tágas új helyiséget kap, úgy a vidéki muzeumok között a nagyszebeni mellett ez lesz a leggazdagabb. Vannak vidéki muzeumaink, amelyek egyik-másik alosztályaikban fejlődöttebbek, de a gyűjtemények összeségét tekintve, ez lesz a legharmónikusabb, mert gyűjteményeinek minden ága egyformán erősen fejlődik. Rendezés és gyűjtés tekintetében nagyon sokat köszönhet mostani vezetőjének, dr. Póttá Béla egyetemi tanárnak. (V. ö. Útmutató az Erdélyi Országos Muzeum Érem- és Régiségtárában. Összeállította Póttá Béla. Kolozsvár, 1903. — 1—58. ll.)

Báró Bruckenthal-Muzeum Nagyszebenben.

Megnéztem 1907. augusztus hó 7-én. E muzeum alapját az 1803-ban meghalt Báró Bruckenthal Sámuel, Erdély nyugalmazott kormányzója vetette meg, midőn a szász nemzetnek adományozta a Nagy-Szeben főterén álló, barokk stílusban épült kétemeletes, két udvarral bíró nagy palotáját felszerelésével s az ott elhelyezett könyvtárral, képgyűjteményével és egyéb ritkaságaival együtt. A muzeum 1817-ben nyílt meg s így a legrégebb vidéki muzeum hazánkban. Hetenként kétszer ingyen tekinthető meg, máskor mindenki 1 koronát fizet.

A muzeumnak következő osztályai vannak: könyvtár, régiségtár és képtár.

A könyvtár kilenc termet foglal el, amelyekben 100.000 darab könyv van; van külön olvasószobája vagy 24 egyénre számítva és hivatalos szoba. Egyik teremben vannak kiállítva a legrégebb kézírásos könyvek és az incunabulák. Itt vannak még Erdély legrégebb térképei is. A könyvtári termekben a könyvpolcok a padozattól kezdve egész a mennyezetig meg vannak töltve könyvekkel; csakis így fér el a nagy könyvmennyiség kilenc teremben.

A régiségtár négy termet foglal el és még teljesen berendezve nincs; ami rendezve van, annak a reményét kelti, hogy ez az osztály is igen gazdag lesz. Két termet töltenek meg az őskor és a római kor maradványai. Egyes tárgyakban igen gazdag, így például a teljesen ép kőbalták egy szekrényt töltenek meg. Minden egyes darab drótból formált tartóba van beleillesztve s ez ismét fatalapzaton áll. A bronztárgyak is így vannak kiállítva. Csakis a szép, egészen ép darabok vannak művelődési ágak szerint kiállítva, a sérült darabokat, töredékeket elraktározták. Az őskori csonttárgyakból kevés van kiállítva idáig. Őskori agyagedényekben nem gazdagabb a temesvári muzeumnál. A jellegzetes agyagedényekből már a kis darabokat is kiállítják. Rómakori gyűjteménye csinos és elég gazdag, kivált császárkori síremlékekben, kisebb-nagyobb szobrokban, van néhány Mithras emléke, a többi között egy életnagyságú alakokkal, de ez töredék. Igen szép a római kori kis bronz szobrok gyűjteménye is. Római kori gyűjteménye azonban nem oly gazdag mint a kolozsvári, avagy a szombathelyi.

A régiségtár szekrényei belül fehérre festvék és minden szekrény 6—8 polcra oszlik.

Közép- és újabbkori tárgyak még nincsenek kiállítva, de anyag van hozzá elég. Hisz maga a Bruckenthal-palota XVIII. századból származó felszerelése is már muzeumi tárgy. Nagy számmal vannak itt az egyes termekben barokbutorok, ajtók, zárok, gyönyörű szép cserépkályák, egykorú szobafestések stb. Ha ezeket összehordják és rendszeresen kiállítják, termeket lehet velök megtölteni. Ezekon kívül van még a szász templomokból ide hozott epitaphiumok, legszebbek a szász Comesek síremlékei, gyönyörű szép faragványok a XVI—XVIII. századból többnyire fából, de márványból is. Vannak még egyéb templomi felszereléshez tartozó tárgyak is, mint pl. régi, szép gyertyatartók.

Ha a szászok akarják — és ezt bizonytalán akarják, mert évenként nagy összeget fordítanak a muzeumra, — akkor rövid idő alatt oly gazdag régészeti, kivált régebb műpartárgyakból álló gyűjteményök lesz, amellyel egyetlen vidéki muzeumunk sem fog vetélkedni. Érem-

gyűjteménye nincs kiállítva, legalább nem láttam, de ez egymaga 40—50.000 darabot foglal magában.

A képtár a muzeum legbecsesebb része, mely az épület első emeletén 20 teremben van elhelyezve iskolák szerint. A képek elhelyezése nem valami jó, mert oldalról nyerik a világítást. A képtárban több mint 1200 kép van; ezek közül a német iskolát képviseli 435, a németalföldit 462, a régi és újabb olaszt 179, a vegyes (francia, spanyol, angol és magyar) iskolákat 37; ezeken kívül van Bruckenthal-családi arckép 21, és hazai, már tudniillik szász festők művei 78 darab. A képek legnagyobb része Báró Bruckenthal Sámuel hagyatékából való, de gyarapítják is, bár nem nagy mértékben. Valamikor azt hitték, hogy sok híres mester eredeti képe van benne, de a képek legnagyobb részét restaurálván, rájöttek, hogy bizony sok eredetinek hitt mű csak másolat. Így tehát nincs eredeti Rafael, Corregio, Michelangelo, Paolo Veronese, Del Sarto, Carlo Dolce, Piombo és Quido Reni, sem pedig eredeti Cranach, Dürer, Rembrandt és Ostade. Rubens Péter Pált a másolatokon kívül egy kétes darab képviseli. Mindezek dacára is a képtár nagy műbecssel bír. Eredeti darabokat tud felmutatni Giulio Cloviótól (1), Tiziantól (Szent Katalin eljegyzése; fára festett kis kép.), Jacopo Pálmától (1.), A. van Dycktól (1), Jean van Eycktól (1), ifj. Holbeintől (1), Memmlingtől kettőt, ifj. Tenniertől négyet és Wouwermantól is kettőt, hogy ne is említsük a másod- és harmadrangú ismert és ismeretlen művészeknek egész hosszú sorát.

A magyar művészeket Kupeczky 3, Litzenmayer, Ligeti és Pataki László képviselik egy-egy darabbal, de jellemző, hogy a szászok Kupeczkyt és Litzenmayert a németekhez sorolják. Ligeti és Pataky csak úgy juthattak ide, hogy az egyik brassóvidéki tájképet festett, a másik pedig talán azért, mert erdélyi születésű. (V. ö. Führer durch die Gemäldegalerie. Von M. Csaki, Kustos. Fünfte Auflage. Hermannstadt, 1901. I—VII és 1—349 ll.)

Déva.

1907. augusztus hó 8-án Nagyszebenből a déli vonattal érkeztem Dévára, hogy muzeumát, mely az állami főreáliskola mögött egy pajtaszerű kis földszinti házban van elhelyezve, megsemléljem. Sajnos, sem az intézet igazgatóját, sem a muzeum őrét nem találtam otthon; a muzeumot senki nem tudta kinyitni s így csak az ablakon át figyelhettem meg annak tartalmát, amely különben is ismeretes. Itt van a leggazdagabb gyűjteménye a rómaikoi Mithras emlékeknek. Találunk ugyan Mithras-cultus emlékekre Kolozsvárott, Nagyszebenben, Temesvárott és Lugoson is, de az ittenihez képest csekély számmal. Aki a

Mithras-cultust akarja tanulmányozni, az elsősorban a dévai muzeumba menjen.

A muzeumi tárgyak részint a pusztai földön, részint üvegezetlen fapalcokon állanak. Mindenesetre igen megérdemelné e muzeum, hogy egy hozzá méltó, állandó helyiséget nyerjen, ahol az egyes Mithras relief szobrok és egyéb római emlékek rendszerint lennének felállítva és csoportosítva. (V. ö. *Archeol. Közlemények* XV. kötetben: A sarmisegethurai Mithreum. Irta Király Pál: és Hunyadvármegye földjének története. Írták: gr. Kuun Géza, Dr. Torma Zsófia és Téglás Gábor. Budapest, 1902.)

Aradi 1848/9-es ereklye-muzeum.

Megnéztem 1908. augusztus hó 9-én délelőtt és délután.

E muzeum a színházépület II. emeletén, célszerűtlen, nagyon tűzveszélyes helyen tíz szobában és egy előteremben van kiállítva. Ezen kívül még egy külön szobát foglal el az ősrégészeti gyűjtemény, melyet leginkább Dömötör László gyűjtött össze a pécskai őstelepről, de ez mostan még alig számít valamit a gazdag ereklyegyűjtemény mellett. Valóban megható azt a sok ereklyetárgyat így együtt látni, bár meg kell jegyeznünk, hogy több felesleges tárgy is akad ottan, amelyek a kegyelet hatását épen nem keltik, s amelyeknek alig van valami közük az 1848/9-es gyűjteményhez.

Kossuth Lajostól kezdve alig van a szabadságharcnak nevesebb embere, akitől nem láthatnánk itt ereklyéket vagy egyéb emlékezetes dolgokat. Igen nevezetes része a muzeumnak a Rákóczi-Parcsetics Hugó 1848/9-es honvéd-alezredes által az aradi várban az ott fogva levő honvéd törzs- és főtisztekről festett életnagyságú mellképek, amelyek maguk is több mint egy egész termet töltenek meg. A több ezer darabra menő ereklyetárgy között különösen érdekesek azok, melyek az aradi 13 vértanútábornok egyikének vagy másikának tulajdona volt, vagy épen életök utolsó napjaira, sőt perceire vonatkoznak. Lehetetlen ez ereklyéket meghatottság nélkül nézni. Amint a mohamedánnak Mekkába, úgy minden magyarnak legalább egyszer Aradra, ez ereklyékhez kellene elzarándokolni.

Szabadságharcunk hősei ugyan mindannyiunké, de vannak itt oly ereklyetárgyak, amelyek Temesvárra és vidékünkre különösebb vonatkozással is bírnak. Ilyenek a temesvári születésű Klapka tábornok kardja, a Temesvár várát ostromló Vécsey tábornoktól egész gyűjteménye az ereklyéknek, a Temesváron kivégzett Murmann őrnagy kardja, kardkötője, sarkantyuja és igen sok más egyéb. De nem irigyeljük ezt Aradtól. Legyen Aradon, mint a Magyar Golgotán, a magyar szabadságharc emlékeinek és ereklyéinek lehetőleg minél

teljesebb gyűjteménye, hogy akik az ilyen emlékeket akarják tanulmányozni, azoknak okvetlenül Aradra kelljen elzarándokolni. A Szabadságharcoszobor mellett ez Aradnak a legfőbb speciálitása. E gyűjtemény, bár tizenegy helyiséget foglal el, mégis csak szorong azokban, úgy, hogy még a termék tetőzete is borítva van már a koszoruk szalagjaival.

Megérdemli e gyűjtemény, hogy a nemzeti kegyelet és hála azok számára egy Pantheont emeljen, amelybe martirjaink hamvai is összegyűjtessenek. Hisszük, hogy a nagyarányú épület nem is fog sokáig késni.

A mai gyűjtemény a Kölcsey-Egyesület tulajdona, a tisztviselők minden díjazás nélkül viszik tisztöket.

Az őskori gyűjtemény ha kicsiny is, de erős magja egy alakuló régészeti muzeumnak. Neolithkori tárgyakban már is elég gazdag; van sok kőbaltája, lepénysütő lapos kövei, őrlő- és törőkövei, parittyagolyói. Szarvasagancsból készült sok balta, ár, lyukasztó, tű, simító és sok, igen szép agyagedénye. A bronckor bár nincs olyan gazdagon képviselve, de igen szép példányú edényei vannak Pécskáról; van hat darab öntőmintája és szép ékszerei is.

Közép- és újabbkori tárgyak hiányoznak.

A Kölcsey-Egyesületnek gazdag könyvtára is van s ha mindezt összevevesszük, már mostan is igen jelentékeny a nemsokára megvalósuló Aradi Múzeum gyűjteménye, amelynek mindenkor legvonzóbb része leend az 1848/9-es ereklye-gyűjtemény.

Szegedi könyvtár és muzeum.

Legutóbb megnéztem 1908. július hó 10-én, d. e. és d. u.

A Tisza partján a vashíd mellett, a város által a Millenium évében mintegy háromszázezer forint költséggel épített kétemeletes, ú. n. Kulturpalotában van elhelyezve. Az épület szűk és más tekintetben sem megfelelő, zeg-zúgos gyenge épület. Hogy a szükségleteknek megfelelő helyiségeket nyerjenek, a mai épület háta mögött még egy ugyanakkora épületet fog az állam építtetni a szegedi közművelődés ügyének.

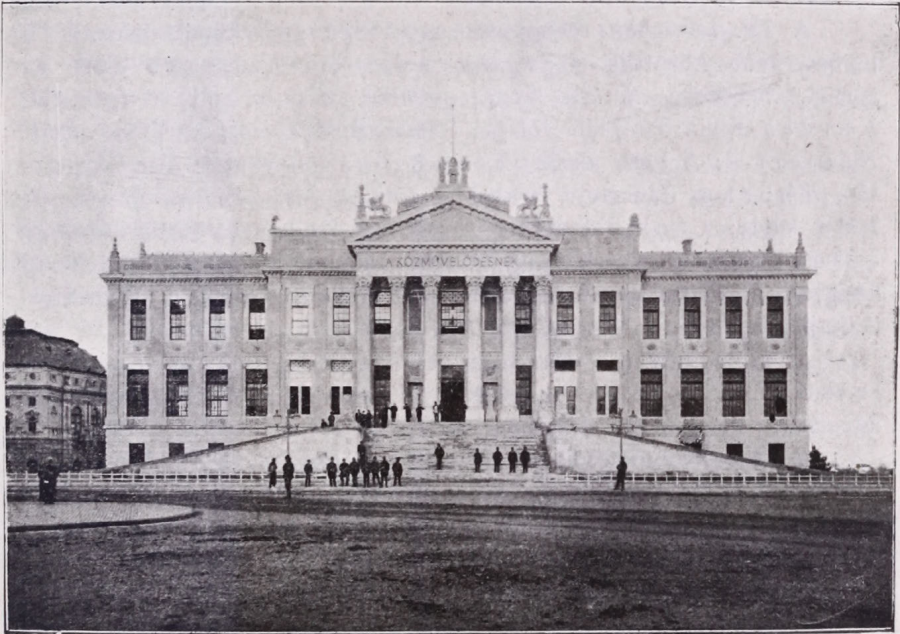
A mostani kulturpalotában a következő osztályok vannak: 1. Könyvtár. 2. Szépművészeti osztály. 3. Régészet és íparművészet. 4. Természetrájk. 5. Néprájk.

A könyvtár nyitva áll minden érdeklődő számára ingyen minden nap, d. e. 10—1-ig, d. u. 3—7-ig. A többi osztály a helybeli közönség számára nyitva áll vasár- és ünnepnaponként d. e. 10—12-ig (ingyen), idegenek bármikor is ingyen tekinthetik meg, az igazgató előzetes engedélye mellett.

Az osztályok között leggazdagabb a könyvtár. Ez Szeged

valódi büszkesége lehet 74.000 darab könyvével. A berendezés a legmodernebb; van tágas olvasóterme, amelyben ottlétemkor is számosan olvasgattak.

A szépművészeti osztály az első emeleten és a lépcsőházban van, nem a legszerencsésebben elhelyezve, mert a képek nem állhatnak jó világításban, nem lévén felsővilágítás. A képtár egészen új osztálya a muzeumnak; részint a város, a szegedi műpártoló egyesület és magánosok áldozatkészségéből, részint az állam letéteiből áll. Régi képek itt nincsenek; minden új és kizárólag magyar művészek alkotása, de ezek között azután nagyon irigylésre méltó darabok is vannak. A

A szegedi könyvtár és muzeum épülete.

képek négy termet s részben a lépcsőházat is megtöltik. Az I. teremben vannak a nagyarányú, többnyire történelmi tárgyú festmények, nem több mint tizenegy, de ezek is megtöltik a nagyterem falait. Itt vannak Munkácsy Honfoglalásának vázlata; Vágó Pál: Szegedi árvize; Madarász Viktor: Szapolyai Izabellája; Vastagh György: Erzsike kézfogója; Knopp Imre: Szent Ceciliája; Tornai Gyula: Hunyady János halála; Hegedüs László: Rabiga; Nyilassy Sándor: Cigányok és Petrovics László szegedi árvízképei. A II. számú kis teremben nagyon kiváló művészekről eredő arcképgyűjtemény van, mely 23 darabból áll. A legkiválóbbak Benczur

két festménye: Tisza Kálmán és Tisza Lajos; továbbá László Fülöptől: Deák Ferenc arcképe; Barabás Miklóstól: Klauzál Gábor; Than Mórtól: Horváth Mihály; Vastagh Györgytől: Osztrovszky arcképe; Horovitz-tól: Szent Jeromos; Roskovits-tól: Kossuth Lajos és Patakylól: gróf Andrássy Gyula képe.

A III. teremben 29 kisebb-nagyobb, leginkább tájkép foglal helyet újabb magyar művészeinktől; a régiebbek közül vannak Mednyánszky-tól, Keleti-től, Pállik Bélától. A fiatalak közül képviselve vannak Kézdi-Kovách László, Vastagh Géza (öklelő bikák), Spányi Béla, Aggházi Gyula, Nadler, Nogrády, Glatz és Illés.

A IV. teremben többnyire magyarányú genreképek vannak. A legbecsesebb közöttük Margitaynak: Párbaj után című jól ismert, megkapó hatású képe; továbbá Kacziány Golgothája; Kardos Gyula: Istenfélő Jób-ja; Bihary Sándortól: Az Elhagyatott; Nadlertől: A baba alszik; Tóth-Molnár Istvántól: Tanyai temetés; Thorma Jánostól: Békesség veletek; Eisenhut Ferenctől: Itélet előtt; Csók Istvántól: Magdolna; Zemplényi-től: Özvegy asszony otthona; Koroknyay-tól: Hasztalanul; Nemez Elizától: Öreg asszony s végre, amit ki kell emelnünk — Crane Waltertől: A hajnal.

A szoborművek, terracotta- és gipszmásolatok az előcsarnok emeleti részét foglalják el, részint a művészek, részint magánosok adománya; most még csirájában van.

A régészeti és iparművészeti osztály két kis termet, a folyosót és földszint az előcsarnokot foglalja el. A régészeti osztály egyik terme még osztozkodik a szépművészeti osztállyal, mert itt még több olajfestmény és egy pár terracottaszobor is van kiállítva.

E terem tulajdonképen az éremtári gyűjtemény terme volna. A muzeumnak vagy 8000 darab érme van, de ennek a negyede sincs kiállítva. A kiállított rész főbb típusaiban bemutatja a görög, római, a magyar és erdélyi érmekeket, az európai államok főbb érmeit és a magyar emlékérmeket. Az érmeke két öt-öt méteres hosszú, kétfelé nyíló tárlóban és egy kisebb tárlóban vannak kiállítva. Ugyancsak itt van kiállítva, de hely szűke miatt rendezetlenül a pecsétnyomók gyűjteménye és a bankógyűjtemény.

Úgy az érmekeben, mint a pecsételőkeben a temesvári muzeum jóval gazdagabb a szegedinél.

A másik termet egészen a régészet tölti meg. Az őskortól kezdve a szabadságharcig van itt mindenféle korú és nemű tárgy kiállítva.

A szekrények megfelelőek és csinosak, az alapszín itt is a pompéji vörös, a kartonpapír-táblák, melyekre a kisebb tárgyak felfűzve vannak,

szalmaszínűek. Az egyes tárgyak lehetőleg lelethelyek szerint vannak csoportosítva. Különösen szépek az őskori és a középkori leletek közül az ó-bébai, csókai, rábéli, majdáni, vattinai, versecgáttájai, szredistyei, oroszlámosi; a szegedi leletek közül a röszei, borjashalmi és az alsótanyai leletek. Vannak azonban távoli vidékről való is, amelyek nem ide tartoznak, pl. a dobszai lelet (Abauj-Torna).

Közép- és újabbkori tárgyakban persze a szegedi muzeum is szegény. Azért meg kell becsülni a szegedi várnak ide hozott s eddig a sötét folyosón elhelyezett faragványos oszlopfőit, ablakrészeit. Az újabb időkbeli a céhládák és zászlók gazdag gyűjteménye és egyéb céhjelvények, koszorúk és emléktárgyak 1848—1849-ből.

Tekintve, hogy a szegedi muzeum újabb keletű, ennyi őskori anyagot összegyűjteni és oly tanulságosan elrendezni csak lelkiismeretes buzgó, hozzáértő munkával lehetett.

A természetrajzi osztály a második emelet két termében van berendezve, kapcsolatban a paleontologiai gyűjteménnyel. Itt különös súlyt helyeznek a helyi vonatkozású állatok bemutatására, így pl. a tiszai madarakra és halakra. Van azonkívül szép tojás-, lepke- és csigagyűjteménye, melyeket Szeged város szerzett meg az intézetnek. A paleontologiai gyűjtemény is elég gazdagnak mondható; van a bos primigeniusnak több darab teljes koponyája és sok mammoth- és ősszarvascsont.

Legújabb osztálya az intézetnek a néprajzi osztály; ezt még csak most rendezik, de már legnagyobb részben együtt van az anyag, mert az állam 25.000 K segílyt juttatott e célra Szegednek. Az épület földszinti (vagy souterrain) részében egy igen nagy és két kisebb teremben lesz elhelyezve. A kisebb termekben lesznek bemutatva, fülkékben a Szeged vidéki magyar parasztszoba, konyha és a kamara; a nagy teremben az alföldi magyar nép egész élete. Ezt az osztályt nagyon körvonalozott elvek vezérlik; meg van állapítva, hogy melyik vidékre terjeszti feladatát; négy vármegye (Csongrád, Békés, Arad, Torontál) magyar népességének az élete, foglalkozása lesz itt bemutatva, és pedig csakis a magyar népé; úgy hogy aki az alföldi magyar paraszt népet akarja majd muzeumi gyűjteményekből tanulmányozni, annak jó lesz Szegedre ellátogatni.

Az egész intézetnek három tisztviselője van, kik közül kettő — az igazgató és a könyvtárnok — teljesen az intézet szolgálatában áll, egy kisegítő tisztviselő pedig (aki különben városi tanító) 800 korona évi tiszteletdíjat kap; a két rendes szolga közül egyik az épületben kap lakást, 720 korona fizetést és ruhát, a másik ennél valamivel kevesebbet.

A Szegedi Múzeum és Könyvtár gyorsan növekszik; aki Szegedet három-négy év óta nem látta, azt meglepi e gyors gyarapodás. Alig néhány évvel ezelőtt csakis a könyvtár volt meg, míg mostan már öt osztálya van az intézetnek. E szép eredmény csak úgy volt elérhető és csak úgy lesz fokozható, ha minden egyes tényező: városi hatóság, társadalom és az állam amint eddig, úgy ezután is megélesznek mindent ezért a nagyjövőjü, hatalmas feladatot teljesítő kulturintézetért. Szeged városának erre van is érzéke; évente a könyvtár gyarapítására 3000 koronát, a többi osztályra 2—3000 koronát ad, s azonkívül a legértékesebb képeket, mint Munkácsy, Benczur, Vágó Pál festményeit, s még többeket, a város szerezte meg és adta át a múzeumnak. Az esztétikai érzék fejlettségét hirdeti, hogy Szegeden műpártoló egyesület is van, mely nyereiméneit szintén a múzeumnak adja; ugyanazt bizonyítja az a sok szép szobor, mely a város tereit díszíti. Mindezekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a szegedi könyvtárnak és múzeumnak nemcsak nagy missziója, de nagy jövője is van.

Pozsony.

A pozsonyi Városi Múzeum ideiglenesen a XIV. században épült városi székház első emelete három termében van elhelyezve, ami pedig ide el nem fért, az a volt primási palota épületében van elraktározva.

Megtekintettem 1908. augusztus 1-én délelőtt és délután, valamint augusztus 2-án délelőtt. A nagyközönség számára díjtalanul nyitva van vasárnap és csütörtökön d. e. 9—12 óráig; máskor a belépődíj 1 K. A múzeum tulajdonosa Pozsony városa; élén áll egy múzeumi őr és segéd, kik tisztöket díjtalanul viselik. Mindebből önként következik, hogy nagy igényekkel — a rendezés terén — fel nem léphetünk. A múzeumnak semminemű katalogusa nincs, de az egyes szekrényekre és tárgyakra kifüggesztett magyarázó adatok mégis elég felvilágosítást nyújtanak a látogatónak.

A múzeum színhelyül szolgáló három terem már maga is látványosság. Az első terem stucco díszítményei és nagy falfestménye 1695-ből való és Bastiani Corzatti műve, e terem eredeti felszereléséhez tartozik egy nagy, zöldmázás, régi kályha, egy gyönyörű, aranyozott, faragott szekrény a XVII. század közepéről, a vaspántos ajtók, a régi záruk, a második teremben a tetőzetet borító famenyezet stb. E termek mindenképen arra valók, hogy Pozsony város legszűkebb értelemben vett múzeuma, vagyis az ami Pozsony város belső életére vonatkozik, itten legyen elhelyezve. E célra talán e három terem elég is volna. De egy modern értelemben vett nagy városi múzeum számára, mely Pozsony városán kívül még jókora nagy területre terjeszti ki hatás-

körét, és amely könyvtáron kívül még régészeti és iparművészeti, képzőművészeti, természettudományi és néprajzi osztályt is foglal magában, semmiképen nem elegendő. Itt okvetlenül és minél előbb intézkedni kell, hogy a már most is meglévő szép gyűjtemény rendszeresen osztályoztassék, az elraktározott tárgyak kellő helyeikre jussanak, a meglévő, de szétszórt és könnyen megszerezhető műemlékek a muzeumba jussanak s ott kellő csinnal, megfelelő szekrényekben, rendszeres csoportokra osztva ki is állíttassanak. Mindez pedig csak úgy történhetik, ha a muzeum céljaira vagy egy külön palotát emelnek, vagy legalább is a volt primási palotát alakítják át erre a célra; és végre ha a muzeum tisztviselőit kellően díjazni is fogják.

A mostani három teremben — a hely szűke miatt — nagy összevisszaságban vannak a különféle osztályokba való tárgyak. A szépművészeti osztálynak az alapja már megvan, de szétszórva. Együvé, egy terembe volnának elhelyezendők a Messerschmied, Tilgner, Fadrusz, valamint a Donner művei és Ferenc császár mellszobra.

A pozsonyi származású Tilgnertől nem kevesebb mint 16 mellszobor gipsz vagy terrakotta mintája van itt és egy kutszobor nagy mintája, a pozsonyi Messerschmied-nek szintén három jellegzetes, gunyoros arcot vágó férfi mellszobra, Fadrusznak márványból faragott Appolóján kívül még néhány mintája, Donnernek pedig önből öntött négy eredeti kisebb műve. A szépművészeti osztályban, persze csak egy új palotában, kellene elhelyezni Donnernek Pozsonyban lévő egyik leghíresebb művét, a Szent Márton lovagszobrát. Mindenesetre jobb helye volna ott mint a koronázótemplom háta mögött egy beüvegezett bódében.

Az éremgyűjtemény rendszeresen, korok és nemzetek szerint van egyes kisebb tárlókban kiállítva. Helyi szempontból legérdekesebbek a pozsonyi emlékérmek és a pozsonyi királykoronázási érmek, de ez is nagyon hiányos. Éremgyűjteménye jóval alatta áll a miénknek. Papírpénzgyűjteménye csinos; a ritkább darabok közé tartozik itt az 1848. évi magyar 500 fritos Kincstári Utalvány és a komáromi 1 és 2 krajcáros papírpénz.

A neolith-, bronz-, vas- és római kori tárgyakban a muzeum, abból ítélve ami e 3 teremben van kiállítva, szegénynek mondható, bár itt is van néhány felette szép és jellegzetes kőbalta, néhány bronzbalta, véső és egy bronzkard. Fibulákban, gemmákban, gyűrűkben, fülbevalókban a temesvári muzeum szintén jóval gazdagabb. Egyiptomi gyűjteménye azon a fokon áll mint a temesvári, van egy kis mumija, néhány mumiarészlet, több kis szobor stb. Gazdag a pozsonyi muzeum a közép- és kivált újabbkori műpartárgyakban, de még sem olyan mint a kassai; látszik, hogy még ennek a muzeumnak sem akadt mecaenasa.

Van elég csinos porcellán-, kőedény- és fayence-gyűjteménye, de korántsem oly gazdag ebben sem, mint a kassai muzeum. E tekintetben Pozsonytól sokkal többet várhatnánk; ahelyett, hogy német, osztrák, olasz vagy ismeretlen eredetű porcellándarabokat gyűjt, nagyobb súlyt kellene helyeznie a holicsai és a felvidéki e nemű régi darabok gyűjtésére.

Van vagy tíz darab régi zászlója, közöttük II. Rákóczi Ferenc lobogója 1706-ból, különben fegyvergyűjteménye — ami kiállítva van — kevés; 1809-ből vannak hadi felszerelési tárgyai, 1848/9-ből pedig egy csinos, de csekély gyűjteménye.

Leggazdagabb a pozsony-városi műipartárgyakban, emlékekben, céhjelvényekben és képekben. A többek között külön tárlókban vannak kiállítva Pozsony város legrégebb pecsétjei, vagy azok lenyomatai; e pecsétek között van egy arany pecsét, ama szabadalomlevélről, melyet Mátyás király állított ki Pozsony városa számára. Igen szép a céhemlékek gyűjteménye, céhládák, pecsétek, kancsók, kupák, ónedények gazdag sorozata, a pozsonyi kereskedők szekrénye és ládája, az 1551. évből származó pozsonyi mérők és kisebb ürmértékek sorozata. Rendkívül érdekes és gazdag a büntetőeszközök sorozata a XVI—XVIII. századból. Itt láthatjuk Pozsony város pallosjogának jelvényét, lefejező pallosokat, bárdokat, a kerékbetörésre használt kereket, vallatószéket, az asszonyok büntetésére használt korbácsokat, derest, bilincseket, akasztófaszögeket, kínzóhengert, pellengértáblákat, alabárdokat stb. A büntetőeszközök ily gazdag sorozatát egyetlen hazai muzeumban sem találják meg. Szép a kovácsolt, régi vas munkák gyűjteménye is, mint sírkeresztek, szélkakasok, cégértartók, rostélyok, ablakrácsok, vendéglői jelvények stb., a XVII—XIX. századból.

Óragyűjteménye is csinos, de azt vártuk, hogy a régi és híres pozsonyi órasiparnak még több és jellegzetesebb darabjait fogjuk itt együtt látni.

Pozsony város emléktárgyai között nevezetes helyet foglal el az élelmiszerek hivatalos limitációjára 1563-ból, a tisztviselők névjegyzéke a XVII. századból, a várost és egyes pozsonyi királykoronázást feltüntető képek; de ez a gyűjtemény is teljesebb lehetne. Az emléktárgyak között megemlítendőnek tartjuk Kisfaludy Károly nagy fali tűkörét, Tilgner és Hummel halotti maskjait.

A régészeti tárgyak között elszórva néprajziakat is látunk, mint kerek rokkákat, népies faragott székeket, amelyeknek — hacsak nem emléktárgyak — nem itt van a helyük.

Dacára annak, hogy e három terem úgyszólván túl van zsúfolva a kiállított tárgyakkal, azért a pozsonyi muzeum még mindig a kezdetlegesség bélyegét viseli magán. A tárgyak nincsenek — és e helyen

nem is lehetnek — kellően szétosztva és a megfelelő tárgyak együvé csoportosítva. Még szekrényei sincsenek kellő számmal, azért sok kiállított becses tárgy szabadon áll.

A muzeum természetrajzi osztálya a volt primási palotában van. Ezt a gyűjteményt nem sikerült meglátnom. Mint hallom, igen gazdag régészeti és iparművészeti anyag van a volt primási palotában is összehalmozva; a többek között a palota egyik termének falairól lefejtett régi gobelinek. Ezen, 1787-ben épült monumentális épület, melynek nagytermében folyt le az utolsó rendi országgyűlésnek végső jelenete, az 1848-as törvények szentesítése, jelenleg nagyon elhanyagolt állapotban van. Mindamellett még így is sok oly anyagot tartalmaz, amely igen becses részét fogja képezni a talán nem is sokára megvalusó nagy Pozsonyi Muzeumnak. Ilyenek például az egyes termekben lévő egykorú, barockstílyű cserépkályhák s az egyes butordarabok. Történelmi tekintetben ideálisabb helyet a Pozsonyi Múzeum számára képzelni sem lehet, mint e monumentális, barocképület. A pozsonyi múzeumnak úgysis egyik legfőbb feladatát kell hogy képezze a királyi koronázások és a rendi országgyűlések történelmi emlékeinek összegyűjtése, amely oly speciális jelleget is nyújtana e múzeumnak, aminővel semmiféle más múzeum nem bír. És egy ilyen múzeum méltóbb helyet nem találhat, mint e gyönyörű, történelmi emlékektől is megszentelt épület, melynek falai között rendi országgyűléseink befejezést nyertek.

Bárhogy legyen is, Pozsony és környéke oly sok régi műemléket, műipartárgyakat őrzött meg, hogy mi, — a töröktől letarolt Alföldön lévő múzeumok — fájó szívvel gondolunk rá, hogy mi mindenünk lehetett volna nekünk is. Sic fata tulere.

* * *

Tanulmányutam eredményét a következőkben foglalhatom össze:

1. Múzeumaink gomba módra szaporodnak. Oly helyeken is létesülnek múzeumok, ahol azt a körülmények nem indokolják. Állítsunk hazánkban minél több könyvtárt, sőt akár néprajzi múzeumot is, de a régészeti tárgyak oly szétszórása, mint az jelenleg történik, nem lehet indokolt. Ezeket koncentrálni kellene a vidék nagyobb múzeumaiban.

2. Múzeumainknál nincs szigorúan megállapítva az a terület, melyre működésük kiterjed s így gyakran ugyanazon területen több múzeum vetélkedik; ami a gyűjtést egymás rovására megnehezíti.

3. Múzeumaink — tisztelet a kivételnek — nem mindig szigorúan körvonalozott elvek szerint gyűjtenek. Van olyan is, a melyik közel áll a nemzetközi jelleghez, mert mindent

elfogad. Igen sok olyan tárgy van egyik-másik muzeumunkban, ami nem odavaló. Ennek a következménye az, hogy rövid idő alatt az épület megtelik. Minden muzeumnak arra kellene törekednie, hogy csakis annak a területnek a multját és kulturáját tükrözze vissza, amelyre működési köre terjed. (Kivéve a szépművészetet.) Minden muzeumunkban találunk oly tárgyakat, amelyek sokkal jobban beleillenenek egy másik muzeumunkba, a helyi vonatkozása miatt. Az ilyen tárgyakról külön jegyzéket kellene vezetni, hogy a muzeumok az ilyen tárgyakat egymás között kicserélhetnék.

4. Vannak muzeumaink, amelyekben állandó kiállítási tárgyakként szerepelnek középkori híres oklevelek és nagyembereinktől származó kéziratok. Ezek nem lehetnek a muzeumok állandó kiállított tárgyai, mert az intenzív világitásnak kitéve, néhány év alatt elpusztulnak; nagyon elég volna, ha koronként, rövid időre szabott kiállítást rendeznének az ilyenekből.

5. A legtöbb muzeumunk nincsen megfelelő jó épületben elhelyezve, csak szoronganak a célszerűtlen, sőt gyakran tűzveszélyes helyen. Még az új muzeumi épületek is szűkek; azért a jövőben igen nagy gond fordítandó arra, hol épüljön az új muzeumi épület és hogy kellő tér biztosíttassék a jövő gyarapodás számára is.

6. A muzeumok kiállítási szekrényei igen különbözők, úgyszintén a termek is, amelyekben elhelyezvék. Vannak igen magas termekben magas szekrények. Sem a termeknek, sem a szekrényeknek nem kell magasnak lenni, mert a magasban a kiállított tárgyak úgyszemélyesülhetnek.

7. A szekrények belső alapszíne, úgyszintén ama kartonlapok színe, amelyekre a kisebb tárgyak feltűzdelve vannak, igen különbözők. Vannak fehér, világos szürke, sárga, zöld és pompeji vörös színűek. Legélénkebb, legtöbbször használt szín a pompeji vörös, de legcélszerűbbnek látszik mégis a világosabb szín, mert ezeken a kiállított tárgyak körvonalai jobban kivehetők.

8. Minden nagyobb muzeumunkban találunk kisebb-nagyobb egyiptomi gyűjteményt és idegen országbeli porcellánokat, kivált bécsieket. Kérdés, hogy kell-e ezekre vidéki muzeumoknak kiterjeszkedni? Véleményem szerint még inkább terjeszkedjünk ki az ősegyiptomi tárgyak gyűjtésére, kivált ha ajándékba kapjuk, mint a porcellánokra, mert az ősegyiptomi kultúra az emberiség közkincsét képezi és kivált tanuló ifjúságunkra való tekintettel igen jó, ha nekik mutatóul ilyenekkel is szolgálhatunk, de a külföldi porcellánok gyűjtésének nincsen vége-hossza. Ilyeneknél megelégedhetnénk, ha csak az illető vidéken használatban volt darabok megszerzésére szorítkozunk.

9. Vannak muzeumaink, amelyek nagyon határozott, a többi

muzeumtól sokban megkülönböztető jelleggel bírnak már mostan is, de birhatnának még inkább, ha e jelleget még jobban kidomborítanák; csak néhányat említek. A szekszárdi muzeumban van legjobban bemutatva az őskori élet, a szombathelyiben a római kor, a dévaiban a római császárkori Mithras-cultus, a pécsiben a magyar középkori keresztény műarcheologia, a kassaiban a középkori és újabbkori magyar iparművészet és a kuruckorszak emlékei, a bártfai-ban a középkori városi élet, az aradiban legutolsó szabadságharcunk ereklyéi. A szebeniben kétségkívül az erdélyi századok egész kulturája lesz gazdagon bemutatva, ha rendezésével teljesen elkészülnek. Igyekezzenek minden muzeum magának ily speciális jelleget szerezni s azt jól kidomborítani. Igy például Kassának fokozott gonddal kell törekednie a Rákócziak kora emlékeinek minél teljesebb összegyűjtésére, Pozsonynak nagyon határozott jelleget adna a királykoronázási emlékek minél gazdagabb bemutatása, Körmöcbányának és Nagybányának a magyar éremverés emlékeinek az összegyűjtése, a kolozsvári muzeumnak pedig az erdélyi nemzeti fejedelemiség mindennemű emlékeinek a bemutatása adhatná meg azt a magas jelleget, amelyet egyik muzeum sem utánozhatna; a nagy-szebeni nem is akarja. A nagyváradi muzeum legfőbb kincse a hat természet megtöltő Ipolyi-féle gyűjtemény. Ennek jellege az általános keresztény műarcheologia, vagyis kevés között a magyar vonatkozás. Ebben az irányban a muzeumot alig fejleszthetik. Nagyvárad múltja erős alapul szolgál arra, hogy Szent László, az Anjouk és a magyar renaissance emlékeinek a gyűjtését válassza főfeladatának.

A speciális jelleg mellett azért egyik muzeumnak sem kell a másféle emlékeket elhanyagolni.

10. Nincs határozott jellege, legalább idáig nincs, hogy többet ne említsék, a szegedi, debreceni és a temesvári muzeumoknak; el lehet mondani, hogy mindazoknak, amelyek az egykori törökhódoltság területéken vannak. Ez a vidék legszegényebb a középkori műemlékekben és műipari darabokban, s ez nagyon meglátszik a muzeumaiban is. Mi legyen azért az ily muzeumoknak a főfeladata? Első sorban teremtsenek minél gazdagabb könyvtárt, azután néprajzi és szépművészeti osztályt. A régészet terén az őskori telepek kiaknázása képezze egyik legfőbb feladatukat, a nagy alföld ugyanis klasszikus teré az őskori leleteknek. Emellett százszoros gonddal kell ügyelmünk arra, hogy ha már a keresztény magyar középkor nagy alkotásai megsemmisültek is e vidéken, felkutassuk azoknak a maradványait; fel kell kutatnunk a nyomokat és bármily csekély maradványaiban is, de össze kell gyűjtenünk és megőriznünk történelmünknek és műveltségünknek eme régi emlékeit. Minden felírtos kő vagy faragvány egy-egy bizonyíték. A

muzeumokban kiállított minden tárgynak bizonyítani kell valamit, vagy legalább is határozott céljának kell lenni. Amely darab semmit nem bizonyít, sőt célja sincs, annak nincs helye a muzeumban, mert csak felesleges lom. Ellenben minden legkisebb darab összegyűjtendő, amiből már valamit következtetni és bizonyítani lehet. Elpusztultak ugyan középkori művelődésünk hatalmas alkotásai, de maradtak azokból olyan részletek, amelyekből teljes joggal visszakövetkeztethetünk az egészre. A költő ugyan azt mondja:

„Visszanéz a magyar	S szomorú tarlóján
Sóhajtvá néz vissza	Ősi hírnevének
Te dicső hajdankor	Hej, csak úgy böngész már
Fényes napjaidra,	Valamit mesének.“

A mi multunk ősi hírneve és dicsősége nem mese, ha azt be is tudjuk bizonyítani és erre valók elsősorban a muzeumok gyűjteményei.

Aki hazája és nemzete sorsával törődik valamit, annak át kell éreznie a muzeumok nagy kulturális erejét; azt a hatalmas befolyást, melyet a szívek és lelkek irányítására gyakorol. Azért kell minden valamirevaló művelt és hazafias gondolkozású embernek arra törekednie, hogy a muzeum valóban odavaló tárgyakkal gyarapodjék. De a muzeumok nem lehetnek el Mecaenások nélkül. Magukra hagyatva, csakis szegényebb polgártársaink bár jószívűen adott, de csekély értékű adományaiból nem emelkedhetnek magas színvonalra. A külföldi, ausztriai muzeumoknál is azt látjuk, hogy a legszebb, legértékesebb muzeumi tárgyakat a műértő, gazdag főurak, főpapok és más gazdag emberek ajándékozták. Hazai muzeumaink között is azok a leggazdagabbak, amelyek bőkezű pártfogókra találtak, mint a nagyszombeni a Bruckenthal családban, a kolozsvári gróf Mikó Imrében, gróf Bánffy Dénesnében, gróf Eszterházy Lászlóban és még több erdélyi mágnásban, a kassai Bubicz püspökben, Henszmann Imrében, a Dessewffyekben, Puky Józsefben, gróf Andrássy Dénesben és a Klimkovits testvérekben; a nagyváradi Ipolyi Arnold püspökben és a Bölönyi családban, a szekszárdi gróf Apponyi Sándorban és Wosinszky Mórban és így tovább. Ahol ilyen gazdag Mecaenások nem akadnak, biz ott első sorban a törvényhatóságokra hárul, hogy a Mecaenás szerepét fokozottabb mértékben gyakorolják.

11. Vidéki muzeumaink nagy része még a gyűjtés kezdetén áll. Még jó sokáig a gyűjtés, a folytonos gyűjtés képezze legelső feladatukat; de mindamelltt is tisztelettel és nagy elismeréssel kell megemlékeznünk mindazokról, akik aránylag oly rövid idő alatt és oly letarolt országban, mint a mi szegény hazánk, ennyit is összegyűjthettek.

Temesvár emlékérméi.

Irta: DR. BERKESZI ISTVÁN.

Nevezetes eseményeket érmekben megörökíteni, igen régi szokás. Hogy csak a hozzánk úgy térben mint időben közelebb eső rómaiakat hozsam fel: a Pannonia és Dácia elfoglalására vonatkozó arany, ezüst és bronz érmeknek egész hosszú sorozata van. Mai napság a nagy eseményeket világgá kürtöli a sajtó úgy hírlapjaival mint szakkönyveivel. A régi világban a közkézen forgó pénzdarabok vitték el messze földre a megtörtént nagy események hiteles hírét, mert a római császárok, hogy hírnevüket öregbítsék, minden jelentősebb esemény emlékére verettek a rendes éremrendszernek megfelelő és így fizetési eszközüül is használt arany-, ezüst- és bronzpénzeket, amelyek hátsó lapjaikon feltüntetett jelenetekkel, alakokkal és köriratokkal a megtörtént nagy esemény különféle részleteit hirdették.

Egészen eltérő az ilyen érmektől az emlékérem (medaille), melynek sohasem volt az a rendeltetése, hogy fizetési eszköz legyen, hanem az, hogy valamely eseménynek, vagy személy emlékének a megörökítésére szolgáljon. Ilyenek voltak a római császárkori medaillonok, amelyek a renaissance korában mintául szolgáltak Itáliában az újra ébredező medaillonkészítés művészetének. Olaszország példáját követték az emlékéremkészítés terén Német- és Franciaország.¹⁾

Magyar tárgyú emlékérmekkel először Mátyás, király idejében találkozunk. Magát a nagy királyt örökítik meg, de ezek minden valószínűség szerint olasz művészek munkái. Itthon készült első emlékérmek II. Ulászló király uralkodásának idejére esnek. Körmöcön, a magyar éremverés főhelyén a XVI. és XVII. században az éremvésők foglalkoztak egyszersmind medaillonok készítésével. Erdélyben pedig a nemzeti fejedelmek korában virágzott ez a művészeti ág.

---

¹⁾ L. Ráth Györgynek az éremről írt nagy művét. Iparművészet Könyve. I. 65—307.

A XVIII. század óta hazánkban az éremművészet nagyon aláhanyatlott. III. Károly, hogy a művészet színvonalát emelje, az emlékérmek készítését elvonta a közönséges éremvésőktől és a külföldről Bécsbe hívott medailleurökre bízta. Ennek a körülménynek, továbbá a bécsi graveur-akadémia felállításának, valamint a pénzverési ügy teljes központosításának az lett a következménye, hogy bécsi éremművészek látták el Magyarországot az emlékérmekkel egész a legújabb időkig. Ha voltak is e téren magyar művészeink, azok is külföldre, leginkább Bécsbe mentek, mint a magyar születésű Böhm József Dániel s ennek fia Böhm József Edgár és a Wiener testvérek. Böhm József D. Temesvár számára is készített egy szép emlékérmét: a magyar orvosok és természetvizsgálók 1843. évben tartott nagygyűlése emlékérmét.

Délmagyarország, s ennek élén Temesvár, történetünkben mindig nagy szerepet játszott. Mikor megindulnak a török háborúk, sőt még inkább akkor, amikor a tizenhatéves török háború (1683—1699) folytán a karlovici béke következményeként Magyarország az u. n. Bánság kivételével felszabadult a török uralom alól, sok nagy győzelmet arat a császári hadsereg, sok várat és várost foglal vissza a töröktől. A győzelmi eseményekre számos emlékérmét vernek. Így például Buda visszafoglalását oly nagy eseménynek látta az akkori világ is, hogy az ebből az alkalomból vert és idáig ismert emlékérmek száma megközelíti a másfélszáz darabot.¹⁾ Épen így vernek emlékérmeket a zalánkeméni, zentai győzelmekre s az egyes városok és várak visszafoglalása alkalmára. Minél nagyobb horderejű volt a végrehajtott fegyvertény, annál több emlékérem készült abból az alkalomból s hirdette és hirdeti, valamint fogja hirdetni igen-igen sokáig annak jelentőségét.

1716-ban a pétervárad-i diadal, majd Temesvárnak ugyanebben az évben, Belgrádnak 1717-ben történt visszafoglalása és a passarovici béke megkötése alkalmából is egész sorozata jelent meg az emlékérmeknek; ezek részint Bécsben, részint Lipcsében, Nürnbergben, Augsburgban, Rómában, sőt Antwerpenben is jelennek meg.

Temesvár legelső emlékérméje az 1596. évi ostrom emlékére vert nagy érem. Ezután hosszú szünet áll be; csak az 1716. évi visszafoglalás ad alkalmat újabb emlékérmek készítésére.

Az 1716. évi visszafoglalás alkalmából megjelent érmek mind a császár, vagy Savoyai Jenő herceg és a hadsereg dicsőségét zengik. Az érmek előlapján legtöbbször a császár — III. Károly király — vagy Jenő herceg képe van; hátlapjaikon legtöbbször Temesvár képe, Temesvár térrajza, Temesvár ostroma a repülő bombákkal, az Erdélyt

---

¹⁾ Gohl Ödön: Budapest Emlékérméi. I. Rész. Az 1686. évi visszavétel emlékérméi c. munkában 138 különféle darabot ismertet.

ábrázoló geniusz, a Janus temploma, vagy végre a Temesvár és Belgrád elfoglalására készült érmen az előlapon Jenő herceg sisakos feje, hátsólapján piramis győzelmi jelvényekkel és két felfüggesztett medaillonon Temesvár és Belgrád neve. Az emlékérmek köriratai hirdetik, hogy mily nagy jelentőséget tulajdonítottak Temesvár felszabadításának. Belgrád visszafoglalása mellett Temesvár visszavételét tekintették a hadjárat legnagyobb eseményének. A köriratok hirdetik például, hogy Erdély a félelemtől és leselkedéstől megszabadult; Erdély biztonsága helyre van állítva; Temesvár visszafoglalásával a magyar királyság határa először állított helyre, stb.; van tréfás körirat is, mint: Temesvár kömmt an den wieder, dem-es-war.

A visszafoglalás alkalmából vert temesvári emlékérmek 12 fő-típusa vezethetők vissza, de e fő-típusoknak számos alsó fajtái, variánsai vannak, nemcsak a tervező művészek, de aszerint is, amint az anyag (arany, ezüst, réz, bronz, ón, aranyozott bronz, ezüstözött réz), a felirat, vagy az érme előlapján feltüntetett uralkodó ruházata bárminemű kis változatosságot mutat. Mindezeknek az összegyűjtése ma már igen nehéz, annál is inkább, mert közöttük több olyan darab van, amely szerfelett ritka. Még a legnagyobb muzeumokban sem találjuk e 12 fő-típust valamennyi variánsaival egyetemben összegyűjtve. A bécsi cs. kir. éremtár a régebbi időben csakis arany és ezüst példányokat gyűjtött, az egyéb fémből vert emlékérmekre nem terjesztette ki figyelmét és még itt sincsenek meg még a fő-típusok sem valamennyien; de a leg-ritkább aranypéldányok itt vannak. Temesvári emlékérem még legtöbb van a M. Nemzeti Muzeumban; vannak olyanok, amelyek a mi gyűjteményünkben még hiányoznak, de még több van, amelyek nálunk vannak meg és ott hiányoznak. A N. Muzeumban sincsenek a Temesvár visszafoglalására vert emlékérmeknek arany példányai, de vannak ezüst, réz, bronz, ón példányok. A délmagyarországi tört. és régész. muzeumban a Temesvár visszafoglalására vert 12 fő-típus közül hét típus van képviselve tizenötféle változatban. Nem nagy szám; de ha meggondoljuk, hogy az igen gazdag Montenuovo gyűjteményben Temesvár 1716. évi visszafoglalására vert érmei közül csak 13, a szintén gazdag herceg Windisch-Grätz-féle éremgyűjteményben pedig az ugyanezen alkalomra vert érmei közül csak hét darab, az osztrák hadsereg dicsőségét hirdető bécsi Heeres-Muzeumban pedig csak három darab van, úgy meg lehetünk elégedve eddigi gyűjtésünk eredményével. Ha pedig Temesvár összes emlékérmét, amelyek 1596 óta a legutóbbi időkig verettek, vesszük tekintetbe, akkor méltán mondhatjuk el, hogy a példányok számára nézve, a délmagyarországi muzeum a leggazdagabb, mert nem kevesebb mint hetven darab, különféle változatú temesvári emlékérmét és jelvényt tudunk felmutatni.

Temesvár visszafoglalása után jó hosszú ideig csak a várépítési bárca képviseli a temesvári érmekeket. Ezután ismét hosszú idő múlik el, míg temesvári emlékérem jelenik meg. Nincsenek megörökítve II. József császárnak és I. Ferenc királynak, sem Károly főhercegnek és I. Ferenc József királynak temesvári többszörös látogatásai (az 1891. évi látogatás kivételével, mely alkalommal egy nagyon egyszerű réz emlékérem készült), úgy mint az megvan Erdélyben. Hosszú idő múlva, 1843-ban jelenik meg ismét egy temesvári emlékérem, a magyar orvosok és természetvizsgálók temesvári gyűlésére; 1849-ben megjelennek a szerencsétlen temesvári csatára vonatkozó osztrák emlékérmek. Csak alkotmányunk visszaállítása után lesznek gyakoribbak a temesvári emlékérmek, de még sem oly gyakoriak mint az kívánatos volna, pedig több oly kiváló esemény zajlott le városunkban, amelyek nagyon is megérdemelték volna, hogy emlékérmekben is megörökíttessenek, mert ez érmekek sokkal maradandóbbak az írott emlékeknél, s évről-évre mindjobban gyarapodik az emlékéremgyűjtők száma. Minél több emlékérmeket tud egy-egy város felmutatni, annál nagyobb annak jelentősége. Az osztrák kormány annak idején sietett minden itten lefolyt jelentőséges eseményt érmekekben is megörökíteni, mi magunk pedig kevés súlyt helyezünk reá, hogy az alkotmányos magyar korszakban történő nevezetesebb események érmekekben is megörökíttessenek.

Mint följegyzésre méltó dolgot kell itt megemlítenem, hogy emlékérmek és jelvények készítésével immár temesvári műiparosok is foglalkoznak. Förk Ernő, temesvári születésű, budapesti ipariskolai tanár tervezte és Piffel Alajos temesvári lakos készítette az 1891. évi temesvári kiállítás emlékérmét és érdemérmeit, ugyancsak Piffel A. készítette az 1903-ban városunkban lefolyt országos dalosünnepély emlékérmét és a délmagyarországi földmivelők 1907. évi temesvári borkiállítás érdemérmeit, Osztern Miksa ékszerész pedig a Temesvári Önkéntes Mentő-Társulat zománcos jelvényét és egyéb kisebb jelvényeket.

A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeumnak egyik főfeladatát képezi a helyi vonatkozású érmekek és emlékérmek gyűjtése. Az általános érmészet terén megelégszik annyival, hogy csak a fő-típusokat gyűjtse. Évek hosszú során kifejtett buzgólkodása révén sikerült idáig a következő helyi vonatkozású éremcsoportokat összegyűjteni és mindeniket külön tárlókban kiállítani: 1. Temesvár emlékérmek. — 2. Délmagyarország emlékérmek. — 3. Dácia meghódítására vert római érmekek. — 4. Viminaciumi és dáciai veretű római érmekek. Természetes, hogy e csoportok nem teljesekek, de szerény anyagi tehetségünk szerint évről-évre gyarapítjuk, sőt Délmagyarországra vonatkozó újabb csoportok összeállításával is foglalkozunk.

Ezúttal Temesvár emlékérméit és jelvényeit kívánom ismertetni, amelyből immár 70 darab van gyűjteményünkben. Hogy minél teljesebb átnézetem legyen, nemcsak a szakirodalmat tekintettem át, hanem átnéztem a M. Nemzeti Múzeumban a temesvári emlékérmek csoportját, Bécsben ugyane szempontból a es. kir. éremgyűjtemény ide vonatkozó csoportját, valamint ugyancsak Bécsben a Heeres-Múzeum emlékérméit. Köszönettel adózom Gohl Ödön úrnak, a M. N. Múzeum éremtára igazgató-örének, Dr. Lehr úrnak, a cs. k. éremtár segédörének és John Vilmos főmérnök úrnak, a Heeres-Múzeum conservatorának, kik jelen tanulmányom létrejöttét elősegítették.

Késégkívül nagyon elősegítette volna tanulmányunk teljességét, ha Temesvárnak valamennyi emlékérmét képekben is bemutathattuk volna, de ez oly költséget igényelt volna, amelyet egy vidéki szerény társulat irdalmi kiadványa meg nem bir. E miatt csak a gyűjteményünkben lévő főbb típusokat közöltük, a többinél meg kellett elégednünk az érmek lehető pontos leírásával, vagy amennyiben annak rajza már valamely tudományos munkában megjelent, annak idézésével.

A leírt érmek közül csak az arany és ezüst példányoknak a súlyát mértük meg, míg a többinél nem tartottuk ezt elég érdeemesnek. Minden példánynál megjegyezzük, hogy gyűjteményünkben megvan-e, vagy ha nem, akkor hol található.

A temesvári emlékérmeket és jelvényeket a következő osztályokra osztjuk: I. Temesvár legrégebbi emlékérmé. — II. Az 1716. évi visszafoglalás emlékérméi. — III. Várépítési érembárca. — IV. Magyar orvosok és természetvizsgálók emlékérméi. — V. Személyi és alkalmi emlékérmek. — VI. Jubileumi emlékérmek. — VII. Kiállítási érmek. — VIII. Kongresszusok, testületek érméi. — IX. Versenyérmek. — X. Egyesületek jelvényei.

I. Temesvár legrégebbi emlékérmé.

1. Temesvár 1596. évi ostroma alkalmából vert kerek alakú bronz emlékérem. Átmérő 51 mm. Előlap: Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem jobbra néző mellképe fedetlen fővel, jobbjaiban buzogány. Körirat: SIGIS. TRANSIL. WAL. MOL. PRINC. Hátlap: az ostromlott Temesvár képe, ezen felül: TEMESWAR. Valószínű, hogy a szerzője valamelyik erdélyi ötvös volt. Ez érem igen ritka. Rajzát közli: Weszerle, Érmészeti Táblái D. III. 6. és utána Resch: Siebenbürgische Münzen u. Medaillen 219. és Tafel 63. 18. és 64. 18. Resch csak bronz példányt említ. Gyűjteményünkben hiányzik.

II. Az 1716. évi visszafoglalás emlékérmei.

(A vastagabb számmal jelzett példányok a főbb típusokat jelzik.)

2. Arany emlékérem, kerek, átmérő 29 mm., súlya 10.2 gr. Előlap: III. Károly király quadrigás diadalkocsin áll, jobbában a gyepőt, baljában imperatori pálcát tartva; a kocsi jobbra halad a letiport ellenség felett. Az uralkodó háta mögött a repülő Victoria őt megkoszorúzza. Körirat AD SAVVM CAESAR TVRCAS PROSTERNIT. Lent a szelvényben: D. V. AVG. Hátlap: Temesvár látképe, elől két ágyú sánckosárral, kitűzött zászló. Körirat: EVGENIO PRINCIPE TEMESVARIA RED.T. Alul a szelvényben: D. XII. OCT. Igen ritka, gyűjteményünkben megvan.¹⁾

3. Ugyanaz, ezüst példány. Súlya 8.2 gr. Gyűjteményünkben megvan. A M. N. Muzeumban és a bécsi Heeres-Muzeumban is van egy-egy ezüst példány. A Heeres-Muzeum példányán fül is van, ami annak a jele, hogy a mellen is viselték.

4. Ezüst érem, kerek, átmérő 43 mm. Súlya 26.2 gr. Előlap: III. Károly jobbra néző hajfürtös mellképe, testén páncél s e felett

¹⁾ Sem a bécsi cs. k. éremtárban, sem a M. N. Muzeumban, sem a Montenuovo-, sem a Windisch-Grätz-féle gyűjteményben nincs meg. — Collectio Montenuovo: Die ungarischen Münzen. Frankfurt a. M. 1886. — Fiala: Collection Ernst Prinz zu Windisch-Grätz. I. K. — Rajzát közli a Tabulae Numismatae . . . Széchenyi, Tabula 53., 35. alatt.

köpeny s az aranygyapjas rend láncja. Alúl az éremkészítő művész jegye: W. (= Werner.) Körirat félkörben: IMP: CAES: CAROL: VI. D: G: GE: HI: HU: B: REX. AR: AUS: Hátlap: Temesvár térrajza. Alúl a szelvényben három sorban: TEMESWARIA TUR: | CIS EREPTA | 12. OCT. Körirat félkörben: ARMIS CONSTANTIA ET FORTITVDINE CAESARIS AB EVGENIO. Megvan gyűjteményünkben.¹⁾

5. Az előbbinek alfaja, hasonló nagyságban ónból, bronzszeggel átütve. Előlap: a III. Károly király alakja az előbbitől némileg eltérő viseletben, alúl a művész jegye: VB. (= Brunner.) Körirat félkörben: CAROLVS VI. D. G. ROM. IMP. S. A. GERM. HISP. HVNG. ET BOH. REX. Hátlap teljesen ugyanaz mint a 4-nél. Megvan gyűjteményünkben.

6. A 4-nek alfaja bronzból, hasonló nagyságban, szintén Brunnertől. Előlap: III. Károlynak a két előbbitől némileg eltérő alakja. Körirat: CAROLVS VI. D. G. ROM. IMP. SEMP. AVG. Hátlap teljesen ugyanaz, mint a 4. és 5. Gyűjteményünkben megvan.

7. Ezüst érem, kerek, átmérő 44 mm., súlya 30 gr. Előlap: III. Károly jobbra néző mellképe köpenyben, a páncélnak semmi nyoma. Körirat félkörben: CAROLVS VI. D. G. ROM. IMP. SEMP. AVG. Alúl a művész jegye: V. (= Vestner). Hátlap: Az ostromlott Temesvár térrajza a repülő bombákkal. Körirat szalagban: TRANSYLVANIA METV AC INSIDIIS LIBERATA. Alúl szelvényben két sorban: THEMESWARIO OCCVP. | D. 12. OCT. 1716. Megvan gyűjteményünkben.²⁾

¹⁾ Rajzát közli a Tabul. Numis. Széchenyi, 53., 34. A Windisch-Grätz-féle gyűjteményben csak vörösre festett réz példánya van. A bécsi cs. k. éremgyűjteményben ennek arany és ezüst példánya van.

²⁾ A bécsi cs. k. éremgyűjteménynek ebből arany és ezüst, a M. Nem. Muzeumnak ezüst példánya van. A Tabul. Széchenyi, tab. 53., 33. alatt a mienkhez nagyon hasonló példány rajzát közli, de míg a mi példányunkon III. Károly király csakis köpenyt visel, addig a Széchenyi táblán feltüntetett rajzon még a páncéling egy része is látszik.

8. Ugyanaz, mint az előbbi, ónból, bronzszeggel átütve. Előlapján a király képe némi eltérő vésettel s a művész jegye: v. (kisebb alakban mint az előbbin). Körirat és hátlap teljesen ugyanaz, mint a 7.-nél. Gyűjteményünkben megvan.¹⁾

9. Ezüst érem, kerek, átmérő 44 mm., súlya 30 gr. Előlap III. Károly bakérkoszorús mellképe, köpennyel, alatta a művész jegye: V. (= Vestner). Körirat félkörben: CAROLVS VI D G ROM·IMP·SEMP AVG. Hátlap: Erdély álló geniusza, előre tartott jobbában babérkoszorú, baljában bőségszarut tart, balcombjához simul egy kerülék alakú paizs, rajta Erdély címere. Körirat félkörben: SECVRITAS TRANSYLVANIAE RESTITVTA. Alul szelvényben: THEMESVVARIO OCCVP. | D. 12. OCT. 1716. Gyűjteményünkben megvan.²⁾

10. Teljesen ugyanaz ónból, bronzszeggel átütve, gyűjteményünkben.

11. Ugyanaz, mint a 8. és a 9., de vörösre festett réz, ugyanattól a művésztől, de jegye a nagyobb V., az uralkodó ruházata is némileg eltérő. Előlap körirata, a hátlap képe és körirata teljesen az mint a 8. és 9.-nél; gyűjteményünkben.

12. Ugyanaz, mint a 10., de barnára festett réz; saját gyűjteményünkben.

13. Ugyanaz, mint a 8., 9., 10., 11. ezüstérem galvano-plasticai utánzata, az előlapon a király alakja itt nagyobb és némileg eltérő, mert páncélt is visel, a körirat ugyanaz, de kisebb betűkkel. Hátlap teljesen ugyanaz, mint a négy előbbinél.³⁾ A mellkép alatt: P. P. Werner. Gyűjteményünkben.

¹⁾ Rajzát közli Resch: Siebenb. Münzen u. Medaillen. Tafel 70. Nr. 129.

²⁾ A bécsi cs. k. éremtárnak ebből arany és ezüst, a M. N. Muzeumnak ezüst, bronz, réz, ón, a Heeres-Muzeumnak csak egy ón példánya van. Rajza közölve van még Weszerle, Érmészeti Táblái, D., XVI. tábla 3. és Resch: Siebenb. Münzen und Medaillen. Tafel 170. Nr. 126.

³⁾ Tabulae Num. Széchenyi 53 32.

11. Réz érem ezüstözve, kerek, átméió 49 mm. Előlap: III. Károly jobbra néző mellképe, fején babérkoszorú, vállán páncél s e felett köpeny, nyakában az aranygyapjas-rend szallagon lógó jelvénye. Körirat szabadon, félkörben: IMPERAT. CAES. AVG. CAROLVS VI. Alul R. a művész jegye (= Richter). Hátlap: a háttérben Temesvár kilenc félholdas minarettel, az előtérben ülő, jobbra néző Pannonia előre tartott baljában rudat tart, melynek végén lófej van, jobbájában koronát tart, jobb könyökét paizsra támasztja, amelyen hármas halomból kiemelkedő kettős kereszt van. A genius előtt egy ember sánkosárral a vállán, földön fekszik. Körirat félkörben: TEMESWARO EXPVGNATO. Alul szelvényben három sorban: R. HVNG. TERMIN. DECVMAN. | PRIMVM RESTITVTVS | MDCCXVI.¹⁾ Gyűjteményünkben van.

15. Az előbbihez hasonló, de kisebb emlékérem, kerek, átméője csak 43 mm. Előlap: III. Károly jobbra néző mellképe páncél és köpeny nélkül. Alul írott betűkkel a művész neve: Richter. Körirat: IMP. CAES. CAROLVS. VI. AVG. P. FEL. P. P. Hátlap: Temesvár képe, mint a 13. szám alatt leírt példányon, előtte Hungaria, kinyujtott baljában számárfejes botot tart, jobbát, melyben koronát tart, fatörzsre támasztja, amelyen kettős kereszt van. Alul a szelvényben három sorban: R. HVNG. TERMIN⁹ DECVMAN⁹ | PRIMVM RESTITVTVS. | MDCCXVI. Höff ||| (a művész jegye). Miután úgy nagyságra mint a köríratra nézve nagy különbséget tüntet fel az előbbitől, sőt más művész munkája is, azért főtípusnak kell vennünk. Ennek is különféle variánsai vannak: aranyból, ezüsből, bronzból, ónból stb. Gyűjteményünkéből hiányzik, sem a Széchenyi Catalogusban,

¹⁾ Weszerle XXI 5. és Széchenyi Tab. Num. 53. 31. A bécsi csász. k. éremgyűjteménynek ebből arany és ezüst, a M. N. Muzeumnak ezüst példánya van, míg a Heeres-Muzeumban egy ón példány van kiállítva.

sem Weszerlénél nincs meg; a M. N. Muzeumban van egy ón példánya, hova a Delhaes-féle gyűjteménnyel került.¹⁾

16. Ezüstözött bronz érem, kerek, átmérő 33 mm. Körzete sima. Előlap: III. Károly jobbranéző babérkoszorús fejjel, a köpenynek csak kis része látszik. Alatta a művész jegye: R. (= Rottiers, Antwerpenben). Körirat: CAROLVS VI ROM: IMP: DVX BRABANTIÆ C: FLANDRIÆ. ∞. Hátlap: az előtérben Temesvár képe 13 toronnyal, felette felhős égbolt. Körirat kettős sorban, félkörben: CESSIT VICTRICIBVS ARMIS. | DETVRGIS CAPTO TEMESVVARO. Alul a szelvény üres. Gyűjteményünkben megvan; ugyanennek egy ezüst és egy bronz példánya van a M. N. Muzeumban. A Széchenyi Catalogusban és Weszerlénél nincs meg. A Collectio Montenuovo leír egy ezüst példányt, melynek súlya 10 gr. és egy bronz jeton példányt.²⁾

17. Ezüst érem, kerek, az előbbinek variánsa, átmérője az előbbinél némileg kisebb, csak 32 mm., de kétszer olyan vastag, körzete sima, súlya 19.61 gr. Előlap: III. Károly babérkoszorús mellképe pánccal nélkül, a köpenyből is nagyon csekély rész látszik. Körirat: CAROLVS VI ROM: IMP: DVX BRABANTIÆ C: FLANDRIÆ,

II

vagyis az utolsó három betű felett van a művész jegye. Hátsólap: mint a 16. Gyűjteményünkéből hiányzik; megvan a M. Nemzeti Muzeumban. Sem a Széchenyi Catalogusban, sem Weszerlénél nincs meg.

18. Ezüstözött bronz érem, kerek, átmérő 32 mm. Az érem széle recés. Előlap: a III. Károly király mellképe, rajta csakis a köpenynek felső része látszik, alul a művész jegye: R. Körirat: CAROLVS SEXTUS ROM: IMP: ET TERTIVS REX HISP: Ennek tehát a körirata egészen más mint az előbbieké s így főtípusnak tekinthető. Hátsólap: mint a 16. és 17. Gyűjteményünkéből hiányzik; megvan a M. Nemzeti Muzeumban. A Széchenyi Catalogusban és Weszerlénél nincs meg.

¹⁾ A bécsi cs. k. éremgyűjteménynek ebből arany és ezüst példánya van.

²⁾ Die Ungar. Münzen. 1886., 1482. szám alatt.

19. Bronz érem, kerek, átmérő 31 mm. Előlap: III. Károly jobbra néző mellképe babérkoszorús fejfel, császári díszruhában, az aranygyapjas-rend láncos jelvényével. Körirat félkörben: CAROLVS VI · R · IMP · S · A · G · HISP · HVNG · BO¹⁾ · REX AD · A · Alul a művész jegye C · W (= Wermuth és Junker Lipszéban). Hátlap: a mezőnyben felül fogyó félhold s ez alatt öt sorban e szöveg: MAGOG | DECRESCE NS | PEREAT THRA X | GOQYE | TYRANNI. E szövegen keresztül egy futó róka egeret üldöz. Körirat: TEMESWAR, KÖMT AN DEN WIEDER, DEM—ES WAR, (D. XI. OCT.) — Gyűjteményünkben megvan; úgy a M. N. Muzeumban, mint a bécsi cs. k. éremtárban nincsenek példányai, tehát ritka.²⁾

20. Ezüst emlékérem, kerek, átmérője 48 mm., súlya 47·7 gr. Előlap: Janus temploma; jobb felől egy a felhők közül kiemelkedő kéz babérgallyal övezett karddal mutat a Janus templom bezárt ajtajára; a kard hegye kulcsban végződik. Körirat: VICTORI EVGENIO CEDITE TEMESII. Alul a szelvényben két sorban: HAEC CLAVIS RE: | SERARE VALET. Hátlap: Felhőkből leütő villám, a földön két turbános török fő. Körirat, félkörben: + NON SINE STRAGE VALET + A szelvény üres, csak alján van a művész jegye H. A Széchenyi Catalogusban nincs meg; rajza közölve van a Weszerle érmészeti tábláin, G. 10. 4. alatt. A Montenuovo gyűjteményben egy jól megtartott ezüst példány ára 40 Márka. Ennek is lehetnek többféle variánsai. Gyűjteményünkben hiányzik; a M. Nemzeti Muzeumban egy ezüst példány; a bécsi cs. k. éremtárban aranypéldánya van.

21 Temesvár és Belgrád elfoglalására vert együttes, kerek, ezüst emlékérem. Átmérő 40 mm., súlya 29 gramm. Előlap Savoyai Jenő herceg sisakos feje s e körirat: PRINC · EVGENIVS · MARS · HVNGARICVS. Hátlap: körirat HOC VIRTVTIS OPVS. Alatta piramid, győzelmi tropheumokkal és reá akasztott medaillonnal, Temesvár és Belgrád képével. Valószínű, hogy ebből is több variáns

¹⁾ A O betű közepén egy kis H

²⁾ Sem a Széchenyi-féle Catalogusban, sem Weszerlénél nincs meg. A Montenuovo-gyűjtemény katalógusában leírva 1481. sz. a. ennek ezüst példánya, mely 14 gr. súlyu, értékét 15 Márkára teszi.

van. Kiadatlan; leírva a Montenuovo gyűjteményben, hol ára 60 Márkára van téve.¹⁾ Sem gyűjteményünkben, sem a M. Nemz. Muzeumban nincs meg, a bécsi cs. kir. éremgyűjteményben megvan az arany példánya.

22. Bronz érem, kerek, átmérő 47 mm. Előlap: III. Károly jobbra néző képe, köpenyvel. Alúl a művész neve teljes két sorban. Otto | Amerani. Körirat: CAROLVS VI · IMP · E · III HISP · REX. Hátlap: Szárnyas genius, jobbában kivont kardot tart felfelé, baljával lefelé mutat. A háttérben két égő város. A genius földgolyón (globus) áll, mögötte győzelmi jelvények. Alúl a szelvényben: ROMÆ. Felül: PATET ORIENS. Gyűjteményünkben hiányzik. A M. N. Muzeumban van egy bronz és egy aranyozott bronz példány. Sem a Széchenyi Catalogus, sem Weszerle nem közli. Habár Temesvár neve nem fordul elő rajta — de a Belgrádé sem — a hátsó lap körirata miatt (Patet oriens = Szabad a Kelet), ezt is tarthatjuk temesvári emlékéremnek.

III. Várépítési és érembárca.

23. A mostani temesvári várat 1723-ban, április 25-én kezdték építeni és folyt az építkezés negyven éven át. Ez alatt az idő alatt

a munkásokat gyakran bárcákkal elégitették ki. E fizetőbárcák most már meglehetősen ritkák. Anyaga sárgaréz, alakja kerek, átmérő 20 mm. Előlap és hátlap között csekély a különbség.

Egyik oldalon a mezőnyben keresztbe tett négyszög; egyik sarkában a következő betűk: RE. PF. Körirat: TEMESV · FORTIFIG · BAV · ENTREPRIS A másik oldalán a mezőnyben ugyanaz, de a következő betűk: CS. A. Körirat: TEMESVAR FORTIFIG · BAV ENTREPRISE

IV. Magyar orvosok és természetvizsgálók emlékérméi.

Ez érdemes egyesület már két ízben tartotta városunk falai között közgyűlését. Mindkét alkalommal éremmel örökítették meg az emlékezetes eseményt úgy 1843-ban, mint 1884-ben.

24. Bronz érem, kerek, átmérő 52 mm. Előlap: Aeskulap álló alakja, kinyújtott baljában földgömb, jobbával egy oszlopra támaszkodik, melyhez pálca van támasztva s ezen felfelé kúszó kígyó. Aeskulap alakja előtt a földön babérággal övezett göreb, mellette könyvek; a szelvényben alúl a készítő művész neve: I. D. BOEHM F. Körirat félkörben: GAZDAGITVA BOLDOGIT. Hátlap: Temesvár sz. kir. város címere és körülte két sorban a következő körirat: SZ. K.

¹⁾ Die Ungar. Münzen. Frankfurt, 1886. 1537. sz. a.

TEMESVÁR · VÁROSA · A · M. ORVOSOK, 'S · TERMÉSZETBU-
VÁROK * AZ · 1843. ÉVI · AUG. 8. KEBELÉBEN, TARTOTT ·
GYÜLEKEZETE EMLÉKEÜL. Gyűjteményünkben megvan.

25. Megemlítjük itt, hogy az 1843. évi közgyűlés előtt, Temesvár város hatósága előbb Karl medallőrrel lépett érintkezésbe egy művészi emlékérem elkészítése végett. Karl a városi tanácsnak benyújtotta tervezetét gipszben. Az érem 50 mm. átmérőjü kerek alakú lett volna. Előlapján a bőség geniusa áll, kinyújtott jobbában babérágat, lefelé tartott baljában bőség szarut tart, melyből gyümölcsök ömlenek ki. A háttérben szikla, azon bagoly, a genius előtt zöldelő faág, a távolban hegycsúcsok látszanak s a hegység lábainál egy kétpupu teve. Alul a művész jegye: KARL P. Körirat: GAZDAGITVA BOLDOGIT. —

A művész oly árt kért a tervezet elkészítéseért, hogy azt a város megadni nem akarta s csak ezután fordult az olcsóbb tervezetet benyújtó Boehm-höz. Kár, hogy nem a Karl finom vésetü művét csináltatta meg a város.¹⁾

26. Ezüst érem, kerek, átmérő 52 mm. Súly 65 gram. Előlap: Trefort Ágost miniszter szembenéző mellképe és e körirat: * TREFORT ÁGOSTON M. K. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISTER. Jobbról e két betű K. B. Hátlap: Babérkoszorú alján Buziás és Temesvár címerei. A koszorú között a mezőnyben 7 sorban

¹⁾ E gipszpéldányt Preyer János, Temesvárnak 1848 előtti polgármestere ajándékozta a délmagyarországi muzeumnak.

ez a szöveg: A — MAGYAR ORVOSOK — ÉS — TERMÉSZETVIZSGÁLÓK — XXIII. VÁNDORGYŰLÉSE — BUIÁS — TEMESVÁROTT — 1884.

27. Ugyanaz a bronzból. Mindakettő megvan gyűjteményünkben.

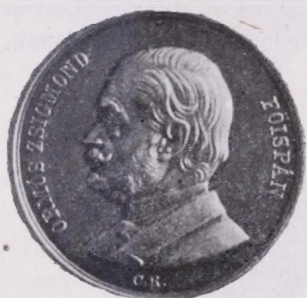
V. Személyi és alkalmi emlékérmek.

28. Az 1849. augusztus 9-iki temesvári csata emlékére vert osztrák emlékérem. Kerek, átmérő 59 mm. Előlap: I. Ferencz József császár jobbra néző feje. Körirat: FRANCISCVS IOSEPHVS I. AVSTRIAE IMPERATOR. Alúl a művész neve: W. SEIDAN P. Hátlap: Babérkoszorús genius egész alakjában, lábainál balról hosszúkás paizs terül el a földön, a paizson Magyarország címere van; a genius baljában kihuzott kard, mellyel a címer felé mutat, a genius baljában I. Napoleonra emlékeztető hosszú kormánypálca, a végén kétfejű sassal. A szelvényben alúl: MDCCCIL. A mezőnyben a geniustól balra: D. IX. jobbra AVG. Körirat félkörben: AD TEMESVARIAM AVSTRIA VICTRIX. Gyűjteményünkben hiányzik. Ezüst példánya megvan a bécsi cs. k. éremgyűjteményben, bronz példánya a M. N. Muzeumban.

29. Ugyanabból az alkalomból Haynau tiszteletére vert emlékérem. Kerek, átmérő 57 mm. Előlap: B. Haynau táborszernagy balra néző mellképe egyenruhában, mellén három érdemrenddel, vállain köpeny. Körirat: JULIUS FREIHERR V. HAYNAU K · K · FELDZEIGMEISTER · Alúl kis betűkkel a művész neve: Scharff. Hátlap: babérkoszorú között hat sorban e szöveg: SCHLACHT | BEI | TEMESVAR | DEN | 9 · AUGUST | 1849. Gyűjteményünkben

megvan ennek a bronz példánya; a bécsi cs. k. éremgyűjteményben ezüst és bronz példány.

30. Ormós Zsigmond emlékérem. Kerek, ezüst, átmérő 40 mm. Súly 13,30 gr. Előlap: Ormós Zsigmond, Temesvármegye és Temesvár sz. kir. város főispánjának balra néző mellképe. Alatta a művész jegye: C. R. Körirat: ORMÓS ZSIGMOND FŐISPÁN. Hátlap: babérkoszorú között négy vízszintes sorban e szöveg: 1888. FEBRUÁR 20. | 70. SZÜLETÉS-NAPJÁN | BARÁTAI ÉS TISZTELŐI | TEMESVÁROTT.

31. Ugyanaz bronzból. Mindkettő megvan gyűjteményünkben.

32. Ő felsége 1891. évi temesvári látogatása alkalmából vert kerek, füles, rézemplékérem; átmérő 25 mm. Előlap: Ferenc József király jobbranéző, babérkoszorus feje. Körirat: I FERENCZ JÓZSEF MAGYARORSZÁG APOSTOLI KIRÁLYA. Hátsólap: Csakis szöveg, 5 sorban: EMLÉKÜL | I. FERENCZ JÓZSEF | KIRÁLY Ő FELSÉGÉNEK | TEMESVÁRI | LÁTOGATÁSÁRA | 1891-BEN. Megvan dr. Bleyer Izsó gyűjteményében Temesvároton.

VI. Jubileumi emlékérmek.

33. Ő Felségeik ezüst lakadalma alkalmából a temesvári sefárd zsidó hitközség által vert arany emlékérem. Kerek, átmérő 28 mm., súlya 10·5 gram. Előlap: Ő Felségeik fejei, körirat: I. FERENCZ JÓZSEF ERZSÉBET Ő FELSÉGEIK — J. CH. Hátlap csakis szöveg hét sorban: EMLÉK-ÉREM | Ő FELSÉGEIK | NÁSZÜNNEPÜK | XXV. | ÉVFORDULÓJÁN | 1854—1879. | ÁPRILIS 24. Alúl, felül és két oldalról zsidó szövegű vésett írás. Megvan gyűjteményünkben. Hogy az arany példányon kívül másféle fémből készült példányai is lennének, nincs tudomásunk.

34. Temesvár szabad királyi várossá emelésének századik évfordulójára vert arany emlékérem; kerek, átmérő 33 mm. Súlya 15·3 gram. Előlap: Temesvár szab. kir. város címere (semmi körirat). Hátlap: Cserkoszorú között öt sor szöveg: TEMESVÁR SZ. KIR. VÁROSSÁ | LÉTELENEK SZÁZADIK | ÉVFORDULÓJÁN | 1882. SZEPTEMBER 17-ÉN.

35. Ugyanaz ezüsből, súlya 13 gram.

36. Ugyanaz bronzból.

37. Ugyanaz sárgarézből.

Míndezek megvannak gyűjteményünkben, de hiányzik az ón példány.¹⁾

¹⁾ A M. N. Muzeumnak van egy ón példánya is; tehát ötféle anyagból készítették: arany-, ezüst-, bronz-, réz- és ónból.

38. A magyar királyi államvasutak alkalmazottai temesvári temetkezési egyesülete fennállásának 25. évfordulójára vert réz emlékérmé, kerek, átmérő 31 mm., füllel. Előlap: Körben belül, legfelül egymást fogó két kéz, alatta kocsikerék, két felül szárnyal, a szárnyak felett e két szám: 1869—1894. A kerek alatt babérkoszorú. Körirat: A MAGY. KIR. ÁLLAMVASUTAK ALKALMAZOTTAINAK TEMETKEZÉSI EGYLETE TEMESVÁROTT. Hátlap: Köröskörül pontozás, ezen belül e szöveg öt sorban: HUSZONÖT | ÉVI | FENNÁLLÁSÁNAK | EMLÉ-
KEÜL. | 1894. SZEPTEMB. 2. Gyűjteményünkől hiányzik.¹⁾

VII. Kiállítási érmek.

39. Az 1891. évi temesvári kiállítás emlékérmé; aranyozott bronz, kerek, átmérő 32 mm. Előlap: Baross Gábor jobbra néző mellképe. Körirat: BELLUSI BAROSS GÁBOR M. KIR. KERESKED. MINISTER, A KIÁLLITÁS VÉDNÖKE * Hátlap: a kiállítási nagy iparsarnok képe, alul szelvényben keresztbe tett babérág. Körirat félkörben: KIÁLLITÁSI EMLÉK TEMESVÁR 1891. Megvan gyűjteményünkben.

40. Az 1891. évi temesvári kiállítás ezüst érdem-
érmé, kerek, átmérő 58 mm., vastagsága 5 mm. Súlya: 84,35 gr. Előlap: a magyar szent korona fénysugaraktól övezve, alatta széles paizs (üres), az egész babérkoszorúval övezve. Körirat: 1891. ÉVI DÉLMAGY. IPAR- ÉS · MEZŐGAZDASÁGI KIÁLLITÁS · TEMES-
VÁROTT. Hátlap: az előtérben három munkás a munka jelvényeivel, némileg felettök lebeg az ipar geniusza kiterjesztett szárnyakkal, jobb-
jában koszorú, melyet az egyik munkás fejére tesz, balját egy másik munkás vállára helyezi. A háttérben balról az iparsarnok. Alul a szelvényben: ÉRDEM ÉREM. Legalul apró betűkkel jobbról: PIFFL A. Vagyis az érmet, úgymint a fentebbit is, Piffel Alajos temesvári műiparos készítette és így ebben a tekintetben úttörő Délmagyarországon.

¹⁾ Megvan a M. Nemz. Muzeumban.

Tervezte Förk Ernő temesvári születésű, budapesti középipariskolai tanár. Ez érem megvan gyűjteményünkben és Piffel Alajosnál Temesvárott.

41. Ugyanaz aranyozott bronz, meg van gyűjteményünkben és a M. N. Muzeumban.

42. A temesvári kiállítás állami jutalomdíja. Ezüst, kerek, átmérő 50 mm., súlya 66 gramm. Előlap: a király jobbra néző, babérkoszorús feje, alatta a művész neve: I. T. Utenhayn. Körirat: FERENCZ JÓZSEF I. K. AUSZTRIAI CSÁSZÁR ÉS MAGYARORSZÁG APOSTOLI KIRÁLYA. Hátlap babérkoszorú, ez alatt K. B. betűk; a babérkoszorún belül félkörben: ÁLLAMI JUTALOM | vízszintesen, két sorban, keretbe foglalva: AZ IPAR TERÉN SZERZETT | ÉRDEM ELŐSMERÉSEÜL | alul két sorban: TEMESVÁR | 1891. Gyűjteményünkben.

43. Az 1896. évi milleniumi orsz. kiállítástól a délmagyarországi régészeti társulatnak adott kerek, bronz érem. Átmérő: 70 mm. Előlap: a magyar állami címer, két oldalról egy-egy angyal, a címer felett a magyar koronát tartja. Körirat: 1896-1896. EZREDETVES. ORSZÁGOS. KIÁLLÍTÁS. Hátlap: két röplő genius, egyik fáklyát, másik babérkoszorút tart. Alattuk a lánchíd s előtérben egy pálmagaly. Körirat: KIÁLLÍTÁSI. ÉREM. AZ. ÉRDEM. JUTALMÁUL. Lent keretben három sorban: DÉLMAGYARORSZ. | RÉG. TÁRSULATNAK | TEMESVÁR. A művész: Beck Ö. Fülöp. Gyűjteményünkben.

44. Az 1900. évi párisi világkiállítástól Telbisz Károly temesvári polgármesternek adott kerek, ezüst érem. Átmérő 65 mm., súlya 108 $\frac{1}{2}$ gr. Előlap: Franciaországot jelképező genius feje, tölgyfalevél koszorúval, hátamegett tölgyfa, melynek lombjai feje felé hajlanak. Körirat: REPUBLIQUE | FRANÇAISE. Hátlap: Repülő genius, kinyújtott jobbában babérkoszorút tart, vállán egy munkás ül, ki baljában világító fáklyát tart, alul a kiállítási épületek körvonala, legalul négyzetű keretben: C. TELBISZ. Körirat: EXPOSITION. UNIVERSELLE. INTERNATIONALE. 1900.

45. Ugyanaz bronzból. Mindakettő gyűjteményünkben.

46. A temesvári 1907. évi országos műkedvelő és háziipari kiállítás arany érme (tulajdonképpen aranyozott réz). Kerek, átmérő 50 mm. Előlap: felső részén az agyagfestészet geniusa ülő helyzetben, baljában edényt, jobbában ecsetet tart. Ezalatt secessió modorban bevésve: TEMESVÁR 1907. Hátlap: a középén Temesvár címere és e körirat: ORSZÁGOS MŰKEDVELŐ ÉS HÁZIIPARI KIÁLLÍTÁS.

47. Ugyanaz ezüstdből. (Ezüstözött réz.)

48. Ugyanaz bronzból. A két előbbivel együtt gyűjteményünkben.

49. A délvidéki földmivelők gazdasági egyesülete 1907. évi borkiállításának érdemérme. Ólomérem, kerek, átmérő 43 mm. Előlap: a mezőny közepén borsajtó, övezve szőlőgetredekkel alkotott koszorúval. Körirat, felül: ISTEN, KIRÁLY, HAZA! Alul: A MUNKA NEMESÍT. Hátlap, körirat: A DÉLVIDÉKI FÖLDMIVELŐK GAZDASÁGI EGYESÜLETE TEMESVÁROTT. Ezen belül öt sorban: AZ | ÉRDEM JUTALMÁUL | BORKIÁLLITÁSA | ALKALMÁBÓL | 1907. Gyűjteményünkben.¹⁾

VIII. Kongresszusok, testületek érmei.

50. A Temesvárott 1903-ban tartott országos dalünnep emlékérme. Kerek, füllel, átmérő 30 mm., sárgabronz. Előlap: közepén Temesvár város címere. Körirat: „AZ O. M. D. E. XV. ORSZ. DALÜNNEPE. TEMESVÁRT, 1903. AUGUST.“ Hátlap közepén babérkoszorús lyra. Körirat: ZENGJEN A DAL LELKESÜLTEN A HAZÁNK SZENT DALA. Gyűjteményünkben.

51. Ékszerészek temesvári kongresszusa alkalmára készült kerek, ezüst érem, füllel, átmérő 30 mm. Előlap zöld zománcos alap. Közepén ékszeres jelvények, mint ezüst billikom, lánc stb. Körirat: „TEMESVÁRI KONGRESSZUS ÉS VÁNDORKÖZGYÜLÉS 1904. A hátlap üres. Gyűjteményünkben.

52. A temesvári Schlaraffia-egyesület kerek rézérmé, füllel, átmérő 30 mm. Előlap: Toronybástya, alul nyílt kapu, a kapu felett kiterjesztett szárnyu bagoly, alul szalag, melyen ez a szöveg áll: TEMESIA. Körirat: IN ARTE VOLUPTAS. Gyűjteményünkben.

IX. Versenyérmek.²⁾

53. A Temesvárott 1892-ben rendezett délmagyarországi kerékpárverseny érdemérme. Ezüst, kerek, füllel, átmérő 40 mm., súlya 26 gr. Előlap: ülő genius, kinyújtott jobbában babérkoszorút tart. Előtte néző közönséggel telt tribün, a tribün előtt kerékpározók. Hátlap: Az érem szélén köriratban: I. DÉLMAGYARORSZÁGI KERÉKPÁRVERSENY * a közepén négy sorban: ÉRDEM | ÉRME | TEMESVÁR | 1892.

54. A temesvári Velocitas kerékpáregyesület ezüst érmé, füllel, kerek, átmérő 35 mm., súlya 20 gr. Előlap: a

¹⁾ Létezik az éremnek ezüst- és bronzpéldánya is, de csak 10-10 példányban készítették, muzeumunkban az éremnek csak próbalenyomata van. Készítette Piffi A. Temesvárott.

²⁾ Valamennyi megvan gyűjteményünkben.

közepén három részre osztott paizs, a felső szelvényében: T. K. E., a középső szelvényben egy kerékpár, az alsó szelvényben: VELOCITAS. Körirat: TEMESVARI VELOCITAS KERÉKPÁREGYESÜLET. Hátlap: Babérkoszoru között bevésve: VEZETŐ DÍJ. | 1899.

55. Temesvári állami főreáliskola tornaversenydíja. Kerek, rézérem, füllel, átmérő 34 mm. Előlap: a magyar koronás címer; körirat ÉP ÉSZ CSAK EDZETT TESTBEN ÉL. Hátlap: Körirat: TEMESVÁRI K. ÁLL. FŐREÁLISKOLA * a közepén két sorban: VERSENY | DIJA.

56. A temesvári középiskolák tornaversenyérme 1906-ban. Díszérem, nyolcszegletű, ezüst (ezüstözött réz) aranyozott csipkézettel, füllel. Előlap: Keresztbe tett kard, vivótőr és súlyzó cserkoszorú között, a kardon többszörösen áthajtott szalag; ezen a felirat: ÉP TESTBEN | ÉP LÉLEK. Hátlap: a közepén kör, ezen belül 3 sorban TEMESVÁRI | KÖZÉPISKOLÁK | TORNAVERSENYE. Alul bevésve 1906. A körön kívül tölgyfakoszorú.

57. Ugyanaz, ezüstdől (ezüstözött réz) az aranyozott csipkézet nélkül.

58. Ugyanaz mint a 44., bronzból.

59. Temesvári kerületi tornaversenyérme 1907-ből. Kerek, átmérő 35 mm., füllel. Vöröszöldsínű szalagon a mellen viselik: a díszérem ezüst, (ezüstös réz), felül aranyozott babérkoszorú. Előlap: a közepén discost vető ruhátlan ifjú, körirat: EMBER KÜZDJ ÉS BIZVA BIZZÁL. Hátlap: Temesvár címere, körirat: TEMESVÁRI KERÜLETI IFJUSÁGI TORNAVERSENY. 1907.

60. Ugyanaz. Ezüst, (ezüstös réz) az aranyozott babérkoszorú nélkül.

61. Ugyanaz, mint a 47., bronzból.

62. Temesvári középiskolák tornaversenyének díszérme 1908-ból; nyolcszegletű, ezüst, felül aranyozott kis koszorú, füllel, nemzeti színű szalagon a mellen viselhető. Előlap mint a 43. Hátlap szintén, csak a bevésett évszám: 1908.

63. Ugyanaz, mint a 49., aranyozott koszorú nélkül.

64. Ugyanaz, bronzból.

X. Egyesületek jelvényei.¹⁾

65. Temesvári Lövész Társulat jelvénye. Kerülék alakú, domború réz jelvény, külső lapja vörös, fehér és zöld zománccal. A szöveg arany zománccal: TEMESVÁRI | LÖVÉSZ | TÁRSULAT. Tüvel a ruhára fűzhető.

¹⁾ Valamennyi a gyűjteményünkben van.

66. Temesvári Tornaegyesület jelvénye. Kerek alakú, 35 mm. átmérőjű, domború réz jelvény, tüvel ellátva. Külső része fekete, piros, zöld zománcos; a szöveg arany zománcos. A jelvény közepe szabadon álló paizs harántosan két részre osztva, a felső rész piros, az alsó kék zománcos, a paizs lapján három E betű (= erő, épség, egészség). A paizs körül kerék s ezen a körirat: TEMESVARI TORNAEGYESÜLET. 1876. Budapesti munka.

67. Temesvári Önkéntes Mentő Társulat jelvénye. Kerek alakú, 36 mm. átmérőjű, domború réz jelvény, tüvel ellátva; kívülről fehér és piros zománcos. A szöveg aranyzománc. Közepén fehér zománcos körben aranszegélyű piros zománcos kettős kereszt emelkedik arany koronán. A jelvény széle piros zománcos, s ebben e körirat: TEMESVARI ÖNK. MENTŐ TÁRSULAT. 1886. Ostern Miksa temesvári műiparos készítménye.

68. Velocitas, temesvári kerékpár egyesület jelvénye. Sárgaréz, széles paizsalak, tüvel ellátva, piros, fehér, zöld zománcos. A szöveg aranyzománc. A paizs vízszintesen három részre van osztva, a felső rész piros, a középső fehér, az alsó zöld zománcos. A felső részben T. K. E., a középső részben egy kerékpár, alul pedig: VELOCITAS. Bécsi gyártmány.

69. Temesvári Hunyady Kerékpár Egyesület jelvénye. Paizs alak, sárgaréz, tüvel, kívülről piros, fehér, zöld zománcos. A paizs felső szélén kiemelkedik egy aranyozott kerékpár. A paizs széle fehér zománcos, ebben ez a körirat: 18 TEMESVÁR 98 | HUNYADY KERÉKPÁR EGYESÜLET. A paizs közepén egy kisebb paizs emelkedik ki, amely harántosan ketté osztva, egyik felén piros, másik felén zöld zománcos. E kisebb paizs közepén a Hunyadyak címere: az arany gyűrűt tartó holló.

Ide sorolhatjuk végül az egyes temesvári dalárdák, mint a Philharmonikusok, Katolikus Legényegylet, Lelkesedés, Iparösszhang stb. nemzeti színű szalagon viselt jelvényeit, az Országos Magyar Dal-egylet tagjai által a XV. országos dalosünnep alkalmával 1903. augusztus hóban Temesvárott hordott nemzeti szalagos jelvényt; az Iparösszhang zászlószentelési ünnepére készült, szintén szalagos jelvényt és az 1906. június 3-án Temesvárott tartott Országos Gyermekvédelmi Kongresszusnak plébából készült, síma, ovális alakú jelvényét, amelyeket gomblyukban szoktak vagy szokás viselni. Mindezek habár önmagukban csekély jelentőségűek is, hozzátartoznak egy nagy város kulturális életéhez

Temesvár szükségpénzjegyei 1849-ben.

Hazánk sok városát az aprópénz szűke kényszerítette arra, hogy 1849-ben szükségpénzjegyeket nyomassanak. Temesvár város hatóságát más körülmények vitték oda, hogy a vár körülrárolása idejében 5 és 10-forintos utalványokat adjon ki.

Mikor Bem tábornok honvédeivel Erdélyt az ellenségtől megtisztította és Szebent is bevette, Temesváron megérezték, hogy a hős tábornok és a kormány ennyivel nem fog megelégedni, hanem rövid idő alatt az ú. n. Bánságba is betör s annak legfőbb erősségét ostrom alá veszi. A temesvári várórség erre már jó előre elkészült és a városi tanácsot is felszólította, hogy a polgári lakosság ellátásáról gondoskodjék. A polgári lakosság kötelességévé tétetett, hogy magát három hónapra való eleséggel lássa el, a városi hatóság kötelessége volt a lakosság részére kellő hűseledelről gondoskodni; e végett már áprilisban 350 szarvasmarhát vásárolt a városi hatóság, hozzá kellő mennyiségű szénát és kukoricát. A rendkívüli kiadás, mely a városra háramlott, messze túlhaladta a városi pénztár erejét. Kénytelen volt kölcsönökhöz folyamodni és amikor ez sem vezetett kellő eredményre, akkor határozta el a városi tanács, hogy a városi házi pénztár jövedelmének terhére ötvenezer pengőforint erejéig hat százalékos utalványokat fog kibocsátani, amelyek három év alatt lesznek beváltandók. Egyúttal azt is elhatározták, hogy a kibocsátandó utalványok háromfélék lesznek, ú. m. 5, 10 és 20 forintról szólók.

A közeledő honvédhaderő miatt 1849. április hó 25-én zárták be Temesvár várkapuit. Ugyanezen a napon, Rukavina altábornagy várparancsnok külön engedélye mellett, ülést tartott a városi tanács. Ekkor alapították meg a kibocsátandó városi utalványok ügyét.

A rendkívüli tanácsulésról felvett jegyzőkönyv, mely kortörténelmi jelentőséggel bír, a következő:¹⁾

„A helybeli főhadai kormányzó és várparancsnok úr engedelmével, mai napra összehívott közgyűlés tekintetbe vevén, hogy azon

¹⁾ Temesvár város jegyzőkönyve, 1849. évi 977. szám.

gondoskodás, melynélfogva ezen tanács a városi szükségek fedezésére 30 vagy 40.000 pftrnyi összeget önkéntes kölesönözés útján a kebelbéli közönségtől felvenni szándékozott, a kívánt siker nélkül maradt, minthogy ez úton csak 10.000 pfrtok voltak ekkoráig minden szorgalom

Deset for.   Децетъ оор.

10

Beim Gulden S. S. I.

Anweisung

auf zehn Gulden (zehn Münze) welche die königl. Temesvárer freisächliche Kammeramts-Kasse unter Garantie der Stadt Temesvár dem Überbringer am 1. Juli 1849 sammt der Prämie von 30 kr baar bezahlt und auch an Zahlungsstatt annimmt

Temesvár am 1ten Mai 1849

Dreyer & Sohn
Provisory
H. Schewitz
G. H. Sailer

M. Schewitz

Tiz forint   Тизъ форинтъ

10

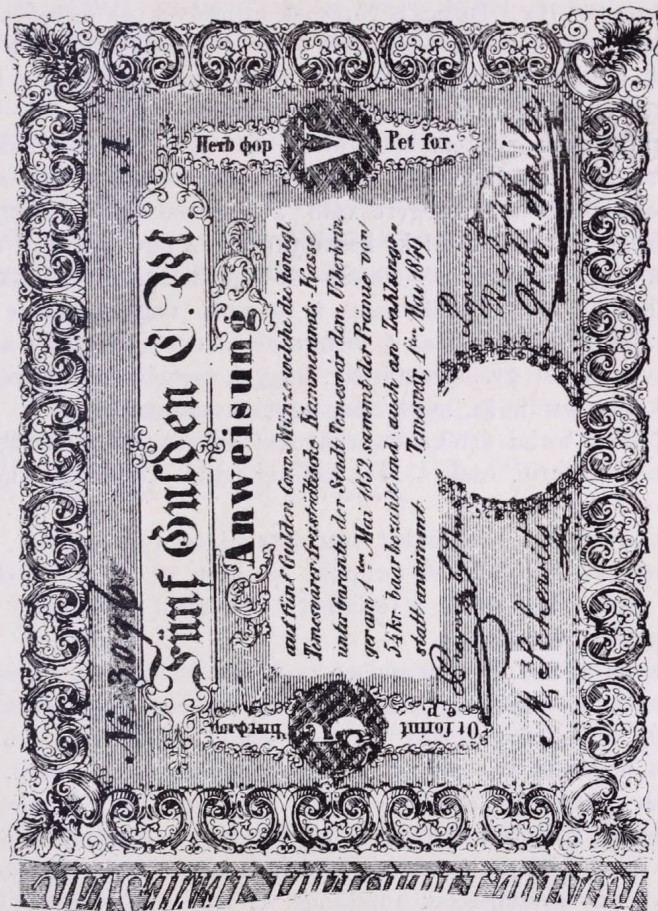
No. 161

Temesvári Utalvány 10 forintról 1849-ben.

mellett is összegyűjthetők; tekintetbe véve továbbá azt is, hogy az élmezésre megkívántató marhának mennyisége az illető bizottmány által 350 főre határozatván, és csak ennek értéke is, nemkülönben az e végre szolgáló takarmány ára is már 79.000 váltóforintokra rúgna és így a közszükségnek emez egyetlen ága is már többet kívánna mint

a mennyit a fentebbi kölcsön tészen, tehát ha ezen összeg megszerzet-
hetnék, sem volna elegendő, mivel más szintoly sürgető szükségéi is
vannak még a városnak, ú. m. a tisztviselők és városi szolgálknak
f. évi április hó 11-én 820. sz. a meghatározott előleges fizetések,
amelyeknek fedezésére nagyobb mennyiségű összlet nyombani kiállítás
szükségeltetnék, mindezeknél fogva tehát, különösen pedig azon okból,
mivel a városi közönség a hadi tanács ismételt szoros meghagyása
következtében mindezekről haladéktalanul gondoskodni tartozik, köz-
akarattal elhatározott, hogy 50.000 pengőforint erejéig a város házi
pénztárára szóló s három évek alatt ez által beváltandó utalványok
(assignata) a város közvagyonának kezeskedése s minden darab után
járó 6%-nyi jutalom (Prämie) mellett a helybeli közönségnél forgalomba
tétessenek és pedig következő módon: ezen utalványok három
osztályúak lesznek, ú. m. 5, 10 és 20 pforintosok. Az
első osztályúak-, avagy ötösökből 4000 darab húsze-
ezer pengőforintnyi értékben, a 10 pengőforintosok-
ból 1500 darab tizenötezer pengőforintnyi értékben,
és végre a 20 pengőforintosokból 750 darab szinte tizen-
ötezer pengőforintnyi értékben, összesen tehát ötvenezer
pengőforint erejéig, olyformán kibocsáttatnak, hogy a 10 pengő-
forintosok első évben, a 20 pengőforintosok második évben, az
5 pengőforintosok pedig, minthogy a legnagyobb összeget teszik, har-
madik évben a házi pénztár által a kitűzött jutalom mellett beváltas-
sanak; az utalványok külső alakjára nézve elhatározott, hogy azok
a helybeli könyvok által következő tartalommal: „Anweisung
auf 5 Gulden C. M., welche die k. freistädtische Temesvarer Kammer-
amtskassa dem Ueberbringer unter Garantie der Stadt Temesvar am
1. May 1852 sammt der Prämie von 54 kr. bar bezahlt und bis dahin
auch an Zalungsstatt annimmt.“ Csinos idomú, és osztály szerint egy-
mástól különböző alakban elkészítettessenek és elnök-polgármester, fő-
bíró, nemkülönben Sprung Antal képviselő, vagy ennek megakadályoz-
tatása esetében más valamelyik képviselő által aláíratassanak, ezen
kiállítás körül megkívántató intézkedések megtételére polgármester
elnöksége alatt következő választmány neveztetik, ú. m. Popovits Márk
főbíró, Niamesny Ignác tanácsnok, nemkülönben Sprung Antal, Schevits
Mihály, Sailer János, Zsivanovits Mihály, Peits Árkád, Veldin Ferenc,
Bersuder Lajos és Kümmel Ignác képviselők; annak eredménye felől
jelentésök legközelebb elváratván, úgy ez intézkedésről a helybeli cs.
kir. Hadi Tanács is levelezés útján értesítendő leszen.“ Preyer János
polgármester s. k., Popovits Márk főbíró s. k., Zweekits Athanász s. k.,
Petrovits Pál s. k., Maxim Theodorovics s. k. Hitelesítésül: Gunner-
mann Ferdinánd 2-ik aljegyző s. k.“

E jegyzőkönyv értelmében tehát elsősorban a 10 forintos utalványokat kellett volna kibocsátani, másodsorban a 20 forintosokat és csak utoljára az 5 forintosokat; vagyis háromféle utalvány lett volna. Időközben a városi tanács mást határozott; 1849. május 11-én tartott rendkívüli gyűlésén az utalványok kinyomatása dolgában kirendelt választmánynak meghagyta, hogy miután az utalványok — legelőbb

Temesvári Utalvány 5 forintrol 1849-ben.

is az 5 forintosok — elkészítve, illetőleg lenyomva, a könyvkötő által körülvágva és bekötve, a választmány által nemcsak számmal ellátva, hanem pecséttel is megerősítve lesznek, azok a házi pénztárnak azonnal átadassanak, ez által pedig a maga idejében visszaváltás mellett követelőleg készpénz gyanánt számadásaiban felvétessenek és így az előforduló szükségekre ki is adassanak.¹⁾

¹⁾ Városi jegyzőkönyv, 1849. évi 1113. szám.

E szerint az 5 forintosok kerültek elő a leghamarabb, utána a 10 forintosok. Hogy 20 forintos utalványokat is kibocsátották volna, azt a városi jegyzőkönyvek sehol többé nem említik, sem a beváltás alkalmával sehol többé elő nem fordul a 20 frtos utalványok említése. Preyer is, aki pedig mint polgármester ez utalványokat aláírta, csak 5 és 10 forintosokról tesz említést.¹⁾

A temesvári Hadi Tanács a városnak az utalványok ügyében hozott határozatait csak azzal a feltétellel vette tudomásul, hogy a városi utalványok a hadi pénztárak által el nem fogadtatnak és a katonai személyek azok elfogadására nem is kényszeríthetők.²⁾

Az utalványok gyorsan elkészültek. Két könyvmda volt akkoriban Temesváron. Egyik a Beichel-é, kinek rendes nyomdája is volt, a másik Veigl-é; a kiállítás tisztességére válik a temesvári akkori könyvmdaiparnak. Hogy a kettő közül ki készítette el az utalványokat, az nem tűnik ki a jegyzőkönyvekből. Hátlap-szövege az utalványoknak nincs. Gyorsan kellett elkészülniök, mert a városnak nagy szüksége volt a pénzre, május 20-ika körül az 5 forintosok már megjelentek s a tanács meghagyja a városi gyámpénztárnak, hogy a császári bankjegyeket ily utalványokkal cserélje ki, mert ezek úgylis kamatoznak.³⁾

Az 50.000 forint értékű utalványokat azonban nem sikerült teljes összegében elhelyezni, csak 43.000 forintig adtak ki belőle, amelynek évi kamata 3790 frt volt.⁴⁾

Az utalványokból legtöbbet vett át a városi gyámpénztár, 50 drb 10 forintost és 3901 darab 5 forintost, összesen 20.005 frt értékben;⁵⁾ Janicsáry Ignác 340 darab 5 forintost 1700 forint értékben,⁶⁾ mások kisebb-nagyobb összegekben.

A városi tanács 1851. december 23-án tartott ülésében foglalkozott az utalványok beváltásával; a lapokban hirdetéseket tett közzé, hogy mikor, mily módozatok között fogja az utalványokat beváltani s egy bizottságot nevezett ki, mely a beváltást foganatosítsa. 1852. május elsején már 20.910 frt értékű utalvány váltatott be s a tanács elrendeli, hogy a kifizetett utalványok akként semmisíttessenek meg, hogy 100 darab 1—1 kötegbe kötötven, átüttesenek s aztán Theodorovits Demeter városi levéltárosnak adassanak át megőrzés végett.⁷⁾ A be-

¹⁾ Monographie der königl. Freistadt Temesvár: „Gab die Stadt Assignaten oder Anweisungen von fünf und zehn Gulden im Betrage von fünfzigtausend Gulden C. M. aus.“ — 98. lap.

²⁾ Városi jegyzőkönyv, 1849. évi 1136. szám.

³⁾ U. o., 1242. sz.

⁴⁾ Városi jegyzőkönyv, 1851. évi 2371. sz.

⁵⁾ Városi jegyzőkönyv, 1853. évi 33. sz.

⁶⁾ U. o., 1852. évi 640. sz.

⁷⁾ U. o., 1852. évi 1740. sz.

váltás ezután is tartott, mindaddig, míg teljesen ki volt fizetve a 43.000 forint értékű kiadott utalvány és pedig 1854-ben van utoljára nyoma a városi jegyzőkönyvekben. 1854. május 13-án Kraul városi tanácsos, a kiküldött bizottság elnöke jelenti, hogy a tanács rendelete értelmében a beváltott utalványok megsemmisítettek. Indítványozza, hogy a beváltott utalványok sorozatszámát készíttessék el. A tanács ezt el is rendeli, valamint azt is, hogy Kraul tanácsos jelentése a jegyzőkönyvhöz csatoltassék, de ennek ottan mostan már semmi nyoma nincs.¹⁾ Ezzel be volt fejezve a temesvári szükségpénzek ügye. Még csak annyit kell itt megemlítenünk, hogy az átütött, s ekként megsemmisített 5 és 10 forintos utalványok 100—100 darabonként csomagolva, a városi levéltárban állottak; már régóta meg is feledkeztek róla, talán a köztudatból is kiveszett annak a híre, hogy ily jegyek is voltak forgalomban, midőn 1895-ben véletlenül rájuk akadtak. Ezóta ismeretesek az érdeklődők előtt. Még mostan is egész csomagok vannak belőle.

DR. BERKESZI ISTVÁN.

---

¹⁾ U. o., 1854. évi 427. szám.

A beváltások ügyével többé-kevésbé foglalkoznak még a városi jegyzőkönyvek következő számai: 1850-ben: 1750., 1865.; 1851-ben a 375., 411., 467., 750., 2371. számok; 1852-ben: 232., 640., 831., 1198., 1740., 1879. 1853-ban a 33., 100., 353., 407. számok; 1854-ben a 159., 427. számok.

Muzeumunk papírpénzgyűjteménye.¹⁾

Társulatunk és muzeumunk 36 évi fennállása óta 1908. június végéig összesen 1037 darab papírpénzjegy gyűlt össze. E tekintélyes szám között vannak osztrák, magyar, török, görög, olasz, francia, lengyel és amerikai bankók 1762 óta a legújabb időkig terjedő időközből. Legtöbb ezek között a magyar, még pedig az 1848—49. évekből származó, u. n. Kossuth-bankók és az 1849-ből való temesvári 10 és 5 forintos papiospénzjegyek. A tulajdonunkban levő papiospénzjegyeket kivétel nélkül adomány útján nyertük. A legkiválóbb darabokat Ormós Zsigmond, Stippl Fábián, Debert György, Kassics Károly, Brennfok Ferenc, Jakabffy Pál, Stumpfoll Ede, Lendvai Sándor, dr. Bleyer Izsó, Mayer Károly, Kappusz József, Kosztká Lajos, Marsits Rozina, dr. Berkeszi István, Temesvár sz. k. város tanácsa, a muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelősége és dr. Telbisz Károly polgármester adták.

Mint hogy papírpénzjegyeink gyűjtése idáig minden rendszer nélkül történt, csakis a véletlenre volt hagyva, ideje, hogy számba vegyük azt, amink van és ha rendszeres papiospénzgyűjteményt akarunk összeállítani legalább az osztrák és a magyar pénzjegyekből, úgy ismernünk kell, hogy mi hiányzik, hogy azokat ezentúl akár adomány, akár csere vagy vétel útján megszerezhessek.

A legrégebb papírpénz 1666-ban készült Svédországban nyomtatva és viaszpecséttel ellátva. Más országokban csak a XVIII. század közepén jöttek a papírpénzek használatba; Magyarországnak 1848-ig nem volt eredeti papiospénze, de azért nálunk is forgalomban voltak az osztrák papírpénzek. Ausztriában a legrégebb papírpénzek a Bécs városi papiospénzjegyek (Wiener-Stadt-Banko-Zettel), amelyekből 1759-ben november 1-én bocsátottak ki először 5, 10 és 20 forintos jegyeket. Ezeket követték az 1762., 1771., 1784., 1796., 1800. és 1806. évi kibocsátások. Voltak 1, 2, 5, 10 és 20, majd 50 és 100 forintosok

¹⁾ V. ö. Muzeumunk érem- és papírpénz-beszerzési naplója 1872-től 1908-ig. Halász Gábor: A magyar papírpénzekről. (Numizm. Közlöny 1905. 61—67. ll.) Halász Gábor: A magyar szabadságharc állami papírpénzei. (Num. Közl. 37—46. ll.) Réthy László dr.: Az 1849. évi szükségpénzjegyek. Alföld, 1893. évi 11. sz.

is; 1762-től fogva pedig ezeken kívül 25, 500 és 1000 forintos is. Mindezek fehér papíron, igen kezdetleges ornamentikával vannak kiállítva. Minthogy széleik feketék, valamint a számjelzés is (1, 2, 5, 10, 25, 50, 100, 500 és 1000 frt.) fekete alapon volt feltüntetve, azért nevezték el az ilyen jegyeket fekete bankóknak, vagy fekete hasu bankónak. Ezek voltak ama bankók, melyek a XIX. század elején a nagy kibocsátás folytán annyira értéküket veszítették, hogy ezüstben a negyedrészt értéküket sem lehetett megkapni.

Úgy ezekről az értékjegyekről, mint egyáltalán az 1853-ig kibocsátott minden osztrák papirospénzjegyről a bank már előzetesen mintákat (formulare) adott ki, hogy már előre is megismertesse a nemsokára kibocsátandó papirpénzjegyeket. E minták a valódi papirpénztől eltérő színű papírra vannak nyomva és feltűnő nagy betűkkel reájok van nyomva a Formulare jelzés. Minthogy e formularékat a hatóságoknak megküldötték, azért lehet ilyeneket hatósági levéltárakban találni.

I. A Bécs-városi papirpénzjegyekből (Wiener-Stadt-Banko-Zettel) a következők vannak meg muzeumunkban:

1. Az 1762. július 1-én kibocsátott 10 forintos bankjegy mintája.

2—3. Az 1784. november 1-én kibocsátott 500 és 1000 forintos bankjegyek mintái.

4—10. Az 1800. évi január 1-én kibocsátott 1, 2, 5, 10, 100, 500 és 1000 forintosok eredeti példányai.¹⁾

11—15. Az 1806. évi június 1-én kibocsátott 5, 10, 25, 50 és 100 forintos eredeti bankjegyek.²⁾

16. Csász. kir. beváltó államjegyek (Einlösungs-Schein) 1811. évi március 1-éről, 1 forintos eredeti. A ritkébbak közé tartozik.³⁾

17. Ugyanaz 2 forintos, eredeti, elég ritka.

18. Ugyanaz 10 forintos, eredeti.

19. Csász. kir. Államjegy (Anticipations-Schein) 1813. április 16-ról, 2 forintos, eredeti.

II. 1816-ban állíttatott fel a bécsi Nationalbank ez eleinte mint ilyen, majd pedig mint Osztrák-Magyar Bank bocsátott ki papirpénzjegyeket egész napjainkig meglehetősen gyors egymásutánban. Eleinte tiszta német szöveggel, majd az utolsó 26 év alatt, Ausztria és Magyarország közjogi viszonyának megfelelően, egyik oldalon német, a másikon magyar szöveggel.

¹⁾ Ezekből feles példányok vannak: 1 frtos öt darab és egy minta; 2 forintos négy darab és egy minta; 5 forintos 4 darab; 10 forintos 2 darab.

²⁾ Ezekből feles példányok vannak: 5 forintos 20 darab; 10 forintos 3 darab; 25 forintos 2 darab.

³⁾ Feles példány 3 darab.

Vannak továbbá Reichschatzscheinok és Anweisungok, vagyis (pénztári) utalványpénzek, melyeket 1840—49—50—51 és 1853-ban az ügynevezett cs. k. Staatscentralkassa bocsátott ki. Ezekhez járulnak a még későbbi államjegyek, melyekből az idősebb generáció 5—6 kiadást is megért. Vannak továbbá bécsi váltópénz papírjegyek (Münzschein), melyeket a bécsi főéremhivatal 1849. július 1-én és 1860. november 1-én bocsátott ki. Az előbbieket 6 és 10 krajcárosak; az utóbbiak kétféle formában 10—10 krajcárosak.

A Nationalbank kiadványaiból a következők vannak nálunk:

20. Az 1825. június 25-én kibocsátott 5 firtos eredeti példánya.
21. Az 1825. június 25-én kibocsátott 10 firtos mintája.
22. Az 1834. december 8-án kibocsátott 10 forintos mintája.
23. Az 1841. jan. 1-én kiadott 5 forintos mintája.
24. Ugyanennek a hamisítványa.
25. Az 1847. január 1-én kibocsátott 5 forintos eredeti példánya.
26. Az 1848. május 1-én kibocsátott 1 forintos eredeti bankjegy negyedrésze, melyet váltópénznek használtak.
27. Az 1848. július 1-én kiadott 1 forintos eredetije (3 darab).
28. Az ugyanakkor kiadott 2 forintos eredetije (3 darab).
29. Az 1858. január 1-én kiadott 1 forintos eredetije (7 darab).
30. Az 1859. május 1-én kiadott 5 forintos.
31. Az 1863. január 15-én kiadott 10 forintos hamisítványa.
32. Az 1866. július 7-én kiadott 1 forintos államjegy (3 darab).
33. Az 1882. január 1-én kiadott 1 forintos államjegy (3 darab).
34. Az 1888. július 1-én kiadott 1 forintos államjegy.
- 35—36. Bécs, 1849. július 1-én kiadott 6 és 10 krajcáros váltójegy (Münzschein).

37—38. Bécs, 1860. november 1-én kiadott 10 krajcáros' váltópénzek, eltérő nagyságban. A 32—35. szám alattiakból vannak szép feles példányok.

III. Papírpénzeinknek legérdekesebb korszaka az 1848/9. évi szabadságharc kora. Nemcsak a magyar állam bocsátott ki papírpénzjegyeket, amelyek Kossuth-bankó név alatt ismeretesek, hanem egyes városok, magánosok, az osztrák kormány magyarországi biztosa (gr. Almásy), az ostromlott császári várőrségek, a felkelő szerbek és végre Kossuth az emigráció alatt.

Dacára annak, hogy az osztrák kormány a Kossuth-bankókat összeszedette és elégettette, mégis nagyon sok maradt meg abból, mert igen sokan elrejtették abban a reményben, hogy talán mégis csak be fogják azokat valamikor váltani. Az 1848/9-es papiros pénz- és értékjegyeket a következő csoportokra oszthatjuk:

a) **Magyar állami értékpapírok és pénzjegyek.**

1. Kamatos Utalvány 50, 100 és 500 forintról. Kiadatott Budán 1848. május 15-én. Aláírva: Völgyi Ferenc főpénztárnok és Endrey ellenőr. Ezekből van nálunk 2 példány 50 frtos, egyik sárga, a másik kékes alpra nyomtatva, de hiányzik a 100 és 500 forintos utalvány.

2. Egy forintos bankjegy. Kelet nélkül. Aláírva Kossuth Lajos pénzügyminiszter, Völgyi Ferenc kinc. főpénztárnok és Rögler János bankpénztárnok. Valószínűleg 1848. szeptemberben jelent meg. (Ebből van 13 darabunk.)

3. Két forintos bankjegy, szintén kelet nélkül, aláírva ugyanazok, megjelent 1848. aug. 6-án. Ez volt az első magyar bankó. (43 db.)

4. Öt forint, pénzjegy. Kiadatott Budapesten, 1848. szept. 1. kelettel. Aláírva Kossuth Lajos pénzügyminiszter. (195 darab.)

5. Tíz forint, pénzjegy, kiadatott ugyanakkor. (98 darab.)

6. Száz forint, pénzjegy, kiadatott ugyanakkor. (10 darab.)

7—8. Kincstári Utalvány 15 pengőkrajcárra és 30 pengőkrajcárra. Kiadatott Budán, 1849. január 1-én. (28, illetve 39 darab.)

9—10. Kincstári Utalvány 2 pengő forintra. Kiadatott Budapesten, 1849. július 1-én. Aláírva Kossuth Lajos és Duschek Ferenc pénzügyminiszter. (17 darab.)

11. Kincstári Utalvány 2 pengőforintra. Kiadatott Budapesten 1849. július 1-én. Aláírva Kossuth Lajos mellett Szemere Bertalan miniszterelnök. Az e fajta utalványok nagyon ritkák, mindössze 8—10 példány ismeretes belőle. Ebből nincs példányunk.

12. Kincstári Utalvány 10 pengőforintra. Kiadatott Budapesten 1849. július 1-én. Aláírva Kossuth Lajos és Szemere Bertalan miniszterelnök. Ez még az előbbinél is ritkább, mert csak alig 3—4 példány ismeretes belőle. Nekünk van belőle egy példányunk. (Száma 2004.) Meglehetős gyűrött, összehajtogatott példány, ami azt mutatja, hogy forgalomban volt. Stippl Fábán adományaként jutott muzeumunkba.

Ha végig tekintünk szabadságharckorabeli állami pénzjegyeinken, különféle változatosságokat vehetünk rajtok észre. Így forgalomban voltak olyan 10 forintos pénzjegyek, 30 és 15 krajcáros kincstári utalványok, amelyeknek csak alapszínök van meg, de a szöveg hiányzik róluk. Ilyen példány 10 forintosossal és 30 krajcáros kincstári utalvánnyal mi is rendelkezünk, de hiányzik a szövegnélküli 15 krajcáros. Ezek valószínűleg a szabadságharc végső napjaiban adattak ki, mikor már nem volt elég idő a kívánt mennyiségű bankó teljes elkészítésére. Ugyanilyen körülménynek lehet tulajdonítani a 10 forintos és 5 forintos papírpénz és a Duschek pénzügyminiszter által aláírt 2 forintos kincstári

utalványoknak hátlapnyomás nélkül megjelent rendkívül ritka példányaikat. Hátlapnyomás nélküli 5 forintosunk nekünk is van, de hiányzik ebből a fajtából nálunk a 10 forintos pénzjegy és a 2 forintos kincstári utalvány.

Az 1848—49-ki állami papírpénzek színnyomásában is feltűnő eltéréseket figyelhetünk meg. Ez eltérések megvannak a pénzjegyeknek úgy előlapján, mint a hátlapján. A 15 krajcáros kincstári utalványok előlapja általán téglaszínű, de még a használatban nem volt, teljesen friss állapotban levő példányokon is legalább három fajta szín különböztethető meg: világos, sötétebb és még jóval sötétebb téglaszín. A 30 krajcáros utalványok előlapján is rögtön észrevehetjük, hogy vannak világos szürke és jóval sötétebb szürke színűek. Az 1 forintos bankjegyeknél ez a színeltérés még a legkevésbé észlelhető, de már a vörös színű 2 forintos bankjegyek előlapján a vörös színnek háromféle változatát észlelhetjük. Igen nagy a színeltérés az 5 forintos pénzjegyeknél és pedig úgy az elő- mint a hátlapjaikon. Az előlap alapszíne szürke, a szöveg vörös; úgy a szürke, mint a vörös színben megkülönböztethetünk világos, sötétebb és még sötétebb színeket; a hátlapjaik alapszíne rózsaszín, de ebben igen jól megkülönböztethető az egész világos, a sötétebb és a haragossötét rózsaszín; vannak olyan 5 forintosok is, amelyeknek hátlapja sötét barna, majdnem fekete és vannak végre olyanok, amelyeknél a hátlapon úgy a színnyomás, mint a szöveg hiányzik. A 10 forintosok előlapja szürke, de ebben a világos és sötétebb árnyékolást az első pillanatra láthatjuk; még nagyobb a színek közötti eltérés a 10 forintosok hátlapjain; itt legalább is 4—5-féle színeltérést igen világosan meg lehet különböztetni. Van világos és sötétebb szürke, világosabb és sötétebb sárgásbarna és egészen barna. A 100 forintos pénzjegyek hátlapjának kétféle árnyalata van.

A sok eltérés a színekben onnan származhatott, hogy a bankóprésnek gyakran kellett egyik helyről a másikra vándorolnia s ilyenkor nem állott mindig rendelkezésére a megfelelő festékanyag. A Kossuth-bankók kliséinek egy része mai napig is fennmaradt városunkban a Kerschek testvérek birtokában, kik azt féltékeny gonddal őrzik.

b) Városok szükségpénzjegyei.

Úgy 1848-ban, mint 1849-ben nagy hiány volt a kisebb fajtájú pénzmemekben, ezen már előbb úgy segítettek, hogy az osztrák 1 frtos bankót négy, sőt nyolc felé is vágták. A magyar kormány, hogy segítsen a bajon, 1849 elején kiadta a 15 és 30 krajcáros kincstári utalványokat. De még ez sem eléggé segített a bajon, mert szükség volt ezeknél is kisebb pénzmemekre. Egyes városok úgy segítettek magukon, hogy maguk nyomattak csekély értékre szóló aprópénz-

jegyeket, többnyire csak néhány krajcárról szólnak, de vannak 5, sőt 10 forintról szólók is. E szükségjegyeket a szabadságharc után bevonták és megsemmisítették; azért közülök több van olyan, amely mainapság roppant ritkaság számba megy.

Ily szükségjegyeket a magyar Szent korona területén sok város adott ki. Délmagyarország (Temes, Torontál és Krassó-Szörény várm.) területén Fehértemplom, Karánsebes, Oravica, Szászka, Ujmoldova és Temesvár.¹⁾

Fehértemplom városnak 6, 10 és 20 krajcáros bankói voltak. Az értékjelzés számokkal a bankó felső és két oldalszélén van. Alapszíne fehér, szélein egyszerű ornamentika, a papírlap közepén e szöveg: „Zwanzig (vagy Zehn, Sechs) Kreuzer in Conv. Münze. Gültig in der Stadt — Weiskirchen im Banath. Garantirt durch den Vorstand der Stadt.“ Muzeumunkban van a 20 és 10 krajcáros jegynek egy-egy eredeti példánya, a 6 krajcárosnak pedig fénynyomata. (3 darab.)

Karánsebesi szükségjegyek ritkák, muzeumunkban semmi sincs belőle.

Oravica. Többféle értékjegyet adott ki az Oravicán székelő bányagazgatósági pénztár. Muzeumunkban ezekből egy darab két forintos jegy mintája van. Hiányzik róla a Serie jelzése és alul a pénztár pecsétje. E nélkül pedig aligha volt értéke. Alapszíne fehér papír, hossza 12 cm., szélessége 85 mm. Széle feketés keret, a négy szögleten négyszögű keretben kétfejű sasos címer. Szövege öt sorban: „Zwei Gulden, — Die Banater königl. Berg-Directions Cassa — zu Oravitz — zahlte dem Ueberbringer gegen diese Anweisung — Zwei Gulden — in oesterreichischen Bank-Noten.“ Aláírva: Jos. Reinbold, k. Kassier.“ — Keletjelzés hiányzik. A M. N. Muzeumnak az oravicai bankókból van egy darab 1 forintos bankója, mely teljesen hasonlít a mi 2 forintosunkhoz.

Szászka. Itt a bányavezetőség adott ki szükségjegyeket, apróösszegekről, hogy a bányászokon segítsen. Hogy mikor adták ki, tudni nem lehet, mert a kiadási ideje jelezve nincs. Ismerünk 5 és 3 krajcáros szászkaik pénzjegyeket. Mindkettő egyenlő nagyságú. Hossza 11 cm., szélessége 75 mm. Fehér az alapszíne, négyszögletű barnás keretén belül egymást keresztező vörös vonalak vannak, úgy, hogy messziről nézve a bankó pirosnak tűnik fel. Az értékjelzés római számokkal *V kr. C. M.* és *III kr. C. M.* a pénzjegy felső és két szélső oldalán van. A kereten belül a szöveg: „Assignate der Szász-

¹⁾ Versec is akart 1849-ben szükségpapírpénzt kiadni; évégett az akkor már Szegeden székelő kormányhoz fordultak egy küldöttséggel a verseciek; Kossuthtól meg is kapták erre az engedélyt, de mire hasznát vehették volna, akkorára már véget ért a szabadságharc.

kaer Faktorei.“ Aláírva: Zwillinge r és Karl Franz A. Stolt Kontrollorfaktor. — Balról a reányomtatott pecsét: Kerek koszorú, ebben felül ötágú korona alatt keresztben álló két kalapács s e körirat: „Saska Gewerk. Bergw. Faktorey Sigill.“ — Hogy voltak e kétféle értékjegyen kívül másféle kiadványok, nem tudjuk, de valószínű, hogy kellett lenni 1, 2, 10 krajcárról szólóknak is. Muzeumunkban csak egy-egy példány 5 és 3 krajcáros van.

Az újmoldovai jegyekből egyetlen egyet sem birunk. Valószínű, hogy csak krajcárokról szólottak. Idáig csak egyetlen példány ismeretes belőlök, mely Bécsben az Ehrenfeld-féle gyűjteményben van. Ez a darab 1 krajcáros pénzjegy. Mintegy 25 mm. hosszú és ugyanolyan széles vastag fehér papir közepén egy kör s ezen belül négy sorban e szöveg: I. — Kreuzer — W. W. — Neu-Moldova. (Réthy László szíves közlése.)

A temesvári bankók kétfélék voltak, 5 és 10 forintosok.

A hazánk többi városai által kiadott szükségpapírpénzek közül muzeumunkban megvannak a következők: Eger városi 1 pengőkrajcáros, komáromi 5 krajcáros (3 példány), 8 krajcáros (1), 10 krajcáros (2), kissebenedi 10 (kétféle példány) és 20 krajcáros (1).

c) Magánosok szükségpénzjegyei.

Ezek közül birtokunkban megvannak a következők:

1. Gróf Zichy László alsó-péli gazdaságának sárga papírra nyomott, 1849. március 1-én kiadott 6 krajcáros (1).

2. Szigler komáromi könyvkereskedőnek 2 pengőkrajcáros utalványa a Komáromi Lapokra (1).

Hiányzik Szász Coburg-gothai Ferdinánd herceg erdélyi cukorgyárának 30 krajcáros (1) és Lekitsch Elias eszéki kereskedőnek 10 és 20 krajcáros (1).

d) Magyarországi osztrák szükségjegyek.

Az osztrák kormány által magyarországi biztosának kinevezett Gróf Almásy aláírásával Buda, 1849. március 1. kelettel jelentek meg az 1, 2, 5, 10, 100 és 1000 forintos utalványok. Egyik oldalukon magyar, a másikon német szöveggel. Ezek közül nálunk megvannak:

1. Az 1 forintos utalvány eredetije, négy példány.

2. A 2, 5, 10, 100 és 1000 forintosoknak csak a mintái. Különben az 1000 forintos Almásy-féle bankónak eddigelé csakis a mintája ismeretes.

3. Almásy-féle 6 és 10 krajcáros papírpénzjegyek Buda, 1849. aug. 1. kelettel jelentek meg már csakis német szöveggel. Mind a kettőből vannak feles példányok.

4. Az aradi osztrák császári várórség szükségpénzei igen sokfélék. Nálunk a következők vannak: Hosszukás sárgapapírra kézzel írott 20 krajcáros, aláírva Saffran, Platzmajor. (egy drb.) — Zöld papírra kézzel írott 10 krajcáros. — Kerekalakú vörös kartonpapírra nyomott 1, 3 és 6 krajcáros. — Kerekalaku rézlapokra nyomott 1 és 3 krajcárosak (4 darab).

e) **A szerbek papírpénzei.**

A szerb nemzeti Odbor, a szerb vajdaság felállításának reményében Karlovica, 1848. aug. 13-iki kelettel, Suplikác Izván és Koromata aláírásával és az osztrák kétfejű sassal ellátott 1, 2, 5, 10 és 50 frt névértékű szelvényes utalványokat bocsátott ki. Az Ehrenfeld-féle bécsi gyűjteményben van egy darab 100 forintos is, a többitől eltérő nyomással. Ezek közül nálunk csak 10 frtos van meg; szövege cyrill betűs szerb.

f) **Kossuth amerikai és londoni papírpénzei.**

Ebből az igen szép nyomású és finom kivitelű, angol szövegű pénzjegyekből a következő példányaink vannak.

1. Egy dolláros. New-York, 1852. febr. 2. kelettel (1).
2. Egy dolláros (az előbbtől különböző). New-York, 1852. febr. 2. (1).
- 3—4. Öt dolláros és tíz dolláros (2 drb.) U. a. keltezéssel.
- 5—6. Ötven dolláros és száz dolláros. New-York, 1852. jul. 1. kelettel, Kossuth sajátkezű aláírásával.
- 7—9. Magyar szövegű egy, két és öt forintosok Kossuth litografizott aláírásával, dátum nélkül.

Kossuthnak 1860-ban Londonban nyomtatott, de az osztrák kormány megkeresésére még a kibocsátás előtt elégetett 1, 2 és 5 forintos papírpénzei oly rendkívül ritkák, hogy a Nemzeti Muzeumnak is csak az 1 és 2 forintokból van igen drágán szerzett példánya.

g) **Külföldi államok papírpénzei.**

Ezek gyűjtésére ezentúl sem kívánunk nagyobb súlyt fektetni; a véletlenül adomány útján hozzánk jutott darabok a következők:

1. Francia assignaták 1791—92-ből: 5, 10, 15, 25, 60, 250 livreről és 10, 25 és 50 solsról. — 2. Lengyel: 4 forintos bankó 1794-ből és a lengyel emigráció által Párisban 1852-ben kiadott 10 forintos bankó mintája. — 3. Olasz: Velencei 1 lírás bankó 1848-ból, egy lírás bankó, 4 darab későbbi évekből és 1 darab 50 centesimis bankó 1868-ból. — 4. Török: 2 darab régibb bankó 20 és 10 piasterrel; 9 darab török bankó 1877-ből; 4 darab magánértékjegy 1862-ből;

— 5. Görög: Egy drachmás 1885-ből. — 6. Amerika: Argentínai 1 peso 1833-ból; Egyesült-Államok 1 dollárosa az 1860-as évekből és 10 centje.

Ezek után könnyen levonhatjuk a következtetést, hogy a papírpénzjegyek gyűjtése terén mire kell figyelmet fordítanunk. Elsősorban megszerzendők a délmagyarországi 1848/9-es szükségjegyek, és pedig a karánsebesi, újmoldovai és oravicaiai; ezek után jönnének a hiányzó aradi szükségjegyek és az 1848. évi szerb 1, 2, 5 és 50 forintos cyrillbetűs utalványok. Az 1848/9-es magyar állami értékpapirokból megszerzendő volna a 100 és 500 forintos *K a m a t o s U t a l v á n y*; a Kossuth és Szemere Bertalan által aláírt, 1849. évi július hó 1-én kibocsátott, de igen ritka *K i n c s t á r i U t a l v á n y* 2 pengőforintra; a Kossuth és Duschek által aláírt, 1849. évi július hó 1-én kiadott, *h á t s ó s z ö v e g n é l k ü l i K i n c s t á r i U t a l v á n y* 2 pengőforintra, a szövegnélküli *K i n c s t á r i U t a l v á n y* 2 pengőforintra, a szövegnélküli, csak alapnyomással bíró 15 krajcáros *K i n c s t á r i U t a l v á n y* és végre az egyes városok és magánosok által kiadott szükségjegyek, amennyiben egyesek rendkívüli ritkaságuk miatt megszerezhetők.

A *W i e n e r - S t a d t - B a n k o - Z e t t e l - e k b ől*, az *O s z t r á k N e m z e t i B a n k*, majd *O s z t r á k - M a g y a r - B a n k* által kiadott bankjegyekből és az újabbkori államjegyekből egész sorozatok hiányzanak. Itten megelégedhetnénk, ha csak a nevezetesebb típusokat szerezhethetnők meg.

A muzeumunkban levő feles példányok számáról azért emlékeztem meg, hogy tudomást szerezhessenek róla akár muzeumok, akár magán gyűjtők és csere útján egymásnak szolgálatot tehesünk.

DR. BERKESZI ISTVÁN.

Újabb leleteink repertoriuma.

1907. október elejétől 1908. augusztus közepéig, eltekintve a jelenleg is folyó régészeti ásításainktól, Délmagyarország három vármegyéje területéről a következő őskori, római, közép- és újkőkori leletek kerültek muzeumunkba:

1. **Anina** (Krassó-Szörény vármegye). Egy darab bronz tokos vésőfülle; hossza 0·11 m., éle 0·04 m. Találták 1900. évben.

2. **Bogsán** (Német-, Krassó-Szörény vármegye). Egy darab őskori agyagfedő, vöröses-sárga iszapolatlan agyagból; kerek, átmérője 0·11 m., fogója kiemelkedik, kerek s ennek az átmérője 0·04 m. Egy darab római kori agyaglap, melynek vastagsága mintegy 10—13 mm. Hossza 0·16, szélessége 0·09 m. töredék, rajta bőségszarú, körötte virágalakok.

3. **Detta** (Temes vármegye). Egy darab vörösréz véső. Hossza 0·14 m., éle 0·05 m., felső része csak 0·02 m. széles. 1908-ban szántás alkalmával találták.

4. **Dubovác** (Temes vármegye). Középkori sárgaréz gyűrű; előlapja hatszögű, rajta semminemű díszítés. Középkori.

5. **Gilád** (Temes vármegye). Őskori nagy agyagedény füle, iszapolatlan agyagból. — Három darab csiszolókö és egy darab törökő. Abonyi József mérnök és tagtársunk ajándéka.

6. **Hodony** (Temes vármegye). Egy darab őskori agyagorsógomb; 4 darab őskori, hosszúkás alakú, kőből csiszolt gyöngyszem és két darab őrlőkő, kerek alakúak. Az egyik csillámpalából faragva, átmérője 0·36 m., de szélei töredezettek, közepén egy lyuk; a másik őrlőkő trachit, ennek átmérője 0·36, a malomkő alsó része volt, közepén mintegy 0·10 m. hosszú és 0·05 m. szélességű nyílás, hol a liszt kiömlött. Mindezeket a temesvár—varjasi vasut építésekor találták 1908. tavaszán. Küttel Árpád hodonyi jegyző ajándékai.

7. **Knéz** (Temes vármegye). Vörösréz csákány, három darab, de mindenik töredék. Találták a község szélén elterülő tó partján. Mind a háromnak csak a fele van meg, mindenik a nyéllyuknál tört el. A legnagyobbak hossza 0·14 m., élének széle 0·08 m., a másiknak

hossza szintén 0·14 m., de merőlegesen álló éle csak 0·06 m. A harmadik jóval kisebb; hossza csak 0·08 m., vízszintesen álló éle 16 mm. — Egy darab törőkő, majdnem gömbölyű, két oldalán igen meglátszik a használat nyoma. Egy csiszolókö, sötét színű, alul síma, felül majdnem félkör alakú, hossza 0·13, szélessége 0·09 m. — Egy kőalapács töredéke, a nyélluknál eltört; két darab kovaszilánk. Egy darab füles agyagbögge, vörösre égetett, iszapolatlan agyagból, szabadkézzel készítve, majdnem gömbalakú, talpazata nagyon kicsiny, felső széle lefelé hajlott, pereméhez közel két erős nagy füle van, teljesen dísztelen. — Egy őskori agyagbögge, 0·10 m. magas, kívülről fekete színű, talpazata nagyon kicsiny, peremének átmérője 0·08 m., egy füle volt, de az eltört, hasán egymástól szabályos távolságban három újbenyomat, egyébként dísztelen. — Egy darab 0·22 m. hosszú özágancs, a faragás világos nyomaival.

8. **Kölcán** (Krassó-Szörény vármegye). Egy darab, 0·08 m. hosszú, szarvaságancsból faragott, felső végén átfurt kis balta, minőt a halottak mellé szoktak volt tenni az őskorban.

9. **Kubin** (Temes-, Temes vármegye). A muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelősége muzeumunknak adományozott 690 darab, legnagyobb részben őskori, részben római és középkori régészeti tárgyat, melyeket báró Miske Kálmán és Bella Lajos 1898-ban a muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelősége megbízásából részint Temes-Kubinban, részint B.-Komlóson ástak ki. Az előkerült lelettárgyak közül a M. Nemz. Muzeum az érdekesebb darabokat kiválogatva, a megmaradt részt muzeumunknak küldte meg a leíró lajstrom kíséretében öt ládában. A küldött darabok között vannak őskori törőkövek, kővésőtöredékek, őrlő- és csiszolókövek, kőpengék, csonttárgyak, mint tűk, áruk, simítók; kunyhótapsz-töredékek, tűzpadmaradványok, salak, stb. és koponyák; úgyszintén nagymennyiségű ős- és középkori agyagedénytöredékek és konyhahulladék. Sajnos, majdnem minden darab csak töredék.

Utóbbi napokban a következő középkori vastárgyakat szereztük meg innen: Egy teljesen ép vaskard, 0·86 m. hosszú, a markolat keresztvasának két vége kissé lefelé hajlik, végén lapos félgömb, a XIII—XIV. századból való; egy másik vaskard töredéke, a markolat keresztvasa S alakú, a markolat végén hatalmas vasgömb, a XIV—XV. századból; egy darab hatágú nagy vasbuzogány; egy vassarkantyú; három darab vaskasza és egy zabolarész. E tárgyak nagy részét Győrössy Endre úr, a teljesen ép kardot pedig Becker Mihály, a temes-kubini ármentesítő társulat igazgató-főmérnöke ajándékozta muzeumunknak.

10. **Majdán** (Krassó-Szörény vármegye). Gránitból készült, csiszolt kőbalta töredéke, mely a nyéllyuknál eltört.

11. **Nagyfalú** (Temes vármegye). Egy darab kis bronzvéső, hossza 0·12 m., vastagsága a közepén alig 0·10 m., a két vége felé vékonyodik, mindkét éle alig 0·01 m. széles. — Egy darab öt huzalos bronz karperec; az egyes huzalok szélessége mintegy 5 mm., a két vége hegyes. — Egy teljesen ép agyag kanál, kis görbe fogantyúval; — egy darab füles agyagcsésze, 0·10 m. magas, pereme kifelé hajló, de négyötöd része letört, vízszintes és függélyes vonaldíszes; külseje szürkefekete. — Egy darab átlukasztott kis kerek agyaggyöngy; három darab csontár; egy darab állatsontból faragott, szépen csiszolt, két végén párhuzamosan szépen elvágott csontfogantyú, melyet valószínűleg bot végén használtak, belül üres, hossza 0·07 m. — Egy darab amulett, serpentinkőből csiszolva, kerülék alakú, hossza 55 mm., szélessége 35 mm., domború alakú, egyik végén át van furva, és abba egy kis vaskarika van beillesztve. Igen valószínű, hogy a nyakra függesztve viselték. Két darab kőkalapács töredéke; két darab parittyakő, egyik trahitból, a másik homokkőből; két darab agyagorsógomb; egy darab merítő kis csésze, melyet kanálnak is használhattak; egy darab csónakalakú kis agyagtál, tűztől és füsttől barna, teljesen ép, hossza 0·21 m., legnagyobb szélessége 0·11 m., egyik oldalán fogásra szánt bütyökkel. Két darab agyagfőzőedény iszapolatlan agyagból, korong nélkül készítve; az egyik 0·21 m. magas, kétfülű, teljesen dísztelen, szürke, helyenkint a füsttől barna; a másik magassága 0·15 m., szintén iszapolatlan agyagból; pereme igen széles, átmérője 145 mm.; egy füle volt, de az eltört, talpazat átmérője 0·09 m. Egy darab agyagfödő sárgás-szürke agyagból, vastag falazatú; magassága 0·09 m., felül egy gombalakú fogó, mellyel leemelték; ezen alul négy kis bütyök, alsó peremének átmérője 105 mm. Majdnem teljesen ép, semmiféle dísz rajta nincs. — Két darab agyagcsupor, őskori, egyik 0·10, a másik 0·06 m. magas, egy-egy fülűek, de a fülek letörték, teljesen díszítetlenek, barnás színűek. Kilenc darab kis agyagcsésze, többé-kevésbé díszítettek, nagyon hasonlók a vattinai bronzkori csészékhez. Közöttük csak egy darab teljesen ép, két fülű, a többiek meg vannak sérülve; négy darab teljesen ép, szarvasagancsból készült balta, nyéllyukkal; egy darab szarvasagancsból készült, 0·34 m. hosszú, faragott, ütésre szolgáló dorong; 11 darab, szarvasagancsból faragott szűrőeszköz, hosszúságuk 0·26—0·10 m. között változik. Három darab szarvasagancsból idomított csontsimító, vastagabb végükön a levágás nyílt jeleivel, vékonyabb hegyeik egyik oldala félig lecsiszolva, hossza 0·20—0·25 m. között;

három darab szarvasagancs és egy darab özagancs, a faragás világos jeleivel.

12. **Pozsezsena** (Szerb-). Rómaikori kis márványtábla, magassága 0·13., szélessége 0·11, vastagsága mintegy 0·05 m. Rajta egymással szembe jövő két lovas alak. (Ketté tört.)

13. **Temesvár**. Részint a várfalak lebontása, részint csatornaásás és az új Bega-meder készítése alkalmával, 1908. folyamán a következő régibb és újabb tárgyakat sikerült megszereznünk: egy darab őskori agyaggyöngy; egy darab, 28 mm. hosszú állati lábszárcsont, egyik oldalán véghosszában csiszolva, a másik oldalán, a csont két végén furt gömbölyű lyuk, úgylátszik, hogy őskori szánkarészlet volt; egy darab véső, állatsontból alakítva, egyik végén csiszolva. Az újabbkori tárgyak közé tartoznak: egy darab aranyozott rézőv, vagy mentekőtő, egy vaskulcs, egy kis vaskés, két darab agyűszög, két darab kis balta, egy vaskapa, egy cserépkorsó, két darab agyagfedő és négy darab kis agyagpipa. Mindezek a temesvári vár építési korából, a XVIII. század első feléből valók.

14. **Vadászerdő** (Temes vármegye). Innen egy igen szép bronz buzogányfőt és két darab, egymásba illő, őskőzetből készült, kerek, 0·39 m. átmérőjű, valószínűleg rómaikori malomkővet szereztünk meg.

15. **Vattina** (Temes vármegye). Egy darab őskori, teljesen ép agyagkanál; egy darab — szintén teljesen ép — 125 mm. hosszú, 75 mm. széles — csónakalakú edény; két darab kis agyagbögre, bronzkoriak; egyik sárga színű, kétfüles, ép; a másik feketére égetett, szintén kétfülű, de egyik füle letört.

16. **Vinga** (Temes vármegye). Fából faragott, kívülről gyantával bevont, szívalakú kis amulett, rómaikori; valószínűleg sir melléklet. Hossza 40 mm., szélessége 32 mm. Egyik oldalán nőtrabló férfi, a másik oldalán egymást átfogó két kéz.

É r m e k.

1. **Csáková**r (Torontál vármegye). Egy darab, XVI—XVII. századbeli török tallér, melyet az őrtorony közelében találtak.

2. **Dubová**c (Temes vármegye). Gordianus császár ezüst denarius, és egy kopott, császárkori bronz érem, melyeket gróf Stomm Lajos főmérnök a helyszínén talált.

3. **Knéz** (Temes vármegye). Egy darab Vespasianus császár-féle ezüst denár, egy Árpádkori (1095—1162) ezüst érem (Réthy: Corpus V. Hung., I. 5 tábla, 71. sz.) és II. Lajos király ezüst denárja 1508-ból. Ezeket Glasz Péter itteni tanító gyűjtötte mint helyi leleteket.

4. **Pozsezsena** (Torontál vármegye). Traianus nagy rézérme Dácia legyőzésére; Hadrianus középbronz érme, Julia Domna, Antoninus bronz érmei, Pertinax (ezüst dénár), Gordianus bronz érmei. Három darab viminaciumi bronz érem (Annus V., VI. és XIV.), két darab Constantinus-féle kis bronz, és III. Károly magyar királynak egy darab ezüst denárja; összesen 26 darab, a legnagyobbrészt igen kopott állapotban. Ezeket Zsivkovics István helybeli lakos találta.

5. **Temesvár**. Részint a várbástyák lebontása, részint a Begameder szabályozása folytán újabban a következő érmek kerültek hozzánk: Egy darab velencei arany, Contarini Károly doge idejéből; II. Ferdinánd király magyar aranya 1627-ből, II. Mátyás király ezüst denárja 1618-ból, Rudolf és II. Ferdinánd ezüst denárjai 3 darab, és Constantinus-féle kis bronz érem. Ezeket részben a földmunkásoktól szereztük meg, a II. Ferdinánd-féle magyar aranyat pedig Szilárd Emil városi főmérnök ajándékozta.

6. **Vojtek** (Temes vármegye). Alexander Severus római császárnak egy darab ezüst denárja, melyet Megyesi Lajos réaliskolai tanuló mint itteni leletet ajándékozott a muzeumnak.

DR. BERKESZI ISTVÁN.

Vegyes.

Társulatunk felterjesztése Temesvár sz. k. város tanácsához.

54. sz. 1908. — Mélyen tisztelt Városi Tanács! Társulatunk igazgatóválasztmánya f. é. június 27-én tartott ülésén hazafias örömmel vette tudomásul, hogy a mélyen tisztelt Városi Tanács ama kérésünkre, hogy a Temesvár városi emlékérmek megszerzési költségeihez hozzájárulni kegyeskedjék, 15.258/tan. 1908. szám alatt kelt becses átiratával ötszáz koronával járult kivételesen eme kiadásunkhoz. Midőn e becses hozzájárulásért mély köszönetünket fejezzük ki, egyúttal tudatjuk, hogy muzeumunk régiségtárában a temesvári emlékérmek és jelvények immár külön tárlóban vannak elhelyezve, az emlékérmek száma idáig hetven darab és pontosan vannak leltározva is.

Mély tisztelettel kérjük a tekintetes Városi Tanácsot, hogy muzeumunkat, mely Temesvár szab. kir. város mindennemű régészeti emlékeinek összegyűjtésével buzgón és állandóan foglalkozik, lehetőleg állandó és oly mérvű anyagi támogatásban részesíteni kegyeskedjék, mint azt más hasonló, vagy Temesvárnál még jóval kisebb jelentőségű hazai városaink is megteszik a maguk kebelében levő, a mienkhez hasonló muzeumaikkal, mert csakis így tudunk feladatainknak megfelelni; az anyagi tehetetlenség állván útját igen gyakran annak, hogy a legkiválóbb régészeti tárgyakat, vagy régibb műiparunk darabjait megszerezhessek. Ennek következménye pedig az, hogy Temesvárnál jóval kisebb jelentőségű városok muzeumai, amelyek a mienknél később keletkeztek, jelentőségre, gazdagságra nézve rövid idő alatt túl fogják szárnyalni a mi muzeumunkat, melyet a nagyérdemű, boldogemlékű Ormós Zsigmond úgyszólván a saját gyűjteményeinek ideajándékozásával teremtett meg, de amely az ő halála óta nem is talált bőkezű Mecaenasra, úgy hogy gyűjteményeinknek legnagyobb és legbecsesebb anyaga még most is csak az, ami husz év előtt volt.

Minél fejlettebb, minél rendezettebb egy nagy város muzeuma, annál nagyobb tiszteletet érdemel annak közönsége, mert a figyelmes látogatók abból ítélik meg elsősorban a város lakosságának úgy értelmi mint erkölcsi színvonalát, a minő érzéket tud tanúsítani egyrészt a

szépérvék és műzítés fejlesztésére hivatott képzőművészeti gyűjtemény (képtár), másrészt a saját dicsőséges multját feltüntető emléktárgyak (régészet) és a jelenkori állapotát bemutató néprajzi tárgyak szakszerűen csoportosított, mindenkire mély hatást gyakorló bemutatása terén.

Ez a meggyőződés vezette Temesvármegye nemes közönségét is akkor, midőn 1907-től fogva állandóan, évenként 1125 korona javadalmat szavazott meg a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeumnak, hogy fokozottabb mérvben felelhessen meg hivatásának.

Ha Temesvár szab. kir. város nagyérdemű közönségétől is állandó évi segílyt nyernénk, úgy elsősorban arra törekednénk, hogy e város falai között a XVIII. században és a XIX. század elején élt és működött nevezetesebb festőművészek — Wagner, Melegh, Brocky, Fiala stb. — műveit kutatók fel és szereznők meg a muzeum számára, ahol azok külön csoportban lennének kiállítva. E mellett — természetesen — fokozottabb mérvben igyekeznénk a város történelmére vonatkozó egyéb emlékek összegyűjtésére is. Sohasem volna szabad — még egy pillanatra is — megfélekedezni ama intő szóatról, amelyet egyik fekölttelkü egyházfejedelmünk és történetírónk öntött ily szép formába: „Órizzük meg emlékeinket, gyűjtsük össze töredékeinket, nehogy végleg elveszenek s ezáltal is üresebb legyen a mult, szegényebb a jelen és kétesebb a jövő.“

Mély tisztelettel, nagy reménnyel, de egyúttal hazafias aggodalommal is ajánljuk jelen felterjesztésünket a tekintetes Városi Tanács bölcs figyelmébe.

Fogadja a tekintetes Városi Tanács legőszintébb tiszteletünk kifejezését.

Temesvár, 1908. június hó 27-én.

Az igazgató-választmány nevében: Ferenczy Sándor, társ. igazgató, elnök-helyettes. Dr. Berkeszi István, társ. főtitkár és muzeumi ör.

Társulatunk kérelmére Temesvár sz. k. város tanácsa 1908. évi 18.844. szám alatt a következő határozatot hozta:

„A városi tanács a folyamodó társulat ama kérvényének, hogy azt állandó segíyezésben részesítse, a számvevőség véleményéhez képest, fedezet hiányában nem adhat helyt.

Hogy azonban a Temesvár városára vonatkozó történelmi emlékek összegyűjtését tőle telhetőleg előmozdítsa, nem zárkózik el az elől, hogy ily történelmi tárgyak beszerzési költségeihez esetről-esetre előterjesztendő kérelemre és a városra vonatkozó gyűjtött vagy gyűjtendő történelmi emlékek megjelölése után hozzájáruljon.

Miről a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzzeum-Társulat és a városi számvevőség értesíttetnek. — Temesvár sz. k.

város tanácsától, 1908. évi július hó 29-én. Geml, polgármester-helyettes s. k. (P. H.)“

Képtárunk nagymérvű gyarapodása. Az 1908. év folyamán gyűjteménytáraink között idáig a képtár gyarapodott legjelentékenyebb módon. Néhai Dessewffy Sándor, csanádi püspök, társulatunk megboldogult védnöke, végrendeletében kilenc darab értékes olajfestményű képet hagyományozott Temesvár szab. kir. városának. A végrendelet végrehajtói pedig e kilenc kép mellé tizediknek csatolták a megboldogult püspök édesatyjának életnagyságú arcképét is. A város a hagyományozott és felajánlott képeket kegyelettel elfogadta és 1908. márc. 30-án tartott közgyűlésében ama határozatot hozta, hogy e tíz darab kép a város örök tulajdonjogának fentartása mellett a Délmagyarországi Tört. és Régész. Muzeumnak adassék át megőrzés végett. Társulatunk igazgató-választmánya, mint Temesvár sz. kir. város letétjét, e képeket elfogadta s azokat immár képtárunk sorába be is osztotta. A képek mintegy 15.000 korona értéket képviselnek és képtárunkra nézve nemcsak külső értéküknél fogva becsesek, de főleg azért, mert egyrészt — a legkiválóbb — Délmagyarország egyik igen jelentőséges történelmi eseményét örökíti meg, másrészt pedig azért is, mert a legújabb magyar festőiskola képtárunkban eddig csak kevésbé van képviselve. Vannak a képek között olyanok is, amelyek külső értékre nézve talán nem oly becsesek, de reánk nézve annál nagyobb becseséln bírnak, mert egyrészt régi temesvári festők művei, másrészt azok, akiket ábrázolnak, Temesvármegyének és Temesvárnak a XIX. század elején nagyon jelentőséges főtisztviselői voltak. Az átadott képek a következők:

1. Tury Gyulától: Magyar zarándoklat Velencébe, Szent Gellért hamvaihoz 1900. szept. 24-én. Nagyarányú olajfestmény, melyen a mostani Szentatya, X. Pius pápa, akkor még mint velencei patriárka, Dessewffy Sándor püspökkel együtt egy gondolán, továbbá temesvári, szegedi, aradi magyar zarándokok vannak feltüntetve. Ára 10.000 kor.

2. Molnár József: Szent Pál a római katakombákban. Nagyarányú olajfestmény. Ama jelenetet ábrázolja, midőn a katakombákban titkosan összejövő és imádkozó keresztényeket meglepi a római pogány poroszlók. Az oltárnál díszöltönyben álló Szent Pál kezét fohászszerűen Istenhez emeli s az ő védelmébe ajánlja üldözött híveit. Ára 1300 kor.

3. Littrow Leo: Tengerparti részlet Abbaziában. Olajfestmény.

4. Müller I.: Hegedülő szerzetes. Olajfestmény. (Sérült.)

5. Glax: Virágot szedő leány. Vízfestmény.

6. Melegh (született Versecen): Dessewffy Antal és neje, szül. Koppauer Zsuzsánna arcképei. Kisebb arányú olajfestmények. A ház-

párt — Dessewffy Sándor püspök szüleit — fiatal házaskorukban — 1820 körüli években — ábrázolják.

7. W a g n e r (temesvári festő): Koppauer Ignác, temesvári polgármester és neje, született Keszler Erzsébet, Dessewffy püspök anyai nagyszülei mellképei; 2 darab, faragott keretekben; a képek cinóber alapra vannak festve, 1792 körül. Wagnernek, ki a XVIII. század végén lakott városunkban, immár ezekkel együtt három képe van gyűjteményünkben. E kettőn kívül a harmadik Malenicza Péterné, született Miloradovits, orosz grófné, pastellben festett arcképe. Koppauer Ignác 1789—1808-ban volt Temesvár polgármestere. A kép őt és nejét mint fiatalokat ábrázolja s így 1790 körül kellett készülniök. Koppauer Ignácot a kép magyar ruhában, copfos hajviselettel ábrázolja.

8. Ismeretlen művésztől Dessewffy Antal, Temesvármegye alispánjának arcképe. E képen a művésznak semmi monogramja nem látható. Dessewffy Antalt már idősebb korában, teljes életnagyságban, tetőtől-talpig, álló alakban ábrázolja. Valószínűleg helybeli festő műve, de gyöngé műalkotás, 1830—1840 között kellett készülnie, akkor pedig a legkiválóbb temesvári festő Fiala volt, kitől Lonovits József, csanádi püspök arcképe van meg muzeumunkban. E kép után ítélve, Fiala sokkal jobb művész volt, mintsem hogy Dessewffy Antal arcképe neki volna tulajdonítható.

E tíz képen kívül muzeumunknak adta át Temesvár szab. kir. városa még Ligeti Miklósnak Szegeden levő Erzsébet királyné szobra gipsz-mintáját.

Mind e művek oly terjedelmesek, hogy falazat hiányában ismét egy terjedelmes deszka-falazatot kellett készíttetnünk, amelynek mindkét oldala megtelt az új szerzeményekkel.

A temesvári Szabad Lyceum történelmi, művészeti és társadalomtudományi előadásai. A temesvári Szabad Lyceum, melyet a Temesvári kerületi tanári kör alapított és immár kilenc éven át vezetett, az 1907/8. tanév alatt is a hatóságok támogatása és a nagyközönség élénk érdeklődése között folytatta hazafias és kulturális tekintetben számottevő működését.

A Szabad Lyceum 1907/8. évfolyamának megnyitása 1907. november 3-án volt a „Petőfi-est“ keretében. Magas fokon tartotta az idej cyclust is úgy ama három zenés előadás, melyeknek feladata volt egyrészt a nemzet hallhatatlan nagy költője emlékét és szellemét dicsőíteni, másrészt Liszt örökbecsű zenéjét zeneesztétikailag méltatni és bemutatni. A harmadik zenés előadás vegyes magyar művek előadása volt.

A Szabad Lyceum 1907/8. évfolyamában e három zenés előadáson kívül még 26 rendes előadást tartott. Ez előadások között történelmi, művészeti vagy társadalomtudományiak a következők voltak:

1. Nov. 5. Dessewffy Emma: A patronage fontossága Magyarországon.

2. Dec. 10. Kácsér Romulusz: Szociális utópiák. I.

3. Dec. 14. Farkas Pál dr.: Társadalmi fejlődések. I.

4. Dec. 17. Kácsér Romulusz: Szociális utópiák. II.

5. Dec. 20. Farkas Pál dr.: Társadalmi fejlődések. II.

6. Jan. 3. Sipos András: Hogyan készül a szobor?

(Mutatványokkal.)

7. Jan. 7. Szántó Zsigmond dr.: Részletek a művészet-történetből.

8. Jan. 14. Káldor Ágost: Művészet és természet.

9. Jan. 17. Tafferner Béla: A modern művészet.

10. Jan. 24. Hoffer Imre: A modern iparművészetéről.

11. Febr. 4. Lendvai Miklós: Temesvármegye multjából. I.

12. Febr. 18. Metzner Mór: Munkásmozgalmak.

13. Febr. 21. Lendvai Miklós: Temesvármegye multjából. II.

14. Márc. 13. Sztura Szilárd dr.: Az akaratszabadság problémája.

A temesvári Szabad Lyceum ez évi működését is nemcsak a helyi hatóságok, hanem kivált a nagyközönség kísérte éber figyelemmel, melynek a lyceum előadásai immár megszokott, kedvenc szórakoztató és ismeretterjesztő intézménye lett.

Népszerű régészeti előadás. Társulatunk főtítkára a Vadász-erdő közönségének meghívására a község ifjú és öreg lakóinak egyenlő érdeklődése mellett 1908. febr. 28-án szabad előadást tartott a történelemelőtti korszakról s e korszaknak kivált vidékünkön előforduló lelettárgyairól. Előadását számos őskori tárgy bemutatásával kísérte s igyekezett a község lakosságával megértetni, hogy mi a teendője a földműves gazdáknak, ha szántás-kapálás alkalmából a földből esetleg kisebb-nagyobb régészeti tárgyak kerülnek elő. Az előadás oly figyelmet keltett, hogy néhány nap mulva a község idősebb lakói közül nyolevan-ketten egyszerre jöttek be Temesvárra, hogy a muzeumot és ott kivált az őskori lelettárgyakat megnézzék. Ezúttal is a társ. főtítkár kalauzolta a társaságot, melynek ígérletét vette, hogy ezentúl gondosan fognak ügyelni az előkerülő régiségekre. Az előadásnak már vannak is nyomai, mert a község területéről azóta több tárgy került be a muzeumba.

Muzeumunk látogatottsága. Évről-évre, sőt mondhatjuk, hogy hétről-hétre örvendetesen emelkedik a muzeumunkat látogatók száma. A mult év végén jelentettük, hogy az 1907. év folyamán 2509-el volt az intézetnek több látogatója mint 1906-ban. Az 1908-ik év első hat hónapja alatt összesen 4062 látogató volt 30 nyitási napon. Ezek

között 1. ingyenes volt 2768; — 2. díjas (60 fillér) pedig 294. Az 1908. év első felében 1045-tel volt az intézetnek több látogatója mint az 1908. év első hat hónapjában. Ingyenes látogatók leginkább a tanulók és munkások voltak és pedig úgy a helybeli mint a vidéki intézetek tanulói, kik tanáraik vezetése alatt jöttek. Ily csoportos látogatók voltak: Vadászerdő község közönsége két csoportban összesen 82 egyén (ápr. 12.). — Az aradi főgymnasium 40 tanulója és négy tanára (ápr. 14.), a kolozsvári állami tanítónőképző-intézet 38 tanulója és három tanára (ápr. 22.), az aradi görög kel. román tanítóképző és papnevelő-intézet 54 növendéke és hét tanára (máj. 5.), a szarvasi állami polgári leányiskola 64 növendéke, több tanárral (máj. 31.). A szakálházai áll. népiskola V. VI. osztályának 47 tanulója két tanítóval. A temesvári középiskolák tanulói pedig igen gyakran. Külföldi látogatók leginkább Ausztriából és Romániából voltak.

Új könyvek. Az utolsó hónapok alatt a következő könyvek jelentek meg, amelyek vidékünk történeti multjával kisebb-nagyobb mérvben foglalkoznak.

1. **A csanádi papnevelde története.** A mai papnevelde megnyitásának első Centenariuma alkalmából. 1806—1906. Irta Dr. Kováts Sándor theol. tanár. Temesvár, 1906. I—VIII. és 1—567 + I—XXXII ll., nagy 8-r.

E testes kötet sokkal többet nyújt mint a mennyit ígér. A csanádi papnevelő-intézet történetét akkor is meg lehetett volna írni, ha arra a szerző csak negyedrészt is fordítja annak az időnek és fáradhatlan munkásságnak, melyet jelen monumentális műve elkészítésére fordított. E nagy munka majdnem a katolikus egyház története Délmagyarországon Szent Gellért óta a mai napig. Oly hatalmas forrásmunka ez, a melyből nemcsak a délmagyarországi egyházi viszonyok kutatói, hanem másféle kulturális kérdésekkel foglalkozó monographusok is igen sokat meríthetnek. Temesvár egykori történetírója is igen nagy hasznát fogja annak venni. Igen nagy érdeme az alaposág. A munkának csak alig egy tized része az, ami másodkézből, nyomtatott források alapján készült, a többi mind levéltári, még pedig gondosan megrostált adatok alapján épült fel. E munka oly nagyértékű, hogy azt jelentőségre nézve méltán sorozhatjuk Délmagyarországról szóló nagy forrásműveink közé. Bárki fog is, bármikor foglalkozni Temesvár és Délmagyarország történetével, Kováts Sándor e műve elsőrangú forrásmunkája leend. Üdvözljük szerzőt e nagy műve megjelenése alkalmából, mellyel magát a Délvidék elsőrangú történetírói sorába emelte.

2. **Biographische Skizzen.** Beiträge zur Geschichte des Temeser Banats von F. Wettel. (Mit sechs Porträts.) Temesvár, 1908. Kis 8-r. 1—182 ll.

Wettel e kötetben összegyűjtötte mind ama biographiai ismeretéseket, melyeket délmagyarországi német lapok tárcáiban közölt oly válogatott férfiakról, kik vagy Délmagyarországon születtek, vagy e vidéken mint császári tábornokok és írók kisebb-nagyobb szerepet játszottak. Ezek a következők: Gróf Veteráni tábornok, gróf Mercy Cl. Florimund tábornok, báró Duka Péter tábornok, Born Ignác, Brettschneider Henrik Gottfried, Johann Friedel, Temesvári Pelbárt, Hödel Joachim, dr. Radich Emilian, Grisellini, Böhm Lenárd, dr. Schwicker János Henrik, dr. Kitaibel Pál, Rochel Antal dr., Heuffel János.

Wettelt ez életrajzi ismertetésekben, melyeket nagyrészt régibb folyóiratokból és Lexikonokból böngészett és saját politikai észjárása szerint színezett ki, pángermán szempont vezérli. Neki hazája nem Magyarország, ezt mint ilyet soha nem is említi, hanem csakis a „Bánság.“ Így nevezi ő állandóan Magyarországnak a Duna—Tisza—Maros-szögét. Neki a magyar helységnevek sem kellenek; előtte csak Ofen, Pest, Schäsburg, Grossau, Neu-Beschenova stb. léteznek. Valódi tudósok, jeles emberek csak azok, akiket ő kiválogat. A „Bánság“-nak csak Grisellini, Böhm és Schwicker a valódi történetírói, mások nem is léteznek; a többiek csak chauvinisták, Scheingelehrtek. Örül, hogy e vidék 1849-ben elszakított a magyar hazától, mert önálló német tartománnyá lett, a melyért az osztrák kormány, mint oly tartományért, mely a művelt államoktól kultura tekintetében legalább is egy fél-századdal hátramaradt, mindent megtenni akart, hogy átalakítsa. Azt már elhiszük, hogy az osztrák, illetőleg a bánsági német kormány minden eszközt megragadott, hogy itt germanizáljon, de hogy itt a kulturát emelte volna, azt nem fogja elhítenni velünk. Nézzük csak Temesvárt, a Landeshauptstadtot. Az osztrák kormány talált itt egy virágzó jogakadémiát és két gimnáziumot. Első dolga volt az akadémiát és az evang. gimnáziumot megszüntetni. Temesvár 1850—1860 közt önerejéből reáliskolát akart létesíteni, de épen az atyáskodó bánsági német kormány volt az, mely ezt a tervet állandóan megakadályozta. Ilyen volt az a Wettel által annyira megasztalt bánsági kormány kulturpolitikája. Inkább ne legyen semmi iskola, mint olyan, amelyben magyarul is tanítanak.

Wettel e művében jellemzett férfiakat mint a németség úttörőit, pionirjait mutatja be. Nem hiszük, hogy mindannyian egy húron pendülnének vele. Kivált Temesvári Pelbárról igyekszik bebizonyítani, hogy német volt és nem is tudott magyarul. Hát jól van, t. Wettel úr! mondjuk, hogy Temesvári Pelbárt csakugyan német szülőktől származott. Azt mindnyájan tudjuk, hogy a magyar írók és tudósok sorában századok óta akárhány idegen származású hazánkfia volt és van, de akik nemcsak hogy nem igyekeztek konkolyt hinteni a haza különböző

nyelven beszélő polgárai közé, hanem akik működésükkel egyformán hírt és jó nevet szereztek úgy magoknak, mint hazajoknak. Persze, ezek a régi jó íróink idegen származásuk dacára sem restellték hazajoknak Magyarországot és magokat magyaroknak tartani. Ha német származású volt is Pelbárt, ilyen volt ő is. Van-e Pelbárt műveiben csak egy sor is, amelyben ő magát németnek, vagy nem magyarnak mondaná? Hogy mint temesvári születésű jól tudott magyarul, azt egészen természetesnek kell tartanunk. Temesvári Pelbárt 1440. táján született Temesváron, vagyis olyan korban, amikor e város és vidék sokkal magyarabb volt mint jelenleg is. Hisz a temesváriak még 1580-ban is magyar nyelvű levélben fordulnak a pápához, hogy küldjön nekik magyar papot, mert az istelenség nem terjedett volna itt el annyira, ha papjaik volnának. Lám, ha még 28 éves török uralom után is magyar maradt Temesvár, mennyivel inkább volt az a magyar uralom alatt, akkor — midőn épen Pelbárt egyik kortársa, a későbbi II. Pius pápa írja egyik művében, hogy kevés valamirevaló embert találász Magyarországon, akik magyarul nem tudnának.

Gúnyosan említi Wettel, hogy Pelbárt beszédei még kulturállamok parasztnépe előtt is túl magas szárnyalásúak, Magyarország parasztnépéről pedig jobb hallgatni. Anélkül, hogy a német parasztságot sérteni akarnók, mint Wettel teszi a magyar parasztnéppel, felemlítjük a szászországi Hoffmannsegg gróf ítéletét, ki 1793—94-ben járta be hazánkat és összehasonlítva a magyar parasztnépet a saját hazájabelivel, arra a következtetésre jut, hogy a magyar parasztnép jóval értelmesebb a szászországinál. De hát Sapienti pauca. Nem akarunk a falra borsót hányni. Ha majd az a bejelentett „unparteiisch“ munka Temesvári Pelbártról meg fog jelenni, akadnak majd Sziládyak, akik bőven fognak azzal foglalkozni.

Annyit szívesen elismerünk, hogy amelyik életrajzi vázlatban nem epébe mártotta tollát, ott Wettel munkája egészen élvezhető, és nem egy jelentékeny, felújított adattal járul Délmagyarország történetéhez.

3. **Temesvár és Délmagyarország multja**, jelen közállapotai és turistikai leírása az Al-Duna úti kalauzával. Irta: Dr. Bodor Antal, Bellai József közreműködésével. 66 képpel, 3 megye és Temesvár térképel. Moravetz Testvérek kiadása, Temesvár. 8-rét. I—VIII. és 1—328 ll.

Könnyű modorban megírt tájékoztató akar ez lenni úgy Temesvárról, mint Délmagyarország múltjáról és jelen viszonyairól, hogy alkalmas vezérfonalat adjon mindazok kezébe, akik Temesvárt felkeresik, Temes, Torontál és Krassó - Szörény vármegyéket beutazzák s a Duna alsó szakaszát megnézni akarják. Egy magyar Bedaecker. Ilyen munkától nem kívánjuk, hogy a multak ismertetésére nagyobb súlyt

helyezzen, elég abból az izelítő; csak a legfőbb vonásokban kell itt történetet nyújtani, annyit, amennyi a jelen megértésére elkerülhetlenül szükséges; de annál fontosabbnak és kimerítőbbnek kell lennie a mostani viszonyok megismertetésében, hogy az utas a lehető leg-helyesebb adatokhoz jusson.

E munka kellenél több tért fordít a vidék és Temesvár történeti multja ismertetésére (1—64. és 169—194. ll.), mint az ilyen könyvnel szükséges volna.

A könyv első harmada Délmagyarország általános ismertetésének van szánva. A vidék története után ismerteti a népfajok számarányait, egyenként jellemzi a területen lakó népfajokat, ismerteti a népesség számát, szaporodását és foglalkozását, majd foglalkozik a kivándorlással, az egyházi állapotok, a tanügy, a közgazdaság, mezőgazdaság ismertetésével, az ármentesítő társulatokkal, az iparral, háziiparral, bányászat-és kohászattal, a közlekedéssel, pénz- és hitelüggyel, a törvényhatósági étellel, hatóságokkal és egyleti étellel. Azután következik Temesvárnak körülbelül ugyanilyen szempontokból való ismertetése (169—243. ll.), végül pedig Versec és Pancsova rövid ismertetése után a három vármegye egyes vidékeik szerint, legutoljára jön az Alduna és vidéke.

Látnivaló, hogy itt a különböző ismeretágaknak oly roppant halmaza van összefoglalva, hogy valódi Bedaecker legyen az, aki a helyes arányokat megtartani s a legarravalóbb adatokat kiválogatni tudja. Szerintünk a helyes arány nincs megtartva, sok felesleges, elavult adat is került a könyvbe. Nem kísérthetjük meg, hogy utána nézzünk, vajjon minden adata helyes-e. De ha csak Temesvárt vesszük zsinórmértékül, amelyet a szerző a legjobban ismerhedett, akkor következtethetünk arra, milyen lehet a munka többi része. Már pedig itten sok hibás adatot találunk, amelyet szerző több-kevesebb utánjárással elkerülhetett volna.

De a legtisztább vízcepeben is vannak bacillusok; azért ki mondaná, hogy a víz káros és veszedelmes? Ez a könyv is — minden hibája dacára — mégis használható és hézagpótló. Örömmel üdvözljük azért megjelenését.

4—5. **Geschichte der Grossgemeinde Kussics**, 1383—1907, von Felix Millecker. 1907. Druck von Julius Wunder, Fehértemplom. 8-rét 1—22 ll. és **Geschichte der Kolonie Bázias** von Felix Millecker. 1908. Druck von Julius Wunder, Fehértemplom. 8-r. 1—16 ll.

Vidékünk szorgalmas kutatója és történetírója e két kis munkával ismét gyarapítja ama nagyszámú kis monographiák számát, melyeket időközönként, sok egyéb dolga mellett, a Délvidék egyes községeiről egyes lapok tárcáiban közölni szokott. Nagyon helyes gondolat, hogy

ezeokról külön lenyomatokat készített, mert így könnyebben lesznek feltalálhatók. Milleker gondosan felhasznál minden nyomtatott foírást s kiegészíti azokat a saját észrevételeivel. Ezzel úgy az illető községeknek, mint minden érdeklődőnek igen hasznos szolgálatot teljesít.

B. I.

Főtitkári jelentés

a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-Társulat 1907. évi működéséről
és a társulat gyűjteményeinek gyarapodásáról.

(Felolvasatott a társulat 1908. évi május 3-án tartott évi rendes közgyűlésén.)

Méltóságos Elnök Úr!

Mélyen tisztelt Társulati tagok és vendégek!

Az 1907. évvel társulatunk fennállásának 35. évét töltötte be, 1884-ben végbement újjáalakulása óta pedig jelenleg XXIII. közgyűlését tartjuk meg.

Midőn hivatalos tisztem szerint társulatunk és választmányunk mult évi munkálkodásáról és az elért eredményekről beszámolok, mostan is nyugodt lélekkel tehetem azt, mert igen jelentékeny haladásról és gyűjteményeinknek gazdag gyarapodásáról, úgyszintén a rendezésben véghezvitt alapos munkásságról tehetek jelentést.

Társulatunk és múzeumunk, mint a hazai közművelődés egyik számottevő tényezője, az 1907. év alatt is híven teljesítette kötelességét. Bizonyítja ezt ama körülmény, hogy míg egyrészt minden tőlünk telhető eszközt felhasználtunk gyűjteményeink gyarapítására, gyűjteményeinknek a közönséggel szemben való ismertetésére, addig másrészt még jobban bizonyítja ezt a társadalom fokozatos érdeklődése, mely kisebb-nagyobb muzeális tárgyak adományozásában, a látogatók számának nagymérvű gyarapodásában, valamint a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségének múzeumunkkal szemben napról-napra emelkedő bizalmában, nagyértékű kivételes adományaiban és társulatunk működését elismerő nyilatkozataiban nyilvánul meg.

Gyűjteményeinket az elmúlt évben is legszámosabban a tanuló ifjuság kereste fel, nemcsak a helybeli iskolák növendékei, hanem a vidékről, sőt messzebb fekvő városokból is, tanáraik vezetése alatt. Így febr. 24-én a temesvári áll. felsőbb leányiskola VI. osztályának 26 növendéke 2 tanárral; febr. 28. és márc. 3-án a temesvári Gizella árvaház leány- és fiúnövendékei, összesen 58-an; szept. 5-én a temesvári főreáliskola VIII. osztályának 26 tanulója egy tanárral; szept. 6. és 8-án ugyancsak a temesvári állami főreáliskola V.

osztályának tanulói 25-en; okt. 17-én ismét a temesvári főreáliskola VIII. osztályának 24 tanulója; okt. 22-én a temesvári áll. főgymnasium IV. és V. osztályának tanulói két csoportban Káldor Ágost tanár vezetése alatt.

A közeli vidékről leggyakrabban jöttek intézetünk megtekintésére a lugosi főgymnasium tanulói; így márc. 13-án 20 tanuló két tanárral, máj. 26-án 30 növendék 3 tanárral, november 12-én pedig 24 tanuló és két tanár. Március hó folyamán jöttek a nagykikindai áll. polgári leányiskola 54 tanulója igazgatónőjük és több tanítónő kíséretében; május hó 22-én a vadászerdei népiskola 82 nagyobb tanulója és egy tanító; szeptember 26-án az aradi tanítóképzőintézet 66 tanulója több tanár vezetése alatt.

Távolabb eső vidékről jöttek: május 21-én a budapesti állami Erzsébet nőiskola polgári isk. tanítónőképző intézetnek 26 növendéke két tanár vezetése mellett, június 26-án pedig a marosvásárhelyi áll. polgári fiúiskola 32 tanulója és két tanára.

Az 1907. évi május hó végén városunkban lefolyt kerületi torna-verseny alkalmából tanáraik vezetése alatt megjelentek muzeumunkban a békéscsabai polgári fiúiskola és a békéscsabai Rudolf-gymnasium, továbbá az aradi, fehértemplomi, makói, szászvárosi, zombori, nagyváradai gymnasiumoknak a versenyben részt vett tanulói.

Ilyen csoportos látogatások alkalmával a társ. főtitkár szokott volt a tanulóknak — néhány eset kivételével — hosszabb-rövidebb ideig tartó előadást tartani a régészet köréből.

A muzeumok és könyvtárak Országos Főfelügyelősége részéről méltóságos Kammerer Ernő úr, a Szépművészeti Muzeum igazgatója látogatta meg intézetünket és vizsgálta meg annak kivált képtári részét és egyéb képzőművészeti gyűjteményét.

A látogatók összes száma a lefolyt évben volt 4459 személy és így 2509-el több, mint az előző évben. Volt pedig fizetési látogató 673, ingyenes 3786. A látogatási díjakból és a katalógusok elárulásáról befolyt összesen 172 korona 10 fillér.

Társulatunknak az 1907. év folytán kifejtett munkálkodásáról a következőkben számolhatok be:

Az 1907. évben a társulat tartott egy közgyűlést (ápr. 21.) s az igazgató választmány három gyűlést, amelyeken első sorban mindig a folyóügyeket intézte el, a begyűlt új szerzemények lettek bemutatva, de mindezekon kívül egy-egy tudományos felolvasás is tartatott, és pedig a következő tárgyakról:

1. Április 19-én: „A Névtelen jegyző délmagyarországi hely- és folyónevei.“ Milleker Bódogtól.

2. Április 21-én: „Délmagyarország középkori építészeti műemlékei.“ Dr. Kováts Sándortól.

3. Június 24-én: „Délmagyarország gyűjtelékes emlékei.“ Dr. Berkeszi Istvántól.

4. Október 24-én: „A knézi leletek.“ Dr. Berkeszi Istvántól.

Irodalmi kiadványainkat a múlt évben is folytattuk; mint ilyen jertent meg a társulati Értesítő I. és II. füzete együttesen 11 ívnyi terjedelemben; az Értesítő III. és IV. füzete helyett pedig megjelent Baróti Lajos szerkesztésében az „Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez“ című irodalmi kiadványunknak Pótfüzete 13 ív terjedelemben. Ezekon kívül a Képtár katalógusából új kiadást rendeztünk.

Ami a gyűjtemények gyarapodását illeti, muzeumunknak az 1907. év folyamán is gazdag aratása volt; számra nézve ugyan az 1907. évi gyarapodás nem éri el az előbbi év gyarapodási számát, de ha valahol, úgy a muzeumnál mondható el a legjogosabban, hogy nem a szám, hanem a minőség határoz. Nem a begyűlt tárgyak nagy száma, hanem a tárgyak értékes volta teszi becsessé az 1907. évi gyarapodást.

Számszerint a gyarapodás a múlt évben 1343 darab volt (1906-ban volt 2181 darab) s ez az egyes osztályok között a következőleg oszlott meg:

I. A könyvtár gyarapodott 597 darabbal. Ezek között volt: könyv 124, hírlapkötet 4, egyes régibb hírlapszám 72, apró nyomtatvány 183, térkép 8, kézirat 4 kötet, oklevél 82 darab.

II. A régiségtár és éremtár gyarapodott 613 darabbal; ezek között volt: őskori régiség 131, római régiség 12, közép- és újabbkori régiség 141, modern kegyeleti tárgyak 6, érmek és pénzjegyek 323 darab.

III. A képzőművészeti gyűjtemény gyarapodott 96 darabbal. Ezek között van: szobormű 2, festmény 7, kézrajz, metszet vagy egyéb hasonmás 75, modern iparművészeti tárgy 12 darab.

IV. A néprajz is 37 darabbal gyarapodott.

A beszerzés módja.

I. Ajándék útján jutott birtokunkba összesen 831 darab; és pedig: könyv 26, hírlapkötet 4, régibb hírlapszám 72, apró nyomtatvány 183, térkép 4, kéziratkötet 4, oklevél 82, egyéb könyvtári anyag (képeslevelezőlap) 95, régészeti és modern kegyeleti tárgy 76, érem-

és pénzjegy 239, szobormű 2, festmény 6, kézrajz és metszet 23 és néprajzi tárgy 15 darab.

II. Az állami segélyből szereztetett: Könyv 9 kötet, régészeti tárgy és érem 153, néprajzi tárgy 22 darab; összesen 184 darab.

III. Állami betétként jutott gyűjteményünkbe összesen 93 darab, és pedig 48 darab könyv, 4 térkép, 2 őskori régiség (La-Tènei kori ezüst lószerszámdísz), 1 érem, 26 metszet vagy kőnyomat és 12 iparművészeti tárgy (galv.-plasticai másolat).

IV. Egyéb betétként 7 darab, és pedig 1 könyv, 5 újabbkori régiség vagy kegyeleti tárgy és 1 kép.

V. Sajátunkból vétel vagy csere útján szereztünk 328 darab tárgyat, és pedig 40 könyvet, 25 rajzot, 62 régészeti tárgyat, 75 darab érmet és 26 darab metszetet vagy kőnyomatot.

A) Adományoztak a következők:

I. A könyvtár és oklevéltár számára.

1. Vall- és közokt. miniszterium: Divald Kornél: Szepesvármegye művészeti emlékei. II. rész. Szobrászat, festészet. U. a. III. Rész, iparművészet.

2. Földművelésügyi miniszterium: Jelentés Temesvármegye 1906. évi selyemtenyésztéséről. — Hazai ipari beszerzési források.

3. M. Tud. Akadémia: Monumenta Hung. Hist. I. oszt. okmánytár XXXII. és XXXIII. kötet. — Réz Mihály: Széchenyi problémák (Érték. a társ. tud. köréből). Ortvy Tivadar: Az ősemlék táplálkozása (Ért. a tört. tud. köréből).

4. Muzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelő-sége: Magyar könyvszemle, 1907. évf. — A m. nemz. muzeum népr. osztályának Értesítője 1907. évf. — J. Hampel: Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn I—III. köt. — Muzeumi és könyvtári Értesítő 1907. évf. — Modern festők, szerk. dr. Térey Gábor, 36 füzet. — Jelentés a muzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelő-ségének 1906. évi működéséről. — A muzeumok és könyvtárak orsz. tanácsának V. évi jelentése (1906): Jelentés a m. n. muzeum 1906. évi állapotáról. A Ráth Gy. muzeum katalógusa.

5. Műemlékek országos bizottsága: Magyarország műemlékei. I. II. kötet.

6. Temesvár sz. kir. város tanácsa. Városi Közlöny, 1907. évf.

7. Temes-Begavölgyi vízsz. társ.: A Temes-Begavölgy vízszabályozásának terve, műszaki leírás. 2 térkép és Tót-Aradác térképe 1790-ből.

8. Vác városi muzeum-egyesület: Vác vára és képei.

9. Herz Miksa bey: Monument de L. Art. Arabe, egy kötet.

10. Hermann Antal: Die Völkerkunde im ung. Nationalmuzeum és T. Gyorgyevic: Die Zigeuner in Serbien.

11. Dr. Bodor Antal: Kiállítási Lapok.

12. Milleker B.: Geschichte der Grossgem. Kuszics.

13. Orosz E.: Jelentés a szamosújvári római Castellumról.

14. Darnay Kálmán: A sümegi Darnay-muzeum ingyen naptára, 1907.

15. Dr. Szentkláray Jenő: Brocky K. életére vonatkozó 12 darab oklevelet, 3 régi oklevelet és az Überland földekre, valamint N.-Kikinda városára vonatkozó 12 darab kéziratot és 5 nyomtatványt.

16. Joánovits Sándor: 3 darab vadászjegyet a Bachkorszak korából, egy kis nyomtatványt és 4 darab kéziratot a szabadságharc korából.

17. Lendvai Miklós: 150 darab halotti gyászjelentést.

18. Lendvai Sándor: 95 darab délmagyarországi képeslevelezőlapot.

19. Bersuder Lajos: Pausenberger temesvári kereskedőnek 1747—1785. évekről maradt négy kötet számadási könyvét.

20. Hartmann Józsefné: 26 darab okmányt és kéziratot.

21. Féhn Alajos: egy apró nyomtatványt a szabadságharc korából.

22. Kácsér Romulus: Temesvár költözködési szabályzatának 1773. évi eredeti nyomtatott példányát.

23. Reiner Géza: egy darab XVIII. századbéli okmányt.

24. Dr. Sztura Szilárd: Klapka Gy., Szász Károly, Szász Béla, Csiky Gergely eredeti 1—1 levelét és 7 darab temesvári és aradi színlapot 1850-ből.

25. Dr. Berkeszi István: az erdélyi magyar színtársulatra vonatkozó — 1794—1814. évekből származó — 7 darab kéziratot és 71 régibb hírlapszámot.

II. A régiségár és iparművészeti osztálynak adományoztak.

1. A Temes-Bega vízszabályozó társulat: 100 darab középkori magyar denárt a gádi gyűjteléken leletből.

2. Joa novics Sándor: egy-egy darab 10 és 5 frtos Kossuth-bankót.

3. Kovács Ákos főmérnök: palánki leletű 10 darab római, magyar és török érmet, egy 1848-as kokárdát és a világosi fegyverletétel után honvédgolyókból öntött ólomemléklapot.

4. Putnoky Miklós: 18 darab római császárkori bronzérmét a román-pozsezsenaí gyűjteléses leletből.

5. Hartmann Józsefné: 5 darab osztrák, német és orosz érmet, egy régi pápaszemet és 2 darab régi hímzett nadrag-tartót.

6. Temesvári tornaegyesület: az egyesület jelvényét.

7. Dr. Schönvitzky Bertalan: a temesvári 1907. évi torna-verseny 3 darab emlékérmét.

8. A debreceni városi muzeum: egy darab 5 frtos Kossuth-bankót, melynek hátulsó szövege hiányzik.

9. Homolay Albert: 11 darab közép- és újkori ezüstérmét.

10. Fuchs Jakab knézi tanító: Knézen talált egy-egy darab római és lengyel érmet.

11. Kappusz József VIII. o. tan.: 13 darab osztrák és magyar pénzjegyet.

12. Sztancsa Gyula tanár: egy darab 10 frtos Kossuth-bankót.

13. Jarinay Róland reálisk. tanuló: egy darab román gazdasági kiállítási bronz érmet és egy darab vörösréz baltát.

14. Glasz Péter: egy árpádhoni (XII. szbeli) magyar érmet. Knéz-ről egy kőbaltát, egy őskori orsógombot, 2 bronzkori öntőmintát, csiszoló és törőköveket és 2 agyagedényt.

15. Babics József: 20 darab friesachi ezüstérmét a zombolyai gyűjteléses leletből.

16. Reiner Géza: egy darab osztrák 1 frtos bankót 1866-ból.

17. Már Oszkár: 10 darab római, közép- és újkori magyar, román és görög érmet.

18. Dr. Bleyer Izsó: egy darab kis római császárkori bronz érmet Sarmatia devicta felirattal.

19. Gr. Stomm Lajos: két darab Gordianus-féle ezüst dénárt Dubovárról és egy középkori rézgyűrűt.

20. Lendvai Sándor: a dr. Leitner Miksa tiszteletére Aninán öntött nagy bronzirozott érmet.

21. Engelmann Miklós t.-sági birtokos: egy régi nagy rézgyűrűt.

22. Kalitovich Lőrinc károlyfalvi téglagyáros: 2 darab római kori malomkövet, 3 darab őskori hálónehézéket.

23. Lázár Kálmán: 2 darab régi acélgyújtót.
24. Lovas Imre tanár: egy régi nagy vasbaltát.
25. Féger Oszkár: egy mercyfalvi leletű római kori malomkövet.
26. Grieszbach Lajos: egy mitrovicai leletű római agyagkorsót, egy fűzér rómaikori üveg- és gyanta-gyöngyöt, egy római mécsesst és 2 darab szláv ruhakapcsot.
27. Fennesz József tanár: egy bronzgyűrűt.
28. Tubán Tibor tanár: Lauka Gusztáv sétabotját.
29. Lendvai Sándor: egy temesvári leletű nagy vasbombát.
30. Alexandreszcu Viktor jegyző: egy vattinai leletű nagy agyagurnát.
31. Gozsdu Elek főügyész: egy művészi, nagy képtartó állványt vasból.
32. Temesvár—varjasi vasútépítési vállalat: a knézi rómaikori leletből 625 darab rómaikori üveg- és borostyán-gyöngyöt s egy bronz fibulát.
33. Dr. Singer Jakab: egy kováspisztolyt.
34. Wihelyi N.: egy darab temesvári leletű vaskulcsot.
35. Kartner Ferenc tanár: egy darab obsidián magkőt, egy bronzkori agyagbőgrét és egy kis vascsákányt.
36. Nagy Sándor kubikosmunkás: knézi leletű, római kori 2 drb gyűrűt és 2 db homlokgyűrűt.
37. Décsóv János: egy régi vaspecsétnyomót.
38. Dr. Laky Mátyás igazgató: Vörösmarty Mihály tajtékpipáját.
39. Sipos András: két drb erdélyi, XVIII. századbeli cserépedényt.
40. Dobay Sándor tanár: két darab rómaikori malomkövet Vadászerdő községből.
41. Több tanuló különféle kisebb tárgyakat: mint temesvári leletű cseréppipákat, ágyúgolyókat és újabb érmekeket.
42. Dr. Bodor Antal: a temesvári, 1907. évi műipari kiállítás emlékérméinek chlihéit.

III. A képzőművészeti osztály számára adományoztak:

1. Sipos András ipariskolai tanár: egy öreg nő gipsz mellszobrát és egy darab, ülő kutyát ábrázoló gipsz mintát, továbbá Nemess György ifjú művész által festett két darab olajfestményű képet.
2. Özvegy Hartmann Józsefné: Henke által Prágában 1851-ben festett öreg zenész olajfestményű arcképét.

3. Török Sándor kereskedő: Mitró Máté, 1830-ban elhunyt vingai főbíró olajfestményü arcképét.

4. Báró Ambrózy Béla: két darab régi, fára olajjal festett görög-keleti szentképet.

5. Dr. Kováts Sándor: a régi pankotai apátság romjaira vonatkozó két darab, általa rajzolt képet.

6. Dr. Bodor Antal: az 1907-ben városunkban rendezett orsz. műkedvelő és háziipari kiállításról felvett 6 darab nagy fényképét.

7. Sir Colnaghy Dominik londoni műárus: Dr. Szentkláray Jenő útján Brocky Károly festőművészünknek egy eredeti tollrajzát, egy egykori londoni fényképét és egy kis alakú, keretbe foglalt illuminált rajzát.

8. Dr. Szentkláray Jenő: Délmagyarországra vonatkozó öt darab régibb fényképét.

IV. A néprajzi osztály számára adományoztak:

Kisebb-nagyob tárgyat összesen 15 darabot.

B) Az államsegélyből szerzett tárgyak a következők:

	K. f.
1. Művészet, 1907. évfolyama	20.—
2. Magyar Iparművészet, 1907. évf.	10.—
3. Autogramme zur neueren Geschichte der habsburgischen Länder, I. köt.	15.—
4. Br. Forster, Műemlékek védelme	14.—
5. Resch, Siebenbürgische Münzen und Medaillen	10.—
6. Voss, Bilderpflege	4.80
7. Réthy L., Corpus Numm. Hung. II.	6.—
8. Museumskunde, 1907. évfolyam	24.—
9. Művészetek Története, II. kötet	16.—
10. Pécskai őskori agyagedények, 27 darab	40.—
11. Emlékplakett	12.—
12. Őskori aranyékszerrészlet Mercyfalváról	15.34
13. Régi festett legyező és egy ó-bécsi porcellán csokortartó	34.—
14. Mercyfalvi régészeti tárgyakért	9.20
15. Zentai győzelem nagy ezüst emlékérmé	38.68
16. Régi Címeres ezüst kanál és csokortartó	12.—
17. Őskori bronz karvédő	12.—
18. Öt darab bronz és ón emlékérem	30.47
19. Őskori és középkori régészeti tárgyak Knézről	21.12
20. Régi tajtékpipa	10.—

21. Egy darab temesvári leletű arany	12.40
22. Egy régi vasmoszár	10.—
23. Egy XVII. századbéli fiókos szekrény	50.—
24. Temesnagyfalui őskori régiségek	50.—
25. Knézi őskori régiségek	30.—
26. Román bársonyderék, öv és főkötő	10.—
27. Karikás ostár és szőlőmetszőkérek	2.—
28. Bolgár menyasszonyi díszkötő	80.—
29. Aranyszálakkal hímzett szerb főkötő	24.—
30. Zsebelyi román kötény	8.—
31. Néprajzi régibb képek	6.50
32. Ón edények, 5 darab	30.—
33. Egy ón tál	6.—
34. Egy román ágyterítő	16.—
35. Tál alá való fakoszorú és népies gyufatartó	4.—

Az állami segélyből gyűjteményeink gyarapítására kiadtunk összesen 693 korona 51 fillért. A régiségtár gyarapítására nyert 500 koronát teljesen elköltöttük, míg a néprajzi államsegélyből a jövő évre maradt még 324 korona 50 fillér.

C) Állami letétként kaptuk a következő tárgyakat:

1. Az 1737/8. évi hadjáratra vonatkozó négy darab egykorú nagy térképet.
2. Két darab La-Ténei kori ezüst lószerszámdísz.
3. Gróf Andrássy Gyula szobra leleplezésére vert nagy bronz emlékérmét.
4. XVIII. századbéli, délmagyarországi vonatkozású 26 darab könyomatú képet.
5. 12 darab galvano-plastikai másolatot régibb műipari tárgyakról.

D) Egyéb letétként jutottak gyűjteményünkbe:

1. Az Arany János Társaságtól: egy olajfestményű kép, egy könyv s Brocky Károlyra vonatkozó 3 db kegyeleti tárgy.
2. Temesvármegyétől a vármegye nagy térképe a XVIII. század végéről és Savoyai Jenő egy oklevele keretben.

E) A saját jövedelmünkből szereztünk összesen 228 darab tárgyat és ezekért kiadtunk összesen 1338 korona 52 fillért, vagyis az államsegélyekkel együtt összesen 2032 korona 3 fillért adtunk ki muzeumi tárgyak gyűjtésére.

Gyűjteményeink törzsanyagának állománya az 1907. év végén a következő volt:

A) Könyvtár (szakkönyvtár) és oklevéltár:

1. Könyvek (önálló kötetek és füzetek)	1356 db
2. Hírlapok (egyes számok)	455 „
3. Apró nyomtatványok	3386 „
4. Térképek	105 „
5. Kéziratok (kötet)	14 „
6. Oklevelek és egyéb iratok	2891 „
7. Egyéb könyvtári anyag (fénykép)	160 „
	<hr/>
összesen	8367 db

B) Régiségtár és iparművészeti osztály:

1. Óskori, római, közép- és ujabbkori régiség	10249 db
2. Érmek és pénzjegyek	24598 „
	<hr/>
összesen	34847 db

C) Képzőművészeti osztály:

1. Szoborművek	16 db
2. Festmények (az 55 db miniatur-festménnyel együtt)	355 „
3. Kézrajzok, metszetek és egyéb hasonmások	2055 „
4. Modern iparművészeti tárgyak	184 „
	<hr/>
összesen	2610 db

D) Néprajzi osztály:

1. Magyar néprajzi tárgyak	248 db
--------------------------------------	--------

Vagyis muzeumunk teljes állománya az 1907. év végén 46072 darabot tett ki, amely számba nincsenek belefoglalva a butorok és az irodai felszerelés.

Mélyen tisztelt Közgyűlés! A lefolyt 1907. év muzeumunkra nézve a dús gyarapodás és a rendezés éve volt. E nagyarányú gyarapodásnak elsőrangú tényezői voltak a nagymélt. vallás- és közokt. miniszterium, valamint a muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelősége, mely nemcsak bölcs tanácsaival igyekezett segítségünkre lenni, hanem a magas kormánytól nagyobb arányú államszolgálatot is eszközölt ki számunkra, sőt azonkívül a Pongrácz-gyűjtemény vételárának törlesztéseül az idén is kiutalványozott számunkra 1000 koronát, úgy, hogy a lefolyt évben 1800 korona segélyt kaptunk az országos főfelügyelőségtől, továbbá ajándék vagy állami letétképen 52 darab füzetet vagy könyvet és igen becses képzőművészeti s régészeti tárgyakat, amely utóbbiak közül legbecsesebb egy az orsz. főfelügyelőség által 2000 koronán vásárolt La-Téneikori ezüst lószerszámdísz, melyet az Országos Főfelügyelőség muzeumunkban, „mint a délmagyarországi muzeumok gócpontjában“ kívánt elhelyezni.

Nagy hálára kötelezte társulatunkat a lefolyt évben is Temesvármegye nemes közönsége, mert a magyar kulturális célok előmozdítására évenként megszavazott 10.000 Kr. összegből társulatunk céljainak előmozdítására is 1125 Koronát juttatott, s azonkívül muzeumunkban letét gyanánt tárgyakat helyezett el. Temesvármegye pénzbeli segélye tette lehetővé, hogy egyrészt tisztviselőink szűkre szabott javadalmazását megjavíthattuk, másrészt pedig azt is, hogy úgy muzeális tárgyak szerzésére, mint irodalmi kiadványainkra nagyobb összeget fordíthattunk.

Az adományozók sorából ki kell még emelnem a Temes-Begavölgyi Társulat igazgatóságát, mely a gádi magyar gyűjtéletes éremleletet s több becses régibb és újabb térképet juttatott muzeumunknak, továbbá a Temesvár—varjasi vasútépítési vállalat vezetőségét, mint aki szíves volt a vasútépítés alkalmával előkerült több becses őskori és római tárgyat adományozni. A magán adományozók sorából különösen kiemelendő: Sir Colnaghi Dominik, londoni műárús, ki dr. Szentkláray Jenő útján Brocky Károly-féle műveket adományozott, dr. Szentkláray Jenő apát-kanonok pedig Brocky Károlyra vonatkozó okmányokon kívül még több régibb és újabb oklevelet, apró nyomtatványt és fényképet.

Hálásan kell megemlékeznem munkatársaimról is, kik a gyűjtés fáradságos munkájában a lefolyt év alatt is eléggé nem méltányolható készséggel, teljesen önzetlenül vállalkoztak feladatokra. Így Lendvai Miklós tb. vármegyei főjegyző s vál. tag a mult évben is gyűjtötte muzeumunk számára a gyászjelentéseket, apró nyomtatványokat, Lendvai Sándor vál. tag a délmagyarországi képeslevelezőlapokat, dr. Bleyer Izsó tagtársunk a mult év folyamán is lelkes készséggel vállalta magára a délmagyarországi emlékérmek gyűjtési gondját, Kalitovich Lőrinc tagtársunk, úgyszintén Dobay Sándor tanár, Glasz Péter és Philipp Péter tanító urak pedig a károlyfalvi, vadászerdei, knézi és nagyfalui lelethelyeket kísérték állandó figyelemmel.

Mielőtt jelentésemet folytatnám, engedje meg a mélyen tisztelt közgyűlés, hogy mind az elősorolt dolgozatok szerzőinek, mind egyéb, törekvéseinkben szíves támogatóinknak, mind pedig azoknak, kik gyűjteményeinket nagylelkű adományaikkal gyarapították, a választmányi üléseinkben kifejezett köszöneten kívül jelen közgyűlésünk jegyzőkönyvében is legőszintébb hálánkat nyilvánítsuk, úgyszintén a temesvári hazafias sajtónak is, mely törekvéseinkben mindenkor a legkészségesebben támogatott.

A választmány és a tisztviselők 1907. évi munkálkodásáról még a következőket jelenthetem:

Tekintettel ama körülményre, hogy muzeumi gyűjteményeink az egy pár év alatt megvalósuló új muzeumi palotába fog beköltözni, az igazgató-választmány súlyt helyezett arra, hogy a muzeum öre, ki valószínűleg az új muzeumi palotában a gyűjteménytárakat rendezni fogja, ismerkedjék meg a hazai vidéki nagyobb muzeumokkal, azok anyagával, berendezésével; hogy amit azokban követendőknak talál, azt javunkra felhasználhassuk, a hibákat pedig elkerüljük. A társ. főtítkár és muzeumi őr emez útjára a választmány 400 koronát szavazott meg azzal a kötelezettséggel, hogy útjáról jelentést tenni tartozik. Ezenkívül az igazgató-választmány szintén nagy súlyt helyezett arra, hogy az új muzeumi palota felépítéséig rendelkezésünkre álló aránylag rövid idő alatt gyűjteményünk hiányos részeit minél jobban kiegészítsük és minél jellegzetesebb, szebb példányokat mutathassunk be. Ez okból az igazg.-választmány 1907. június 24-én tartott ülésén részint vételekre, részint bútorozási és rendezési munkálatokra 2000 koronát szavazott meg, mely a társulat törzsvagyonából vétetett ugyan fel, de oly feltétellel, hogy e 2000 korona a Temesvármegye által évenként társulatunknak nyújtandó 1125 koronából a lehető legrövidebb idő alatt ismét visszacsatolandó lesz a törzsvagyonhoz. Ennek megfelelően, már az 1908. évi költségvetési tervezetünkbe e 2000 korona törlesztéseül 700 koronát állítottunk be. E 2000 korona terhére kiegészítettük a temesvári és délmagyarországi emlékérmek gyűjteményét bécsi, berlini és budapesti elsőrangú éremkereskedőktől vásárolt és összesen 506 korona 86 fillérbe kerülő érmeikkel; úgyszintén nagyobb arányban szereztünk délmagyarországi vonatkozású műipartárgyakat, céhjelvényeket, könyvmatos képeket. Ugyancsak ebből a 2000 koronából fedeztük a bútorozásnak 712 korona 20 fillérbe jövő költségeit.

Újabb bútordarabokra ugyanis igen nagy szükségünk volt, mert enélkül nem tudtuk volna elhelyezni és rendezni az újabb időben begyűlt tárgyainkat. Ezért szereztünk a Régiségtárba egy darab, keményfából faragott, üveges szekrényt bronzkori tárgyaink számára, a szakkönyvtár számára két puhafaszekrényt, az érmek részére egy újabb üveges tárlót három rekesszel, a képtárba két darab segéddezkafalazatot s az irodába egy olcsó divánt; összesen 7 bútordarabot.

A muzeum, különösen annak régiségtára rendezését buzgón folytattuk. Sokat kis-lejтеztünk a muzeum kezdőkorában kiállított tárgyak közül, hogy helyet nyerjünk becesebb tárgyaink számára, úgy, hogy aki Régiségtárunkat csak 2—3 év előtt látta és

most újból megnézi, azt legalább is két harmadrészében kicserélve fogja találni. Azért a kiselejtezett tárgyakat is gondosan elraktároztuk. A régészeti tárgyakat korok és foglalkozási ágak szerint csoportosítottuk, amelyek idáig egymástól elválasztva, lelethelyek szerint voltak egyesítve. Ilyen szempontból egészen ujonnan rendeztetett a kő- és bronzkori tárgyakat tartalmazó terem. A kőkori tárgyakat magukban foglaló szekrényekben van bemutatva: 1. A kőkori ember lakása, kunyhójának faltapasza rögeiben. 2. Konyhája; a tűzpad és mintegy 30-féle ételhulladék. 3. Evőeszközei (agyag- és kagylókanalak, kő- és csontkések, csontvillák). 4. Kőkori agyagművesség: tálak, poharak, kancsók, merítő- és főzőedények. 5. Kőkori agyagművesség ornamentikájának különféle változatai. 6. Foglalkozási eszközök, szerszámok (háló- és szövőnehezékek, orsógombok, árak, tűk, vésők, simítók, súlykok, csiszolókövek, magtörők, kalapácsok stb.). 7. Ékszerek: gyűrűk, agyag- és kagylógyöngyök, átfűrt kutyafogak. 8. Fegyverek (kőbuzogányok, kő- és csontbalták, parittyakövek, agyaggolyók, török, kő- és csontbunkók, nyilhegyek, szűrőeszközök). 9. Magkövek. 10. Vallásos tárgyak (amulettek, áldozati edények).

Külön csoportban, lelethelyeik pontos feltüntetésével, vannak elrendezve a vörösréz csákányok, vésők és balták.

Bronzkori tárgyaink hasonló elv szerint vannak rendezve.

Az egyes rokontárgyakat vastag kartonpapírra dróttal feltűzdeltük s minden táblára nyomtatott vastag betűkkel felírást alkalmaztunk, hogy a szemlélő könnyen eligazodjék. Mintegy 52 táblát állítottunk ki ilyen módon.

A szemlélő ilyen módon nemcsak könnyen eligazodik, hanem minden külön magyarázat nélkül is világosan látja maga előtt az őskori embernek úgyszólván egész életlefolyását és kulturáját. Eme körülménynek tudom be amaz örvendetes jelenségeket, hogy múzeumunk látogatóinak száma az előbbi évhez képest a múlt évben harmadfél-ezerrel szaporodott.

A képtárban, hogy az újabb szerzeményeket elhelyezhessük, két segédfalazatra volt szükségünk. E miatt a régi rendet némileg meg kellett bontanunk és új kiadást rendezni a képtár kalauzából. Ugyancsak elkészítettük a múlt év folyamán különválasztott és sok új darabbal kiegészített temesvári és délmagyarországi érmek leltárát; pontosan bejegyeztünk minden szerzett darabot, s a mit kiállítani a hely szűke miatt nem tudtunk, azt elraktároztuk, de ezekről is pontos leltárt készítettünk.

Egyáltalában, mint a mélyen tisztelt közgyűlés eme termünk túlszűfoaltságából is láthatja, immár annyira vagyunk, hogy jelen

épületünkben nagyobb tárgyat méltóan elhelyezni már képesek nem vagyunk s itt van a legfőbb ideje, hogy gyűjteményeink számára, mely e vidék lakóinak szellemi életére naponként növekvő befolyást kezd gyakorolni, egy méltó helyiség emeltessék. Annál inkább kell ezt hangoztatnunk, mert gyűjteményeinknek egyik tárát, az egész néprajzi osztályt ki kellett ez épületből telepítenünk és ideiglenesen az állami gimnázium épületében kellett elhelyeznünk, de ottan is csak szorong, pedig a néprajzi osztály a legközelebbi jövőben nagy arányokban fog gyarapodni.

Régészeti ásatást az elmúlt évben ugyan nem rendeztünk, de egy ásatás eredményével bőven felér a temesvár-varjasi vasút építése alkalmával a Knéz község határában előkerült régészeti tárgyak megszerzésére irányult folytonos figyelmünk és a társulati főtítkárnak erre a helyre tett többszöri kirándulása. Ezekon kívül a társulati főtítkár szintén régészeti ügyekben tett kirándulást egy ízben (márc. 25.) Mercyfalvára és egy ízben (okt. 5.) Zsombolyára.

A társulati tisztviselők, alapító, választmányi és rendes tagok soraiban az 1907. év folytán nagymérvű változások történtek. A társulat elnöki székét a közgyűlés 1907. évi április 21-én töltötte be méltóságos Kabdebó Gergely úrral, ki társulatunknak majdnem kezdettől fogva, s így évtizedeken keresztül bízgó rendes tagja, majd több éven át igazgatója volt. De megürült az igazgatói állás, mert Joanovich Sándor úr, Temesvármegye volt alispánja, kormánybiztossá nevezetvén ki, 1907. évi dec. 20-án kelt levelében lemondott társulatunknál viselt igazgatói állásáról; de szíves volt megígérni, hogy múzeumunk ügyét továbbra is pártolni fogja. A választmány e lemondást, miután azon változtatni nem állott hatalmában, kénytelen volt elfogadni, s a távozó igazgatónak ugyan rövidre terjedő, de mégis eredményes működéséért hálás köszönetét fejezte ki. Nem kétlem, hogy a mélyen tisztelt közgyűlés is hasonló érzelmekkel veszi tudomásul e lemondást és köszönetét fogja kifejezni a körünkből távozott férfinak a társulatunk érdekében teljesített közreműködéséért. A megüresedett igazgatói állást Alapszabályaink értelmében betölteni, a jelen közgyűlés van hivatva.

A halál nagy aratást végzett úgy alapító, mint választmányi és rendes tagjaink sorában. Elszólította azt, a ki mindnyájunknak élén állott, mint társulatunk védnöke: nagym. és főtisztelendő Cserneki és tarkeői Desseffy Sándor val. b. t. tanácsos, csanádi püspököt, ki 1907. dec. 4-én tért meg őseihez. Megboldogult megyés püspökünk társulatunknak nemcsak

alapítója, hanem bőkezű pártfogója is volt, ki gazdag ajándékaival gyakran kereste fel intézetünket és akkor, midőn mai múzeumi épületünket a nyilvánosságnak átadtuk, 1891. évi augusztus 29-én tartott megnyitó közgyűlésünkön mint a közgyűlés díszelnöke, eszmékben, feladatainkat megfelelő és gazdag beszédével valósággal elragadta a jelenvoltakat. Immár nem láthatjuk többé jóságos arcát, nem gyönyörködhetünk többé az erkölcsért, tudományért és a hazafias szellem terjesztéseért búzgólkodó lánglelkű szavain, de azért érezzük, hogy szelleme közöttünk van; mert „nem hal meg az, ki milliókra költé dús élte kincsét, ámbár napja múl.“ Desseffy Sándor csanádi püspök érettünk is dolgozott, jóságos szíve érettünk is dobogott. Végső tisztességtételén, 1907. dec. 11-én, midőn porhüvelyét az anyaföldnek visszaadtuk, megjelentünk mindannyian; a haláleset alkalmából a múzeumépület homlokzatán egy héten keresztül volt kitűzve gyászlobogónk, legmélyebb részvétünket fejeztük ki a főtisztelendő csanádi káptalannál, az igazgató-választmány pedig 1908. febr. 12-én tartott ülésén jegyzőkönyvileg is megörökíté boldogult védnökünk elhunyt felett érzett fájdalmas részvétét. Nem kétlem, hogy a mélyen tisztelt közgyűlés is hasonló érzelmektől vezetve fogja meghajtani dicsőült védnökünk emléke előtt társulatunk lobogóját!

Alapító tagjaink sorából elvesztettük még Brankovics György karlócai érseket és gör. kel. szerb patriarchát, ki évtizedek előtt, még temesvári püspöksége korában lett az intézet alapító tagja, s mint ilyen egyik legelőkelőbb gyámolítója.

Tiszteletbeli s egyúttal választmányi tagjaink sorából Patzner Istvánt ragadta el a halál. Intézetünket igen közelről érdekli e nemes férfiú korai halála, mert ő 15 éven át volt társulatunk munkás tisztviseelője, eleinte mint társ. titkár, majd az érdemes Pontelly István leköszönése, vagyis 1888 elejétől 1901 március haváig mint főtitkár és múzeumi őr. Mikor a megyés püspök bizalma őt 1901-ben a temesvári kath. felsőbb leányiskola igazgatói székébe emelte, lemondott társulatunknál viselt tisztségéről. Hűséges, eredményekben gazdag munkálkodását közgyűlésünk hét év előtt azzal honorálta, hogy őt a társulat tiszteleti tagjai sorába emelte. Nem sokáig élvezhette e megtisztelő bizalmat, mert 1907. okt. 18-án, még elég ifjan, életkora delén, megszűnt élni. Elmondhatjuk rola, hogy intézetünk történetébe ő mélyen véste be nevét.

Igazgató választmányunkat már az 1908. évben is újabb veszteség érte néhai Derera Izrael választmányi tag 1908. április 4-én bekövetkezett halálával. A megboldogult bár kevésbé értette nyelvünket, de tökéletesen átértette törekvéseinket és mint sok nemes ügyet, úgy intézetünk dolgát is melegen felkarolta. Míg egészsége

engedte, nem volt választmányi ülés, a melyiken ő részt nem vett volna; ilyenkor gyakran hozott magával a múzeum számára egy-egy kiváló régészeti tárgyat. Beszélni keveset szokott, de a helyett sokat tett! Már intézetünk megalakulása alkalmával nem csak a szokásos alapítótagsági összeggel, de azon túl is igen jelentékeny adománnyal járult hozzá, hogy társulatunk erős alapokra fektettség.

Rendes tagjaink sorából az elmúlt évben Hellner Armandot, Nagy Lászlót, Petruss Józsefet és Bésán Mihályt veszítettük el. Legközelebb pedig dr. Löwy Mórt.

Nemes halottaink emlékét mindig hálás kegyelettel fogjuk megőrizni.

Rendes tagjaink sorából a múlt év folyamán kiléptek négyen; belépett öt tag; még pedig: Dr. Létics György, temesvári gör. kel. szerb püspök, Ferenczy Sándor alispán, Bánovits Sándor városi tb. főjegyző, Cs. Sebestyén Károly, szegedi polgáriskolai rajztanár, néprajzi író és Dr. Déznay Viktor, temesvári áll. főreáliskolai tanár. Társulatunknak e szerint jelenleg a következő tagjai vannak: a) Alapító tag 67; b) Tiszteleti tag 9; Rendes tag 122; összesen 198, vagyis négygyel kevesebb mint a múlt évi közgyűlés alkalmával volt.

Mélyen tisztelt közgyűlés! Mindézek után, ha röviden is, de tájékoztatni kívánjuk a közgyűlést a jelen évi munkálkodásunkról. Saját vagyonunkból az idén is kiadjuk az Értesítő két füzetét, a 3. és 4. füzet helyett pedig Milekker: Délmagyarország régiségleletei c. munkájának IV. füzetét; egyéb beszerzésekre csak mintegy 300—400 koronát fordíthatunk; számítunk azonban az eddiginél nagyobb államsegélyre. Ennek mérvétől fog függeni, hogy szándékainkból mennyit valósíthatunk meg. Kiegészíteni kívánjuk hiányos szakkönyvtárunkat; régészeti ásatásokat kívánunk rendezni vagy két, sőt három helyen is. E mellett állandó figyelemmel fogjuk kísérni amaz őstelepeket, a honnan már idáig is igen számottevő leleteket kaptunk.

Súlyt kívánunk fektetni ezentúl is a temesvári és délmagyarországi vonatkozású emlékérmek gyűjteményének kiegészítésére, a dáciai és viminaciumi római érmeink minél teljesebb kiegészítésére, amelyekből már eddig is külön tárlóink vannak. A jelen évben felállítani kívánjuk a Délvidéken talált ú. n. barbár érmek csoportját külön tárlóban; úgyszintén folytonos gyűjtéssel előkészíteni akarjuk a vidékünkön lelt görög és római érmeknek lelethelek szerint leendő csoportosítását.

Minden lehetőet megtenni kívánunk ezentúl is, hogy Délmagyarország történetére vonatkozó, s akár könyvekben, akár önállóan megjelent régibb és újabb fa-, acél- és kőmetszetű képeket és régibb

térképeket összegyűjtjük, valamint a vidékünkön levő történelmi nevezetességű helyekről, mint pl. a római sáncokról, őrtornyokról, várromokról stb. fényképfelvételeket szerezhessünk, sőt ily célból, valamint a néprajz szempontjából a képeslevelezőlapokat is gyűjtjük.

Egyiptomi gyűjteményünket is kiegészíteni szeretnők, ha arra anyagi erőnk képessé tenne.

Egyáltalában, ha kellő anyagi eszközök állának rendelkezésünkre, néprajzi gyűjteményünk kiegészítésére, vagy még igazabban mondva, muzeumunk néprajzi osztályának felállítását tartanánk legsürgősebb feladatunknak. Néprajzi gyűjteményünk jelenleg alig áll harmadfélszáz darabból. Ezen ugyan nincs mit csodálkoznunk, mert társulatunk alig két év óta folytatja a néprajzi tárgyak gyűjtését, s a néprajzi osztály, mint muzeumunk külön osztálya olyannyira kezdetleges állapotban van, hogy az összes tárgyak alig töltenek meg az állami főgimnázium épületében egy kis szobát. Pedig Délmagyarországon 10—12-féle különböző népfaj lakik, amelyeknek néprajzi sajátosságait összegyűjteni a mi feladatunk. Csakhogy ezt kellő állami segély nélkül nem tehetjük, sem pedig tisztviselőink túlhalmozott munkája miatt erre magunkban nem vállalkozhatunk. Viszont az idő óva int, hogy a gyorsan pusztuló néprajzi sajátságok megmentése végett gyorsan járjunk el, már csak azért is, hogy a néhány év múlva megvalósuló új muzeumi palotában muzeumunk néprajzi osztálya vidékünk gazdag néprajzi sajátságait megfelelően képviselhesse. Mindezeket tekintetbe vette az igazgató-választmány, midőn a Délvidék néprajzi tárgyainak összegyűjtése végett az Országos Főfelügyelőséghez kellően megindokolt felterjesztésében nagyobb összegű néprajzi államsegélyt kért, a gyűjtéssel pedig vidékünk szülöttét, Sebestyén Károly, néprajzi író tagtársunkat kívánja megbízatni. Ha e nagyarányú néprajzi államsegélyt meg nem kapnók, úgy a néprajzi gyűjtés ezután is csak az eddigi szerény arányokban fog folyni. E felterjesztésünkre idáig választ még nem kaptunk. De bármennyi legyen is az az összeg, melyet a muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelősége számunkra juttatni fog és bármilyen legyen is a mélyen tisztelt Közgyűlés által a folyó évre gyűjteményeink gyarapítására megszavazandó anyagi segély, míg a mélyen tisztelt közgyűlés bizalmával dicsekedhetünk, mindig arra fogunk törekedni, hogy minden megadott fillért hazánk és nemzetünk javára minél jobban értéksítsünk, hogy a fennebb vázolt szükségletekből minél többet megvalósíthassunk.

Mélyen tisztelt Közgyűlés! Végére jutottam jelentésemnek; igyekeztem hű képet adni, immár hetedszer, a tisztikar és a választmány

működéséről. Ugy a tisztikar mint a választmány megnyugvással tekint a mélyen tisztelt Közgyűlés ítélete elé, mert meggyőződésünk szerint tőlünk telhetőleg megfeleltünk kötelességeinknek. Adja az isteni Gondviselés, hogy a jövő dúsabb eredményt hozzon!

Kérem a mélyen tisztelt Közgyűlést, kegyeskedjék e jelentést tudomásul venni.

Temesvár, 1908. május 3.

Az igazgató-választmány nevében:

DR. BERKESZI ISTVÁN,
társ. főtitkár.

TÁRCA.

Társulati közgyűlés 1908. május 3 án.

Jegyzőkönyv

a Délmagyarországi Történ. és Régész. Múzeum-Társulatnak 1908. évi május hó 3-án
rendes helyiségében megtartott XXIII. évi rendes közgyűléséről.

Jelen voltak: Kabdebó Gergely társ. elnök, dr. Berkeszi István társ. főtitkár, dr. Szőke József társ. titkár, Hilt Lajos társ. pénztáros, Hertelendy Ferenc, Temesvármegye és Temesvár szab. kir. város főispánja, Ferenczy Sándor, Temesmegye alispánja, dr. Laky Mátyás, Bellai József, dr. Kováts Sándor, Kovacsics Gyula, Lendvai Miklós, Lendvai Sándor, Jeszenszky Béla, dr. Niamesny Mihály, Stimm Adolf, dr. Sztura Szilárd stb. választmányi, társulati tagok és több vendég.

Kabdebó Gergely társ. elnök a következő beszéddel nyitja meg a közgyűlést:
„Örömmnek adok kifejezést ezen ünnepélyes pillanatban, midőn évi közgyűlésünk megtartására összegyűltünk.

A mai közgyűlési meghívóban azt olvassuk ugyan, hogy e közgyűlés a társulatunknak 23-ik közgyűlése, azonban kötelességem felemlíteni, hogy társulatunk jóval régibb, mert 37 éve annak, hogy társulatunk néhai boldogemlékű Ormós Zsigmond főispán buzgólkodása folytán városunkban megalakult és így egyike azon legrégebb tudományos egyesületeknek hazánkban, melyek alkotmányunk helyreállítása után keletkeztek.

A szomorú emlékü Bach-korszak, mely mindent lerombolni igyekezett e vidéken, ami magyar, elszakítá e várost és a Délvidéket az anyaországtól, hogy egy, a magyarsággal ellenséges tartományyá, a várost teljesen német várossá tegye. Úgy Temesvár, mint a Délvidék kiállották a tűzpróbát és 12 évi elszakítás után a gyermeki öröm boldog érzése hatotta át e vidék összes lakóit, mikor az anyaországhoz az addigi Vojvodinát visszaesatolták.

Hogy a magyar hazafias érzés ezen a vidéken minél jobban ápoltság, hogy multunk nagy emlékei az elpusztulástól megóvattassanak és számontartassanak: arra törekedtek e vidék előkelő férfiai, hogy alakíttassék egy olyan társulat, mely egyrészt a vidék történelmi multját kikutatja, másrészt multunk emlékei, amelyeket a szomorú mult megkímélt, összegyűjtessenek és egy muzeumba kiállíttassanak.

Jól tudták azt elődeink is, hogy semmi sem erősíti jobban a ragaszkodást a haza földéhez, mint a régmult idők emlékeinek kegyeletes szemlélete.

Így jött létre e társulat és megalapítottatott a muzeum, mely kezdetben szűk helyiségben, a vármegyeház egy-két szobájában szorongott. De az elnök, Ormós

Zsigmond, ki teljes 23 éven át lankadatlan erélyvel vezette úgy a társulat, mint a muzeum ügyét, megerősítette és gyarapította azt úgy, hogy ha semmi egyéb nem hirdeté is Ormós Zsigmond működését és érdemeit, maga a Délmagy. Tört. és Rég. Muzeum-Társulat megalapítása, a muzeum felépítése és annak gazdag tartalommal való megtöltése örökké fenn fogja tartani az ő emlékezetét.

Ormós Zsigmond volt az, ki 1883-ban megalapította a Muzeum-Társulatot, melynek célja volt a muzeumi tárgyak elhelyezésére alkalmas épületet emelni. Ez a társulat 1885-ben összeolvadt az addigi Délmagy. Történeti és Régészeti Társulattal s akkor vette fel társulatunk a mai nevét, mert a két társulattól egy összeolvadt társulat lett.

Irodalmi közlönye: az évnegyedes Értesítő, új évfolyam-számozást vett föl, mint közgyűléseink is új számozással indultak meg.

Harminchét évi működésünk alatt kiadott már társulatunk két Évkönyvet, 32 kötet Értesítőt, az A d a t t á r D é l m a g y. XVIII. s z á z a d i t ö r t é n e t é h e z című munkából két nagy kötetet és egy pótfüzetet, a M i l e k k e r szerkesztette D é l m a g y. r é g i s é g l e l e t e i c. munkából két kötetet. Hogy ezt megtehettük, Ormós Zsigmond érdeme elsősorban, mert ő volt az, aki társulatunknak a szellemi munka kiadásához kellő anyagi alapot teremtett.

Ugyancsak Ormós Zsigmond volt az, ki gyűjteményeink számára e mai épületet megszerezte, a muzeum céljaira felépíttette. Igaz, hogy ez az épület már szűk és nem is muzeum céljaira való! De ne kicsinyelje senki e körülményt. Elég tudnunk, hogy ez az épület volt az első hazánkban, mely a vidéken önálló muzeumi palota volt.

E tekintetben is Temesvár megelőzte Magyarország összes vidéki városait. Hogy pedig e palota már szűk a muzeumi gyűjteményeknek, az is elsősorban Ormós Zsigmond érdeme, mert ő volt az, ki gazdag régészeti gyűjteményét és képtárát e muzeumnak adta, vagy hagyományozta.

Hogy mit tehet egy aránylag nem vagyonos, de a hazafias közművelődésért buzgólkodó, sőt élő-haló jó magyar ember: azt e társulat és e muzeum alapításával legjobban megmutatta Ormós Zsigmond.

Képtárunk oly becses darabokat foglal magában, hogy vidéki muzeumaink közt — a nagyszebeni és kassai kivételével — egy sincs, mely vele versenyezhetne; régiségtárunk és egyéb gyűjteményeink annyira megnöttek, hogy immár nem maradhatunk ebben az épületben. Rövid idő alatt meg kell valósítani az új muzeum-épületet, hol gyűjteményeink kellő elhelyezést nyernek.

Jól tudom, mert meg vagyok győződve arról, hogy ha Ormós Zsigmond gyűjteményeink mai állapotát látná, ő sürgetné legjobban, hogy csak minél előbb hagyjuk el ezt a szűk épületet és igyekezzünk más vidéki városaink példájára, — melyek megelőztek immár bennünket, új otthont, a tudományokhoz, művészetekhez, hazai multunk emlékjelleihez méltó épületet emelni. Mert ő mindig a haladás embere volt; e tekintetben az ő jelszava mindig az volt, hogy „előre!”

Ormós Zsigmond emléke előtt közgyűlésünk nevében meghajtom társulatunk lobogóját; az ő szellemének áldozva nyitom meg társulatunk újjaalakulása óta immár XXIII. közgyűlésünket.“

Elnök a jegyzőkönyv vezetésével dr. Szőke József társ. titkárt bizza meg.

Kabdebő Gergely társ. elnök felolvassa Fraknoi Vilmosnak, a muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőjének következő sürgönyét:

„Huszonharmadik évi rendes közgyűlése alkalmából a társulatnak a Muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelősége meleg üdvözlését, őszinte elismerését és a jövőre vonatkozólag legjobb kívánataimat tolmácsolom.“ — A közgyűlés az üdvözlést köszönettel veszi tudomásul.

Dr. Kováts Sándor vál. tag dr. Csernoch János csanádi püspök úr megbízásából átadja Őméltósága szívélyes üdvözetét és sajnálattal jelenti azt, hogy a püspök úr egyéb teendői (bejelentett küldöttség fogadása) miatt a gyűlésre nem jöhetett el. — A közgyűlés Őméltósága üdvözetét köszönettel fogadja.

Ezután dr. Berkeszi István, társulati főtitkár, felolvasta kimerítő jelentését, melyben számot ad a társulat 1907. évi működéséről, a muzeum számára befolyt adományokról és vételekről, cserékről, a választmány és a tisztikar munkálkodásáról, a társulat választmányi és rendes tagjai között előfordult halálesetekről és általában minden a társulatot érdeklő mozzanatról. (L. főtitkári jelentés.) — 1. A közgyűlés társulati főtitkár jelentését egész terjedelmében tudomásul veszi és elhatározza, hogy az a társulati Értesítőben egész terjedelmében közöltessék.

2. A közgyűlés legmelegebb elismerését és köszönétét fejezi ki dr. Berkeszi István társ. főtitkárnak az elmúlt év alatt is tanúsított buzgó, odaadó és fáradságot nem ismerő lelkes működéséért.

3. A közgyűlés a főtitkári jelentésben foglalt indítványokat elfogadja és köszönetet mond:

- a) a gyűléseken felolvasott dolgozatok szerzőinek;
- b) az adományozóknak és mindazoknak, kik egyes csoportok gyűjtésében segítettek.

A közgyűlés köszönetét felirat alakjában tolmácsolja:

- a) A vall. és közokt. Miniszteriummal;
- b) a muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségével;
- c) Temesvármegye közönségével.

Jegyzőkönyvileg fejezi ki a közgyűlés köszönetét dr. Szentkláray Jenőnek, Lendvai Miklósnak, Lendvai Sándornak, dr. Bleyer Izónak, Kalitovits Lőrincnek, Dobay Sándornak, Glász Péternek és a temesvári sajtónak.

4. A közgyűlés hálás köszönetét fejezi ki Joánovits Sándornak, a társulat távozó igazgatójának buzgó és tevékeny munkálkodásáért.

5. A közgyűlés jegyzőkönyvileg is mély részvétét fejezi ki elhunyt védnöke: Desseffy Sándor, csanádi püspök, halála felett; ugyancsak jegyzőkönyvileg örökíti meg elhunyt két választmányi tagja: Patzner István és Derera Izrael, továbbá Brankovits György alapító, úgyszintén az elhunyt rendes tagok emlékét.

Lendvai Sándor indítványára a közgyűlés hálás köszönetet mond Kabdebó Gergely társ. elnöknek a társulat érdekében kifejtett odaadó, sikeres és hazafias működéséért.

A Joánovits Sándor lemondása folytán megüresedett társulati igazgatói tisztségre a közgyűlés egyhangú lelkesedéssel Ferenczy Sándort, Temesvármegye alispánját választja meg. Kabdebó Gergely társ. elnök melegen üdvözlí az új igazgatót, aki lelkes éljenzésekkel fogadott beszédében kijelenti, hogy a tisztségét örömmel fogadja és hazafias készséggel fogja támogatni a társulatot kulturális feladatai teljesítésében.

A választmány kiegészítésére társulati elnök indítványára a közgyűlés egyhangúlag megválasztja az alapító tagok sorából gróf Csekonits Endrét, valós. belső titkos tanácsos, m. kir. főasztalnokmestert, a rendes tagok sorából Wittenberger Antal kanonokot.

A tárgysorozat negyedik pontja dr. Kováts Sándor vál. tag felolvasása „Két középkori gradaletöredék a délmagyarországi muzeumban“ címen. — A közgyűlés osztatlan figyelemmel hallgatta meg a nagybecsű értekezést, melynek különös érdekességet adott az a körülmény, hogy a töredéken talált két egyházi éneket Járosy Dezső, székesegyházi karnagy, vezetésével négy papnövendék el is énekelte

A közgyűlés akként határozott, hogy az értekezés egész terjedelmében, a két graduale-töredék pedig fényképfölvételben az Értesítőben közöltessék

Egyben a közgyűlés köszönetet mond az előadónak, valamint Járosy Dezsőnek és az éneket bemutató papnövendékeknek is.

Lendvai Sándor vál. tag indítványára a közgyűlés fölkérte dr. Berkeszi István társ. főtitkárt, hogy a tárgysorozat 4. b) pontjával fölvetett előadását a legközelebbi választmányi gyűlésre halaszsa el.

Hilt Lajos társ. pénztáros betérjeszti jelentését a pénztár állapotáról. E szerint a társulat vagyona jelenleg: készpénzben 111 korona 44 fillér, takarékpénztárban 64.131 kor. 91 fill., értékpapírban 400 kor., ékszerek értéke 103 kor. 20 fill., összesen tehát 64.746 kor. 55 fill. — A közgyűlés a jelentést tudomásul veszi.

Ferenczy Sándor társ. igazgató, mint a kiküldött számvizsg. bizottság elnöke (tagjai dr. Laky Mátyás és Kovacsics Gyula) bemutatja a bizottság jelentését, mely szerint az 1907. évi számadások átvizsgálása alapján úgy a könyvvitelt, mint a társulat vagyoni állapotát kifogástalanul rendben találták. — A közgyűlés a bizottság jelentését tudomásul veszi, tagjainak szíves fáradozásukért jegyzőkönyvi köszönetet mond; Hilt Lajos társ. pénztárosnak az 1907. évre a felmentvényt a szokásos feltételek fenntartása mellett megadja és buzgó közreműködéséért köszönetet szavaz és ezt jegyzőkönyvi kivonatban adja ki.

Társ. főtitkár előterjesztése alapján a közgyűlés az 1908. évre a költségvetést a következőkben állapítja meg:

Bevétel

A Délmagyarorsz. Tört. és Rég. Muz.-Társ.

	Saját forrásaiból		Az államtól		Összesen		Észrevétel
	K	f	K	f	K	f	
1. Pénztári maradvány 1907-ről	3	60	324 ¹⁾	50	328	10	) Az 1906. és 1907. évről maradt néprajzi államszegély.
2. Alapítvány befizetés	—	—	—	—	—	—	
3. A muzeum fentartó hatósága kapott évi javadalom	—	—	—	—	—	—	) Temesvármegye évi adománya.
4. Pártfogóktól kapott évi javadalom	1125	—	—	—	1125 ²⁾	—	
5. Állami segély	—	—	500	—	500	—	) A Pongrácz-gyűjtemény vételárának visszafizetési évi járuléka.
a) a könyvtár céljaira	—	—					
b) a régiségtár céljaira	—	—					
c) a néprajzi gyűjtemény céljaira	—	—	300	—	300	—	
d) a természettajzi gyűjtemény céljaira	—	—	—	—	—	—	
e) egyéb célokra	—	—	1000	—	1000 ³⁾	—	
6. Tagsági díjak	1000	—	—	—	1000	—	
7. Belépti, könyvtárhasználati és ruhatári díjak	180	—	—	—	180	—	
8. Adományok, perzselypénz	—	—	—	—	—	—	
9. Kamatok	2850	—	—	—	2850	—	
10. Társas összejövetelek jövedelmei	—	—	—	—	—	—	
11. Rendkívüli bevételek	400	—	—	—	400	—	
Az egyesület egyéb bevételei	—	—	—	—	—	—	
Összesen	5558	60	2124	50	7683	10	

Összegezés:

	Saját forrásaiból		Az államtól		Összesen	
	K	f	K	f	K	f
Bevétel	5558	60	2124	50	7683	10
Kiadás	5484	61	2124	50	7609	11
Maradvány	73	99	—	—	73	99

költségvetése az 1908. évre.

Kiadás

	Saját forrásaiból		Az államtól		Összesen		Észrevétel
	K	f	K	f	K	f	
1. Tőkésítés	—	—	1000	—	1000 ¹⁾	—	1) A Pongrác-gyűjtemény vételárának visszatérítési évi járuléka.
a) alapítványokból	—	—	—	—	—	—	
b) megtakarításokból	700	—	—	—	700	—	
2. Személyi kiadások	2814	—	—	—	2814 ²⁾	—	2) Részletezés 1. Főtítkár díja 1000.— 2. Titkár díja 500.— 3. Pénztáros díja 400.— 4. I. szolga díja 720.— 5. II. szolga díja 40.— 6. Népr. szolga díja 60.— 7. Első szolga ruhája 80.— 8. Első szolga cipője 14.— <hr/> 2814.
3. Gyűjtemények gyarapítása	—	—	—	—	—	—	
a) a könyvtárnál	300	—	500	—	800	—	
b) a régiségtárnál	—	—	—	—	—	—	
c) a néprajzi gyűjteménynél	—	—	624	50	624	50	
d) a szépművészeti gyűjteménynél	—	—	—	—	—	—	
e) a természettudományi gyűjteménynél	—	—	—	—	—	—	
4. Butorozási, berendezési és felszerelési kiadások	80	—	—	—	80	—	
5. Gyűjteménytárgyak szállításának költségei	—	—	—	—	—	—	
6. Rendezési kiadások	—	—	—	—	—	—	
7. Ismeretterjesztő előadások	—	—	—	—	—	—	
8. Kiadványok	1100	—	—	—	1100	—	
9. Irodai kiadások	50	—	—	—	50	—	
10. A helyiség fentartása	—	—	—	—	—	—	
a) lakbér	—	—	—	—	—	—	
b) fűtés, világítás	200	—	—	—	200	—	
c) tisztogatás	—	—	—	—	—	—	
11. Biztosítási díjak	219	30	—	—	219	30 ³⁾	3) Részletezés 1. Tűzkár ellen 100.— 2. Betörés ellen 94.24 3. Úveg-biztosítás 6.37 4. Néprajzi tárgyak biztosítása tűz és betörés ellen 18.69 <hr/> 219.30
12. Adó	—	—	—	—	—	—	
13. Rendkívüli kiadások	—	—	—	—	—	—	
Az egyesület egyéb kiadásai	—	—	—	—	—	—	
Összesen	5484	61	2124	50	7609	11	

Kelt Temesvárott, 1908. évi május hó 3-án, a társulat közgyűléséből.

Kabdebó Gergely,
társ. elnök.

Dr. Berkeszi István,
társ. főtítkár.

Ezen költségvetés megállapításával egyidejűleg a közgyűlés az igazgatóválasztmány határozatának elfogadásával az első szolga díját az eddigi 600 koronáról 720 koronára emelte föl.

Társ. főtitkár bejelenti, hogy a közgyűlésre indítványt senki sem jelentett be. — Tudomásul szolgál.

Társ. elnök a közgyűlési jegyzőkönyv hitelesítésére fölkéri dr. Laky Mátyás és dr. Sztura Szilárd vál. tagokat.

Minthogy ezzel a közgyűlés tárgysorozatát kimerítette, társ. elnök megköszönni a megjelentek érdeklődését és a közgyűlést berekeszti. — Lelkes éljenzés.

Temesvár, 1908. évi május hó 3-án.

Kabdebó Gergely,
társ. elnök.

Jegyezte:
Dr. Szőke József,
társ. titkár.

Hitelesítők:

Dr. Laky Mátyás.
Dr. Sztura Szilárd.

A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum- Társulat az 1908. év derekán.

I. A társulat igazgatása.

a) Elnökség és tisztviselők.

Elnök: *Kabdebó Gergely*, Temesvármegye és Temesvár szab. kir. város nyug. főispánja, a Lipótrend lovagja.
Igazgató: *Ferenczy Sándor*, Temesvármegye alispánja.
Főtítkár: *Dr. Berkeszi István*, állami főreálisk. tanár, Temesvárott.
Titkár: *Dr. Szőke József*, állami főgymn. tanár, Temesvárott.
Ügyész: *Dr. Niámessny Mihály*, ügyvéd, megyei tb. főügyész, Temesvárott.
Pénztárnok: *Hilt Lajos*, pénzügyi számvizsgáló, Temesvárott.

b) Igazgató választmány.

a) Alapító tagokból.

Állami főreáliskola, Temesvárott.
Báró Baich Milán, nagybirtokos, Budapesten.
Gróf Csekonics Endre, val. b. t. tanácsos, magy. kir. főasztalnokmester, Zsombolya.
Gáll József, főrendiházi tag, Lukarecen.
5 Dr. Hollósy Gyula, nagybirtokos, Temesvárott.
Jeszenszky Béla, ügyvéd, Temesvárott.
Németh József, felsz. püspök, csanádi nagyprépost, a Lipótrend közép-és a Ferenc-Józsefrend nagykeresztese, Temesvárott.
Róm kath. főgymnázium, Temesvárott.
Temesi Takarékpénztár, Temesvárott.
10 Temesvári Első Takarékpénztár.
Temesvármegye közönsége.
Temesvár szab. kir. város közönsége.

b) Rendes tagokból.

Deschán Achill, tisz. tag, Temesvárott.
Dr. Engels János, csanádegyházm. kanonok, Temesvárott.
Dr. Kováts Sándor, szentszéki ülnök, plébános, Apátfalván.
Kovácsics Gyula, vmegyei árvaszéki elnök, Temesvárott.
5 Lendvai Miklós, Temesvármegye tb. főjegyzője, Temesvárott.
Lendvai Sándor, az „Első magy. ált. biztosító-társaság“ vezértitkára, az aradi Kölcsei-egyesület alelnöke, Temesvárott.
Dr. Schönvitzky Bertalan, állami főgimnáziumi igazgató, Temesvárott.
Steiner Ferenc, orsz. képviselő, Temesvárott.
Dr. Szentkláray Jenő, apát-kanonok, a M. Tud. Akadémia tagja, Temesvárott.

- 10 Dr. Stura Szilárd, ügyvéd, Temesvárott.
Dr. Telbisz Károly, m. kir. udvari tanácsos, Temesvár szab. kir. város polgármestere és díszpolgára, a III. oszt. vaskoronarend lovagja, Temesvárott.
Wittenberger Antal, csanádegyházm. kanonok, Temesvárott.

II. A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-Társulat tagjai.

a) Alapító tagok.

- Néhai Babusnik Ágoston, nagykereskedő, takarékpénztári igazgató, városi képviselő, a Ferenc-József-rend lovagja és az aranykoronás érdemkereszt tulajdonosa, Temesvárott, † 1895.
- Baich Milán báró, nagybirtokos, Budapest.
- Néhai Báró Baich Milos, nagybirtokos, országgyűlési képviselő, a vaskorona-rend középkeresztese, Varadián, Temesvármegyében, † 1897.
- Bay Ilona, nagybirtokos, Csarodán.
- 5 Erdősi Bayersdorf Adolf és Biach cége, Bécsben, Kolowrat-kör 9. szám.
- Néhai lovag Bersuder Lajos, nagykereskedő és városi képviselő, Temesvárott, † 1895.
- Néhai Brankovics György, karlócai érsek, szerb metropolita és patriarcha, Karlócán, † 1907.
- Gróf Bissingen Ernő, cs. és kir. kamarás, nagybirtokos és országgyűlési képviselő, Szkulyán, Temesvármegyében.
- Néhai Bonnáz Sándor, csanádi püspök, v. b. t. tanácsos, a vaskorona-rend I. oszt. lovagja, † 1889.
- 10 Néhai Dr. Coda Sándor, temesvármegyei főorvos, † 1875. december hó 27-én.
- Gróf Csekonicz Endre, v. b. t. tanácsos, a vörös-kereszt-egyesület elnöke, nagybirtokos, Zombolyán, Torontálmegyében.
- Néhai Gróf Csekonicz János, nagybirtokos, v. b. t. tanácsos, † 1880. augusztus 2-án.
- Néhai Derera Izrael, nagykereskedő és gyáros, Temesvárott, † 1908.
- Néhai Cserneki és tarkeői Dessewffy Sándor, csanádi püspök, v. b. t. tanácsos, a társulat védnöke, † 1907. dec. 4.
- 15 Dettai Takarékpénztár, Dettán
- Néhai Dobrán János, birtokos, † 1873. december 26-án.
- Néhai buziási Eisenstädter Ignác, nagykereskedő, ipar- és kereskedelmi kamarai elnök, városi képviselő, Temesvárott, † 1893.
- Fehértemplom rendezett tanácsú város közönsége.
- Néhai Féger Ferenc, nagybirtokos, Mercyfalván, Temesvármegyében, † 1905. jan. 28.
- 20 A r. kath. főgymnázium, Temesvárott.
- Az állami főreáliskola, Temesvárott.
- Néhai Frankl Vilmos, nagybirtokos, † 1891.
- Néhai Fröhlich Gusztáv, birtokos és országgyűlési képviselő, † 1891.
- Gáll József, nagybirtokos, főrendiházi tag, volt kúriai bíró, Lukarecen, Temesvármegyében.
- 25 Néhai Gorove István, volt m. kir. közlekedésügyi miniszter, v. b. t. tanácsos, a Lipóttrend nagykeresztese, † 1881. május 31.
- Gorove János, nagybirtokos, Budapest, Lipót-utca 16. sz.
- Gorove Konstancia, nagybirtokos, Budapest, Lipót-utca 16. sz.
- Gorove László, Budapest.
- Néhai miskolci Gotthilf Ede, kereskedő és városi képviselő, † 1889.
- 30 Néhai Gergey Gyula, nagybirtokos, Német-Remetén, Temesvármegyében, † 1900.
- Néhai Dr. Haynald Lajos, bíboros-érsek, v. b. t. tanácsos stb., † 1891.
- Néhai Heinrich Nándor, nagybirtokos, † 1889.
- Dr. Hollósy Gyula, nagybirtokos, Temesvárott.
- Néhai Horváth Boldizsár, v. b. t. tanácsos, volt m. kir. igazságügyminiszter.
- 35 Néhai Jäger Péter, nagybirtokos, Dettán, Temesvármegyében, † 1894.
- Jeszenszky Béla, ügyvéd, nagybirtokos, Temesvárott.
- Néhai gróf Karácsonyi Guidó, nagybirtokos, v. b. t. tanácsos, † 1895.
- Néhai Králik János, borkereskedő és városi képviselő, † 1881.
- Néhai Králictz Béla, nyug. miniszteri tanácsos, a Lipóttrend vitéze, † 1903.

- 40 Néhai Korbonics János, tb. esperes, nyug. főgimn. tanár, † 1888.
Néhai Kümmer Henrik János, nagyváradai l. sz. apátkanonok, kir. tanácsos, a vaskoronarend vitéze, † 1890.
Néhai Lazarovics Bazil, kir. tanácsos, nagybirtokos és volt főispán.
Lazarovics Sándor, nagybirtokos, Nagy-Szredistyén, Temesvármegyében.
Néhai Massjung József, birtokos.
- 45 Néhai Mihalovics József, biboros-érsek, v. b. t. tanácsos, a Lipótrend nagykeresztése, stb., † 1891.
Németh József, csanádi nagyprépost, felszentelt püspök stb., Temesvárott.
Néhai Dr. Niamessny Gyula, ügyvéd, Temesvárott, † 1904.
Néhai **id. Ormós Zsigmond**, a Társulat alapítója és legbökezübb megajándékozója, † 1894. november 17-én.
Pancsova törvényhatósági joggal felruházott város.
- 50 Néhai Dr. Parlagh Márton, nyug. cs. és kir. főtörzsorvos, Temesvárott. † 1902. jul. 14.
Néhai Sebestyén Géza, nagybirtokos, † 1889.
Néhai báró Sina Simonné, szül. Gyika Ifigénia, néhai báró Sina Simon, v. b. t. tanácsos özvegye, † 1884-ben.
Néhai Scharmann Sámuel, váltóüzleti tulajdonos, † 1877.
Néhai Dr. Schlauch Lőrinc, bíbornok, v. b. t. tanácsos, nagyváradai megyés püspök, a Szt.-László-Társulat védnöke, Nagyváradon, † 1902. jul. 10.
- 55 Néhai Schleiffelder János, birtokos és városi képviselő, Temesvárott. † 1895.
Schwimmer Simon, nagykereskedő, Szekesfehérvárott.
A Temesi Takarékpénztár, Temesvárott.
A Temesvári Első Takarékpénztár.
Temesvármegye közönsége.
- 60 Temesvár szab. kir. város közönsége.
Néhai Timáry Béla, nagybirtokos, Dettán, Temesvármegyében, † 1905.
Néhai Dr. Vargics Imre, nagybirtokos, Színerzesg, Temesvármegyében, † 1904. nov. 25.
Vinga rendezett tanácsú város közönsége.
Néhai Weisz Sándor, nagykereskedő, † 1881.
- 65 Weltkugel Gyula, birtokos.
Néhai Maglói Wodiáner Béla, † 1896.
Gróf Zselinszky Róbert, nagybirtokos, Temes-Újfalu.

b) Tiszteletbeli tagok.

- Deschán Achill, a III. oszt. vaskoronarend lovagja, Temesvárott.
Dr. Fraknói Vilmos, arbei vál. püspök, szegszárdi apát, nagyváradai kanonok, a muzeumnok és könyvtárak orsz. főfelügyelője, a M. Tud. Akad. r. t. és alelnöke, Budapesten.
Hampel József, egyetemi tanár, m. kir. udvari tanácsos, a M. N. M. régiségtárának igazgatója, Budapesten.
Herz Miksa bey, a kairói arab muzeum igazgatója, Kairóban.
- 5 Kammerer Ernő, miniszteri tanácsos, a Szépművészeti Muzeum igazgatója, Budapesten.
Radisics Jenő, miniszt. tanácsos, az Orsz. Iparműv. Muzeum igazgatója, Budapesten.
Szalay Imre, miniszt. tan., a M. Nemz. Muzeum igazgatója, a Szent-István-rend lovagja, Budapesten.
Dr. Szentkláray Jenő, apát, csanádi kanonok, a M. T. Akad. lev. tagja, Temesvárott.

a) Évdíjas tagok.¹⁾

a) M a g y a r o r s z á g.

Temesvár.

- Abonyi József, mérnök.
*Ardeleán György, nyug. városi alügyész.
Állami főgymnásium.
Állami felsőbb leányiskola.
- 5 Bánovics Sándor, tb. városi főjegyző.
Bellai József, városi tanácsos.
Bergmann Ágost, főrealiskolai tanár, c. igazgató.
Dr. Berkeszi István, l. tisztikar.

- Berky Gusztáv, áll. főreáliskolai tanár.
- 10 Dr. Bider Vilmos, kórházi tb. főorvos.
Dr. Bleyer Izsó, ügyvéd.
Bogma István, nyug. városi tanácsos.
Dr. Breuer Ármin, megyei főorvos.
Brettner Ernő.
- 15 Csendes Jakab, kereskedő.
Dr. Déznai Viktor, áll. főreálisk. tanár.
*Dr. Engels János, l. választmány.
Farkas János, áll. főreálisk. tanár.
Fejér Vilmos, közjegyző s.
- 20 Ferch Mátyás, theologiai tanár.
Ferenczy Sándor, l. elnökség.
Fodor Ödön, nyug. kir. járásbíró.
Dr. Fülöp Béla, ügyvéd.
Göckler Antal, polgárisk. igazgató.
- 25 Dr. Goldmann Fülöp, ügyvéd.
Hertelendy Ferenc, Temesvármegye és Temesvár sz. kir. város főispánja.
Hilt Lajos, l. tisztikar.
Jankovits Vidor, tanfelügyelőségi tollnok.
Jörg Endre, kir. alügyész.
- 30 Kabdebo Gergely, l. elnökség.
Kovácsics Gyula, l. választmány.
Klein Zsigmond, kereskedő.
Kramár Béla, bánati ág. ev. főesperes, kir. tanácsos.
Lendvai Miklós, l. választmány.
- 35 Lendvai Sándor, l. választmány.
Dr. Létics György, gör. kel. szerb püspök.
Lindner Ármin, városi tanácsos.
Lovas Imre, áll. főgimn. tanár.
Magony József, főgymnásiumi tanár.
- 40 Malenica János, lovag.
Már Oszkár, reálisk. tanár.
Marx Lajos, megyei árvaszéki ülnök.
Dr. Meskő Béla, városi tanácsos.
Dr. Niamessny Mihály, l. tisztikar.
- 45 *Dr. Reiner Géza, ügyvéd.
Riesz Antal, városi tisztviselő.
Rotariu Pál, ügyvéd.
Dr. Schönvitzky Bertalan, l. választmány.
Dr. Singer Jakab, főrabbi.
- 50 Stéberl Ernő, polgári isk. tanár.
Dr. Steiner Adolf, ügyvéd.
*Steiner Ferenc, l. választmány.
Sternthal Salamon, birtokos.
Stimm Adolf, főispáni titkár.
- 55 Stippel Fábián, szab. kir. temesvár-városi nyug. közgyám.
Dr. Szigeti Henrik, törvényszéki orvos.
Dr. Szőke József, l. tisztikar.
Dr. Sztura Szilárd, l. választmány.
Belvárosi „Társas-kör.”
- 60 Dr. Telbisz Imre, kir. közjegyző.
Dr. Telbisz Károly, l. választmány.
Tornóczy Ernő, technicus.
Tőkés István, megyei aljegyző.
Tóth Béla, könyvkereskedő.
- 65 Tóth Ferenc, városi levéltárnok.
Trailla György, g. kath. lelkész.
*Várnay Ernő, ügyvéd.

¹⁾ A *-gal jelölt rendes tagok a társulatnak megalapításától fogva tagjai, a kikkre nézve l. az 1895. évi közgyűlés 13. számú határozatát.

- Dr. Vértés Adolf, ügyvéd.
Vimmer Imre, megyei tisztviselő.
70 Vimmer József, megyei aljegyző.
Weisz Gyula, mérnök.
Wickl Gyula, gazdasági vándortanár.
Wittenberger Antal, I. választmány.

Csanádmegye.

- Kayser Lajos, plébános, Makón.
Dr. Kováts Sándor, plébános Apátfalván, I. választmány.
Sulyok István, plébános, Csanád-Apáca.

Csongrádmegye.

- Farkas Sándor, Szentés.
Cs. Sebestyén Károly, rajztanár, Szeged.

Hevesmegye.

- Boldizsár Román, dohánygyári igazgató, Eger.

Krassó-Szörénymegye.

- Bach Ferenc, birtokos, Zsidóvár.
Berecz Gyula, kir. tanfelügyelő, Lugos.
Boros János, gör. kath. kanonok, Lugos.
Mihalik Sándor, polgárisk. igazgató, Orsova.
5 Miku Emil, gör. kath. lelkész, Lugos.
Dr. Odor Béla, Szászabánya.

Pest-Pilis-Solt-Kis-Kúnvármegye.

- Dr. Deszpinits Péter, Budapest.
Dr. Heinrich Antal, orsz. képviselő, Budapest.
Huszár József, posta-távirdatiszt, Budapest.
Dr. Ortway Tivadar, nyugalm. jogakadémiai tanár, Budapest.
5 Perényi Adolf, I. ker. áll. főgymn. tanár, Budapest.
Dr. Téglás Gábor, c. főigazgató, Budapest.
Dr. Turchányi Tihamér, VIII. ker. főgymn. tanár, Budapest.

Temesvármegye.

- Böhm Lénárt, Fehértemplom.
Fehértemplomi állami főgymn. önképzőköre.
Gálfy István, jegyző, Liget.
Gerda Aurel, nyug. jegyző, Kiszető.
5 *Gózsy Mátyás, c. kanonok, plébános, Gyarmatha.
Gyóry Imre, főszolgabíró, T.-Rékás.
Horsich Ignác, földbirtokos, Vojtek.
Kalitovics Lőrinc, gyáros, Károlyfalva.
Koleszár János, r. k. plébános, Rékás.
10 Milleker Bódog, a „Verseci Városi Múzeum“ öre, Versec.
Pongrácz Miklós, főszolgabíró, Vinga.
*Raác Kálmán, jegyző, Német-Bencsek.
*Raác Pál, nyug. jegyző, Saagh.
Dr. Schäffer Ernő, orvos, Kiszető.
15 Schäffer József, városi főjegyző, Vinga.
Szandház Ferenc, főszolgabíró, Detta.
Török Zsigmond, jegyző, Iktár.
*Véber Agoston, plébános, Szakálháza.
Verseci áll. főreáliskola.
20 Verseci Városi Múzeum.

Tolnavármegyében.

Brummel Gyula, áll. állatorvos, Paks.

Torontálvármegyében.

- *Babits József, a Csekonics-uradalom jogigazgatója, Zsombolya.
- Farkass Gusztáv, esperes-plébános, Német-Csanád.
- *Kassics Károly, c. kanonok, plébános, Bogáros.
- Miskovits János, tanító, N.-Kikinda.
- 5 Reinlein József, plébános, Sándorháza.
- Kislégghi Nagy Gyula, urad. intéző, Nagykömlös.

Trencsénmegyében.

Galiszter Antal, m. kir. pénzügyőri biztos, Trencsén.

Veszprémmegyében.

Dr. Baróti Lajos, B.-Almádi.
Friedreich Endre, kath. főgymnásiumi tanár, Veszprém.

b) Statisztikai kimutatás a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-Társulat tagjairól 1906. végén.

a) Alapító	67
b) Tiszteletbeli	8

c) Évdijaztagok.

Temesvár szab. kir. város területén	73
Csanádmegyében	3
Csongrádmegyében	2
Hevesmegyében	1
Krassó-Szörénymegyében	6
Pest-Pilis-Solt-Kis-Kűnmegyében	7
Temesmegyében	20
Tolnamegyében	1
Torontálmegyében	6
Trencsénmegyében	1
Veszprémmegyében	2
Összesen	197

ELŐFIZETÉSI FELHIVÁS

A

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESSÍTŐ

1909-İK ÉVI FOLYAMÁRA.

A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeumtársulat alapító s évdíjas tagjai az „Értesítő“-t tagilletményül kapják. A társulat tagja lehet minden történetkedvelő honfi vagy honleány, 400 kor. alapítvánnyal egyszer-mindenkorra, vagy 10 kor. évi tagdíj-illetékkel, ha belépési szándékukat kijelentik a társulati elnöknel, vagy a főtítkárnál; a tagkötelezettség 3 évre terjed; de továbbra is fenmarad, ha a kilépési szándék kellő időben (három hónappal a 3. év lejártá előtt és pedig írásban) be nem jelentetik. Az „Értesítő“-t nem tagok is megszerezhetik évi 8 kor. lefizetése mellett.

Kelt Temesvárott, 1908. augusztus 15-én.

Dr. Berkeszi István,
főtítkár.

Az „Értesítő“-be szánt mindennemű közlemények, reklamációk, továbbá a Történelmi és Régészeti Társulat részére felajánlott adományok s a társulatot érdeklő megkeresések Dr. Berkeszi István, főtítkárhoz (Temesvár, muzeum) intézendők. Kéziratokat vissza nem adunk.

A Történelmi és Régészeti Muzeumtársulat temesvári s vidéki tagjait tisztelettel fölkérjük, hogy időközben esetleg változó lakásukat a főtítkári hivatalban (Temesvárott), a füzetek pontos kihordása és szétküldése tekintetéből, bejelenteni sziveskedjenek, különben a régi lakhelyekre megküldött s kézhez nem vett füzeteket nem fogjuk pótolni.

A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeumtársulat főtítkári hivatalánál megrendelhetők:

1. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1887. III. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
2. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1888. IV. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
3. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1889. V. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
4. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1890. VI. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
5. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1891. VII. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
6. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1892. VIII. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
7. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1893. IX. új évfolyam. I. II. füzet.
8. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1894. X. új évfolyam. I. II. füzet.
9. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1895. XI. évfolyam. I. II. füzet.
10. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1896. XII. új évfolyam. I. II. füzet.
11. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1897. XIII. új évfolyam. I. II. füzet.
12. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1898. XIV. új évfolyam. I. II. füzet.
13. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1899. XV. új évfolyam. I. II. füzet.
14. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1900. XVI. új évfolyam. I. II. füzet.
15. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1901. XVII. új évfolyam. III. és IV. füzet.
16. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1902. XVIII. új évfolyam. III. és IV. füzet.
17. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1903. XIX. új évfolyam. III. és IV. füzet.
18. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1904. XX. új évfolyam. I. és II. füzet.
19. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1905. XXI. új évfolyam. I. és II. füzet.
20. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1906. XXII. új évfolyam. I. és II. füzet.
21. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1907. XXIII. új évfolyam. I. és II. füzet.

Az „Értesítő“ megjelen évnegyedenként.

Külön kapható: 1) **Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez.** A társulat megbízásából szerkeszti **dr. Baróti Lajos.** I. és II. kötet kötte 20 korona. Az I. kötet 1—509 lap és XXXVII lap Index; a II. kötet 1—625 lap és LXXVIII oldal Index.

Az 1897. és 1898. évi „Értesítő“ III. és IV. füzte helyett pedig megjelent: **Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkben.** Összeállította: **Milleker Bódog.** I. rész. **Óskori leletek.** (1—198 lap. 300 ábrával.) — II. rész. **Római, római korszaki barbár és népvándorláskori leletek.** (1—205 lap. 170 ábrával és egy lelethely-térképpel.) Ára 4 kor. — III. rész. **Délmagyarország régiségleletei és honfoglalás előtti időkben.** III. Rész I. fele. (1—128 lap számos ábrával.) Ára 2 kor.